

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMANA

515 v

CUPRINSUL

Pr. Lector D. Fectoru, Biserica Ortodoxă sprijină strădaniile credincioșilor săi pentru o viață mai bună.

Pr. Prof. Ioan G. Coman, Bogăția predică în calea mântuirii

Diacon Prof. Em. Vasilescu, Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de progresul cultural.

Pr. Prof. Spiridon Cândea, Limba veche liturgică și inovațiile introduse în ea de fosta Biserică Unită.

300 DE ANI DE LA APARIȚIA «PRAVILEI MARI» (1652)

Pr. Prof. Liviu Stan, Importanța canonică și juridică a Pravilei dela Târgoviște

Prof. Iorgu D. Ivan, Pravila Mare dealungul vremii

DOCUMENTE: Inscripții din biserici, publicate de *Prof. Victor Brătulescu*.

9—10

SERIA II-a = NOEMBRIE — DECEMBRIE = ANUL IV / 1952

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE UNIVERSITARE
DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

APAR 10 NUMERE PE AN // ABONAMENTUL ANUAL 20 LEI

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXA
STRADA ANTIM NR. 29 — BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE :

Președinte:

I. P. S. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

Redactor responsabil:

P. S. Episcop THEOCTIST BOTOȘANEANU, Vicar
Patriarhal.

Memori:

P. C. Preot Dr. N. NEAGA, Rectorul Institutului Teologic
Universitar din Sibiu.

P. C. Diacon Dr. N. I. NICOLAEȘCU, profesor universitar

P. C. Preot Dr. IOAN COMAN, profesor universitar.

P. C. Preot Dr. SPIRIDON CANDEA, profesor universitar

P. C. Preot Dr. LIVIU STAN, profesor universitar

Secretar de redacție:

AL. CERNA-RADULESCU, Consilier de presă al Patriarhiei Române

COLABORATORI

Înalt Prea Sfințitul Mitropolit și Arhiepiscopi și Prea Sfințitul Episcop
Prea Cucericii Profesori de la Institutele Teologice Universitare
Studentii și Prea Cucericii Preoți curașiți.

BISERICA ORTODOXĂ SPRIJINĂ STRĂDANIILE CREDINCIOȘILOR SĂI PENTRU O VIAȚĂ MAI BUNĂ

Dorește oare Biserica Ortodoxă, iar când zic Biserica Ortodoxă înțeleg pe Hristos și pe dumnezeieștii talmăcitori ai învățaturii lui Hristos, pe apostoli și pe sfinți părinți, dorește oare Biserica Ortodoxă pentru credincioșii ei în afară de mântuirea sufletelor lor și o viață pământească mai bună, un trai mai omenesc, lipsit de griji și de necazuri, un trai îndestulat și cu cele de trebuință trupului în afară de cele necesare sufletului? Dorește oare Biserica Ortodoxă ca marea mulțime a credincioșilor săi să nu ducă l'psă de hrană și de îmbrăcăminte? Dorește oare Biserica Ortodoxă ca mulțimea credincioșilor săi să nu ajungă robii exploatatorilor? Dorește oare Biserica și fericirea pământească în afară de fericirea cerească pentru credincioșii săi?

Răspuns la toate aceste întrebări ne dă un moment din viața pământească a Mântuitorului.

S'a petrecut în pustie. Se adunase mulțime multă de popor. Ascultase poporul cuvintele lui până seara târziu. Hristos, spre seară, și-a aruncat ochii asupra marelui mulțimi de oameni și spune Scriptura că «i s'a făcut milă de ei»¹). I s'a făcut milă lui Hristos de credincioșii care-l ascultaseră de dimineața până seara. De ce oare să i se fi făcut milă? Care să fi fost pricina mîlei lui? Nu le dăduse oare ceasuri întregi cuvântul dumnezeesc al sfintei sale guri? Nu stătuseră oare ținuiți toți cu ochii și cu inima de sfintele sale buze? Faptul acesta ar fi trebuit dimpotrivă să-l bucure pe Hristos, nu să-i provoace milă. Și totuși, pe Hristos, mulțimea departe de a-l bucura l-a întristat până la milă. De ce? I-a fost milă de mulțime pentru că nu avea ce să mănânce. I-a fost milă de mulțime, pentru că n'avea pâine cu care să-și potolească foamea. Și Hristos, dătătorul tuturor bunătaților, le dă și pâinea aceasta pământească, după ce le dăduse pâinea cerească a învățaturii sale, înmulțind cele cinci pâni și doi pești și săturând cu ele «ca la cinci mii de bărbați în afară de femei și de copii»²).

Minunea aceasta a Domnului e plină de semnificație. Domnul nu s'a îngrijit numai de refacerea sufletească a mulțimei care-l ascultase, ci și de buna ei stare trupească. N'a dorit numai mântuirea sufletelor ascultătorilor lui, ci și izbăvirea trupurilor lor din ghiarele și chinurile foametei.

Ridicând acest fapt de pe planul particular pe plan general, trebuie să spunem că Hristos dorește fericirea credincioșilor Săi, fericirea în înțelesul său întreg, nu numai fericirea de dincolo de viața aceasta, ci și fericirea din viața aceasta de pe pământ, fericirea trupurilor lor. Predica

1. *Matel*, 14, 14.

2. *Matei*, 14, 21.

de pe Munte, care prefătează întreaga sa activitate mesianică, este o predică a fericirilor, a fericirii pe care Hristos o dorește tuturor celor care-l urmează cuvintele lui, și a fericirii cerești și a fericirii pământești, căci spune Domnul: «**Și toate celelalte**», adică hrana și îmbrăcămintea, esențiale unei bune stări materiale a omului, «**se vor adăuga vouă**»³⁾.

*

Intemeiat pe acest fapt, Hristos dorește ca buna stare materială a credincioșilor săi să fie înfăptuită atât prin înlăturarea din societatea omenească a unor păcate care generează și permanentizează starea proastă materială a poporului, cum este ura de rasă, exploatarea omului de către om, acumularea de averi imense în mâinile câtorva inși, cât și prin practicarea acțiunilor generatoare de bună stare materială cum este munca și pacea.

*

Hristos dorește ca omul care vrea să se mântuiască prin învățătura sa, credinciosul său care năzuește după viața veșnică să nu fie un izolat în mijlocul societății omenești, să nu trăiască închis într'un turn de fildeș numai el cu Dumnezeuul lui, ci să trăiască la un loc cu ceilalți oameni credincioși și necredincioși, buni și răi, drepti și nedrepti. Hristos dorește mântuirea credincioșilor săi prin solidaritatea lui cu ceilalți membri ai societății în care trăiește, prin jertfelnicia sa pentru binele, progresul tuturor celor din jurul său. Dealtfel e recunoscut că niciun om nu are deplină satisfacție sufletească, nu simte un strop de fericire, dacă nu se pune în slujba semenului său, în slujba unei mai bune stări materiale a aproapelui său. Bătrânul alchimist Faust a căutat mulțumirea sufletească, fericirea, dealungul întregii sale vieți. N'a găsit fericirea nici în filosofie, nici în satisfacerea plăcerilor trupului. A găsit-o însă atunci când s'a pus în slujba semenilor săi, atunci când a înălțat diguri, a zidit canale, a pus în valoare pământuri pustii și neroditoare, când a dat celor din jurul lui un spor de trai mai bun. Insul în slujba colectivității este cheea care descue camera mulțumirii sufletești a omului. Din pricina asta Hristos dorește ca următorul învățăturii sale să vadă în toți oamenii de pe întreaga suprafață a pământului frați ai săi, prieteni ai săi, fii ca și el ai lui Dumnezeu. Din pricina aceasta a și dat poruncă nouă: «**Poruncă nouă vă dau vouă, ca să vă iubiți unul pe altul**»⁴⁾; «**Acestea vă poruncească să vă iubiți unul pe altul**»⁵⁾. Hristos dorește ca următorul învățăturii sale să-și întindă solidaritatea sa cu ceilalți oameni până la sacrificarea propriei sale vieți: «**Mai mare dragoste decât aceasta ca cineva să-și pună sufletul său pentru prietenii săi nimeni nu are**»⁶⁾. Iar acest sacrificiu nu trebuie să se mărginească numai la cei din familia sa, la cei de acelaș neam cu el, ci la toți oamenii, fără să țină seamă de rasa lor, fără să țină seama de credințele lor religioase, fără să țină seamă de culoarea pielii lor. Și Domnul a arătat în repetate rânduri cum dorește el ca să se poarte cre-

3. Matei, 6, 33.

4. Ioan, 13, 34.

5. Ioan, 15, 17.

6. Ioan, 15, 13.

dincioșii săi față de cei de alt neam, față de cei de altă credință. În ciuda prejudecăților neamului său, care interzicea orice legătură cu cei de alt neam, care socotea spurcați pe cei de altă credință, Hristos trece din Iudeea în Galileia prin Samaria și stă de vorbă cu femeea samarineancă și cu locuitorii din cetatea Samariei⁷⁾ — cu oameni de alt neam și altă credință, urțiți de poporul lui — tot cu atâta dragoste ca și cu cei din neamul lui. Hristos vindecă apoi fiul bolnav al slujbaşului împărătesc⁸⁾; și acesta tot de alt neam și de altă credință, tot cu atâta grabă cum a vindecat și pe atâția fii ai poporului iudeu.

Am citat doar numai două fapte din atâtea altele, din viața Mântuitorului. Se vede din acestea că pentru Iisus nu există om și om, ci există omul, fratele său, prietenul său, ori din ce neam ar fi făcut parte, ori de ce credință ar fi fost. Hristos n'a legiferat în niciuna din învățăturile sale sau prin vreuna din faptele sale ura de rasă, ura față de un om care nu e membru al familiei tale sau al neamului tău.

Cât de scump inimii lui Iisus îi era orice om, indiferent de rasa din care făcea parte, indiferent de religia căreia aparținea, se poate vedea ușor de acolo că chiar dela începutul activității Sale mesianice sparge granițele și dărâmă zidul de ură care despărțea pe Iudei de Samarineni, trecând în Galileia prin Samaria, iar prima mână de vindecare o întinde unui păgân, fiului slujbaşului împărătesc. Nu sunt fără adâncă semnificație aceste fapte, mai cu seamă prin locul ce-l au în desfășurarea activității sale mesianice.

Pe linia dorinței lui Hristos a mers și marele apostol al neamurilor, Pavel, Marele Pavel, despre care Sfântul Ioan Hrisostom, cu insistență repetă că prin Pavel nu vorbește Pavel, ci Hristos. El spune: «Nu mai este Iudeu, nici Elin, nu mai este rob, nici slobod»⁹⁾; și: «Nu este Elin și Iudeu, tăiere împrejur și netăiere împrejur, barbar, Scit»¹⁰⁾.

Din nefericire această dorință a lui Hristos și a Marelui Pavel, deși au trecut aproape două mii de ani dela întemeierea Bisericii creștine, nu s'a împlinit pe tot pământul. Ura de rasă, ura de om, a dăinuit dealungul veacurilor creștine și mai dăinuiește încă. Au înfrânt-o, au spart-o numai câteva exemplare de elită ale creștinismului, sfinții, care au trăit ei înșiși marele deziderat al lui Hristos, dragostea de oameni, dragostea de orice om, indiferent de neam și de religie.

A împlinit această dorință a Mântuitorului, printre alții, Sfântul Vasile cel Mare, la a cărui înmormântare au luat parte toți cei iubiți și ajutați de el: creștini și crețici, iudei și păgâni. «Atunci, la moartea lui Vasile, ne spune Sfântul Grigore din Nazinaz, Cezareea asistă la cel mai mare dintre toate spectacolele. Corpul Sfântului era purtat de mâinile credincioșilor la ultima sa locuință: toți se grămădeau care mai de care în jurul lui, unii pentru a lua o părticică din hainele sale, alții pentru a trece sub umbra sa, alții pentru a se sfinți atingându-se de acest sfânt sicriu, unii pentru a se apropia numai de cei ce-l duceau, alții pentru a se învrednici de simpla sa vedere și a participa la binecuvântările ce ei cre-

7. *Ioan*, 4, 3—43.

8. *Ioan*, 4, 46—53.

9. *Galateni*, 3, 28.

10. *Coloseni*, 3, 11.

deau a fi al'pite de vederea corpului. Piețile publice, galeriile, terasele, toate erau pline de o mulțime imensă, unii precedau convoiul, alții venind îndărătul său, îmbulzindu-se de amândouă părțile. Pretutindenea mii de persoane, de toată vârsta și de tot sexul, pretutindeni o astfel de afliuență cum nu se văzuse nic'odată asemenea. Cântarea psalmilor era înăbușită de sgomotul suspinelor; durerea biruise curajurile cele mai tari. Cetățeni și străini, credincioși și eretici, iudei și păgâni, luptau între ei de îmbulzeală și de întristare. Toți se întreceau a da Sfântului Episcop mai multe semne de întristare și a obține dela el mari favoruri. Această imensă aglomerare pricinui chiar victime. Mai mulți au fost înăbușiți sau călcați în picioare și urmară pe Vasile la mormânt. Inșă chiar această împrejurare însăși făcu ca să se invidieze soarta lor: îi credea fericiți că au părăsit viața în acelaș timp cu dânsul și cu ocaziunea sa. Cei mai aprinși mergeau până la a-i considera ca niște jertfe funerare. Cu mare greutate deabea se putu păstra prețioasele sale rămășițe de pioasele violențe ale unei populațiuni îmbulzită și se putu izbuti a le depune intact în mormântul părintilor săi»¹¹⁾.

Printre noi Români a înfăptuit aceeași dorință a Mântuitorului Mitropolitul Veniamin Costache, ierarhul Moldovei, care învăluia cu aceeași dragoste și pe creștini și pe Iudei. Despre Veniamin Costache se povestește că în una din zile a venit la el un Iudeu, cerându-i cu lacrimi un ajutor de 10 galbeni, ca să-și acopere o mare trebuință. Pentrucă nu avea acești bani, Mitropolitul și-a dat prețiosul său ceas, ca evreul să-l amanezeze și să-și procure banii trebuincioși¹²⁾. Pentru astfel de fapte și altele multe asemănătoare acesteia, ca și la moartea Sfântului Vasile, când Mitropolitul Veniamin Costache a fost silit să demisioneze și să plece din Iași «luarea de ziua bună a Mitropolitului dela norod după abdicare a fost o scenă din cele mai jalnice, care se poate închipui, toată Mitropolia era un iarmaroc plângător, o panegiră funerară în care nu se vede alta o zi și o noapte decât lacrimi și suspine. Bătrânul cu ușile deschise primea pe fiecare în mijlocul salonului, îl îmbrățișa și plângea cerându-și iertăciune de orice ar fi greșit el norodului cât a șezut pe scaun și zicând: «Iertați-mă oameni buni, iertați-mă fii mei, iertați creștinilor, pe smeritul și săracul monah Veniamin, care nu duce astăzi nimica cu sine din această slavă ce-au avut decât păcatele ce le-au făcut în lume»¹³⁾.

*

Dacă Hristos dorește înfrățirea tuturor oamenilor, dacă dorește dragostea de om până la jertfirea propriei tale vieți, apoi cu atât mai mult nu îngăduie exploatarea omului de către om. Porunca aceasta nu este întemeiată numai pe calea unei deducții logice din premisele dragostei de om, ci chiar pe exemplul său. Ce poate însemna oare altceva decât înfierea exploatarea omului de către om ridicarea biciului de streanguri și alungarea vânzătorilor și schimbătorilor de bani din templul din Ierusalim

11. Citat după: *Sfântul Vasile Arhiepiscopul Kesariei Kapadokiei*, (329-379), traducere de Iosif Mitropolit Primat, București, 1898, p. 464—465.

12. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 419.

13. C. Erbiceanu, *Note asupra Istoriei Bisericești a Românilor pentru Secolul al XIX-lea*, în: *Biserica Ortodoxă Română*, Anul, XXIX, 1905, p. 493—494.

în două rânduri: odată la începutul activității Sale mesianice ¹⁴), iar a doua oară la sfârșitul activității Sale mesianice? ¹⁵). Nu este exploatare mai crâncenă decât exploatarea negustorilor — ori cum s'ar numi ei: comercianți mari sau mici, industriași sau fabricanți, latfundiași sau chiaburi, bancheri sau simpli zarafi — toți exploatează munca, sudoarea, trupul și sângele celor nevoiași, celor care nu au altă avere decât brațele lor de muncă. Prin alungarea vânzătorilor și schimbătorilor de bani din templu, Hristos biciuește dealungul veacurilor pe toți exploatații mari sau mici. Și iarăși repet, nu-i fără adâncă semnificație faptul că Hristos la începutul activității sale mesianice și la sfârșitul ei, ridică biciul de ștreanguri asupra exploatatilor vremii sale.

*

Hristos însă a ridicat biciul nu numai asupra exploatatilor, ci a ridicat biciul cuvântului lui și asupra bogaților timpului său și ai tuturor timpurilor. «Vai vouă bogaților!» ¹⁶), este exclamația Domnului când se adresează celor ce acumulasera averi nemăsurate. «Vindeți-vă averile voastre, le strigă cu alt prilej, și dați milostenie! Faceți-vă pungi care nu se învechesc! Adunați-vă comoară nesecată în ceruri, unde furul nu se apropie și molia n'o mănâncă! Că acolo unde e comoara voastră, acolo va fi și inima voastră» ¹⁷). Iar când tânărul bogat care dorea viața veșnică pleacă întristat pentru că Domnul condiționa mântuirea sa de împărțirea averilor sale celor nevoiași, Hristos rostește sentențios, condamnând la pieire veșnică pe toți bogații care nu-și împart averile lor la cei săraci, pe toți bogații care nu se despart de bogățiile lor: «Amin grăesc vouă că cu anevoie va intra bogatul în împărăția cerurilor! Și iarăși vă spun că mai lesne e să trecăcă cămila prin urechile acului decât să intre bogatul în împărăția lui Dumnezeu» ¹⁸). Toate întâlnirile lui Hristos cu bogații în timpul celor trei ani de activitate mesianică au fost o permanentă înfruntare a bogaților, o osândire. Hristos a stat la masă cu păcătoșii și cu păcătoasele: dar n'a călcat niciodată pragul casei unui bogat; n'a cinat la masa unui bogat. Mai bine spus, da, a stat odată la masa unui bogat, a lui Zaheu vameșul! Dar când? Când storcea munca concetățenilor săi, când le fura veniturile cu ajutorul funcției sale? Nu! A intrat în casa lui, a stat la masă cu el, când Zaheu, pocăit și întors, a exclamat: «Iată jumătate din avuția mea, Doamne, o dau săracilor, și dacă am năpăstuit pe cineva cu ceva întore împătrit» ¹⁹). A stat deci la masă Domnul cu Zaheu, a intrat în casa lui atunci când Zaheu a ajuns și el sărac, când prin împărțirea averilor sale la cei nevoiași a îmbunătățit starea materială a celor din jurul lui, când le-a dat puțința să trăiască mai omenește, să aibă și ei și copii lor și ce mănca și cu ce se îmbrăca. Asta a fost dorința lui Hristos când cere bogaților să se despartă de avuțiile lor și să le împartă săracilor. Hristos, prin această poruncă a Sa, dorea în-

14. Ioan, 2, 13—17.

15. Matei, 21, 11-13.

16. Luca, 6, 24.

17. Luca, 12, 33—34.

18. Matei, 19, 23—24.

19. Luca, 19, 18.

făptuirea a două mari lucruri: pe de o parte mântuirea sufletească a bogaților, iar pe de altă parte, îmbunătățirea traiului marei mulțimi a celor nevoiași, de care îi era milă văzându-i sbătându-se în nevoi și în necazuri, în lipsuri și golătate, în foamete și boale, așa cum îi fusese milă de mulțime și în pustie cu prilejul înmulțirii pânilor.

Urmând pilda marelui lor Invățător, sfinții apostoli și sfinții părinți își exprimă și prin scrierile lor aceeași dorință.

Marele apostol al neamurilor, Pavel, socotește bogăția pricină a tuturor relelor sociale și a tuturor păcatelor: «Iar cei care doresc să se îmbogățească cad în ispită și în curse și în multe fapte vătămătoare și nesocotite, care cufundă pe oameni în necazuri și în pierzare, căci rădăcina tuturor relelor este iubirea de arginți, pe care unii pofțindu-o s'au rătăcit de la credință și s'au supus siaguri la multe necazuri»²⁰); și: «Pe cei ce sânt bogați în viața de acum sfătuește-i să nu se gândească că sânt mare lucru și să nu nădăjduiască în bogăția cea trecătoare, ci în Dumnezeu cel viu, carele ne dă toate din belșug ca să ne veselim. Spune-le să facă binele, să se îmbogățească în fapte bune, să fie darnici și milostivi ca astfel să-și adune comoară temeinică pentru viitor și să dobândească viață veșnică»²¹).

Cu aceeași durere în suflet au strigat și sfinții părinți împotriva bogățiilor. Și-au dat seama, trăind poruncile lui Hristos, că bogații sunt aceia care aduc în lume inegalitățile, bogații sunt aceia care în dorința lor neîncetată de a-și aduna averi peste averi sărăcesc poporul, îl lipsesc de dreptul la o viață mai bună. «Tu bogăție, exclamă Asterie al Amasiei, umpli pământul cu hoți și ucigași, cu pirății mărilor, cu cei care turbură orașele, tu umpli tribunalele cu martori falși, cu calomnatori, cu trădători, cu avocați și judecători, care înclină într'acolo unde tu îi vei atrage. Bogăția este mama inegalității, este fără de milă, neumană, crudă. Din pricina ei viața oamenilor este plină de inegalități: unii oameni, din pricina prea multei recolte aruncă în mare priscusul, iar alții sunt în primejdie de moarte, constrânși de foame și lipsă. Unii dorm sub acoperișuri de aur, locuiesc în case ce sânt adevărate crașe în miniatură, cu băi, cu felurite camere, cu galerii nesfârșite, împodobite cu tot felul de obiecte le lux, iar alții n'au două hărne să-și facă un acoperiș. Când nu pot să trăiască sub cerul liber se refugiază lângă cuptoarele băilor, sau, în cazul când dau de niște proprietari de băi neprimitori, își sapă culcușul în gunoi ca porcii și-și procură căldura necesară. Și omul, ființă înzestrată cu egală cinste are o purtare atât de deosebită de semenul său. Nimic altceva n'a introdus această neorânduială și această inegalitate decât bogăția. Unul este prost îmbrăcat și cu mădularele goale, iar altul are nenumărate haine și-și îmbracă și pereții cu plăci de purpură. Săracul n'are pâinea ca să și-o frângă pe masa sa de lemn, pe când bogatul întinde masă de argint și-i încântat de strălucirea materialului. Cu cât mai drept ar fi ca bogatul să se mulțumească să mănânce pe altă masă, iar prețul mesei sale de argint să servească drept hrană la cei lipsiți. Unul bătrân, care nu poate să meargă, șchiopătând din cauza vreunui accident, nu are nici măcar un măgar, vehicul necesar trebuințelor sale, în timp ce altul din pricina mulțimii hergheliilor, nici nu-și

20. I Timotei, 6, 9-10

21. I Timotei, 6, 17-19.

cunoaște caii. Unuia îi lipsește untdelemnul ca să-și aprindă opaițul, în timp ce altul poate să se socotească bogat numai cu mulțimea candelambrelor. Unul se culcă pe pământul gol, în timp ce acela care strânge zădarnic bogății, are pături ce strălucesc de podoabă cu sfere și lanțuri de argint în loc de sfori. Acestea sânt consecințele bogăției. Dacă bogăția n'ar fi introdus în viață inegalitatea, n'ar fi în lume anomalii atât de mari și de profunde, și nici feluritele nenorociri n'ar mai fi făcut viața noastră de nesuferit și plină de lacrimi. Din pricina bogăției, oamenii au pierdut dragostea firească a unora față de alții, își ascut săbiile, strâng trupe de luptă și se mănâncă între ei ca fiarele cu multă cruzime. Cum ar putea cineva să explice toate relele ce decurg de aici? Ziduri puternice sânt dăruite cu mașini de război, orașe subjugate, femeile luate și copiii duși în robie. Pământul este tăiat și pustiit, se poartă război împotriva copacilor, întocmai ca unor oameni care au făcut nedreptăți. Uciderea este în floare, râurile de sânge duc la vale nenorocite trupuri. Pe lângă acestea plângerile văduvelor, lacrimile orfanilor, care-și plâng în același timp și pe părinți și libertatea» ²²).

Din pricina atâtor nenorociri pe care bogăția le aduce asupra popoului, sfinții părinți nu se sfiesc a-i numi pe bogați deadreptul hoți. «Bogatul, spune Sfântul Ioan Hrisostom, este un hoț, un tâlhar, de speța cea mai periculoasă, pentru că este mult mai tiran chiar decât un hoț obișnuit. Hoțul dă lovituri noaptea și în ascuns; crima sa nu-i atât de îndrăzneată ca a bogătaşului, căci se rușinează și îi este frică atunci când săvârșește furtul. Dar bogatul, desbrăcat de orice rușine, cu capul gol, în piața publică și la lumina zilei îi jefuește pe toți. Bogatul este în același timp și un hoț și un tiran. Nu găurește ziduri, nu stinge lumina, nu descueșipe, nu șterge urmele crimei sale. Dar ce face? Când îi vede pe cei care are să-i jefuiască de tot ce au, deschide larg ușile și-i forțează pe nefericiții căzuți în mâinile lui să-i lase toată averea, fără să-l jeneze ceva, fără să-l intimideze cineva» ²³). Iar Sfântul Vasile cel mare este tot atât de categoric: «Cine-i hoț? Acela ce ia cele ce sânt ale fiecăruia din noi! Oare nu ești hoț, se adresează Sfântul Vasile bogatului, odată ce ți-ai însușit cele ce ți-au fost date în administrarea ta? Cel care desbracă pe cel îmbrăcat, se numește borfaș. Merită oare alt nume cel care nu îmbracă pe cel gol, odată ce poate să facă asta? Pânea pe care o ții tu este a celui flămând! Haina pe care o păstrezi în dulapurile tale este a celui desbrăcat! Încălțămîntea care se strică în casele tale este a celui desculț. Argintul pe care-l ții îngropat este al celui nevoiaș. Prin urmare pe atâția oameni nedreptățești, câtor ai putea să le dai din averile tale» ²⁴).

Din nefericire toate dorințele lui Hristos de a-i face pe credincioșii săi să-și vândă averile, să le împartă săracilor, spre a le făuri și acestora

22. *Asterie al Amasiei*, Omilii și predici. Traducere de Pr. D. Fecioru (Izvoarele Ortodoxiei, Nr. 8), București, 1946, p. 86—88.

23. *Sf. Ioan Hrisostom*, Omilia 10 la I Tesaloniceni, citat după V. Ermon, Saint-Jean Chrysostome, Paris, p. 97—98.

24. *Sf. Vasile cel Mare*, Omilia la cuvintele Evangheliei după Luca: «Strica-voi jițițele mele și mai mari le voi zidi» și despre lăcomie, traducere de Pr. D. Fecioru (în manuscris).

o viață pământească mai bună au rămas zădarnice. Glasul său a răsunat în pustiu, și oamenii deși au ajuns creștini, au rămas tot cei dinainte de a se încreștina. Au continuat să strângă averi peste averi, din sudoarea și munca celor mulți, ba uneori chiar cu numele lui Hristos pe buze și în numele lui Hristos. Insuși Sfântul Ioan Hrisostom strigă acest lucru în una din predicile sale: «Nu trebuie să vă ascund, frații mei, că Biserica este atinsă astăzi de o boală foarte periculoasă; iar boala aceasta are nevoie de un leac foarte puternic. Dumnezeu oprește pe creștini să îngrămădească averi peste averi; și totuși astăzi creștinii se îmbogățesc din mizeria și sărăcia fraților lor!» 25).

*

Pentru făurirea unei bune stări materiale a poporului nu este însă deajuns numai înlăturarea din societatea omenească a exploatatorilor muncii celor mulți, nici numai împărțirea bogățiilor la cei săraci. Pentru făurirea unei bune stări materiale a poporului este nevoie și de muncă pentru producerea de bunuri materiale, este nevoie de pace, pentru ca oamenii să aibă tihna necesară să producă prin muncă aceste bunuri materiale.

*

Hristos în una din cuvântările Sale către Iudei a spus: «**Tatăl Meu până acum lucrează, și Eu lucrez**» 26). Dumnezeu lucrează și lucrează și Fiul lui Dumnezeu, Fiul Omului, Domnul și Mântuitorul nostru. Munca este deci o lege de temelie a vieții. Dumnezeu însuși, deplinătatea și izvorul vieții, este într-o continuă activitate cu opera sa creatoare. Opera bună și folositoare pe care Iisus a îndeplinit-o vindecând pe slăbănogul dela Vitezda în urma căreia a rostit cuvintele de mai sus, reproduce opera lui Dumnezeu și se leagă de ea. Mântuitorul s'a dăruit cu totul misionării sale, lucrării sale mesianice. El predică, iartă, vindecă, dar mai înainte de activitatea sa mesianică a lucrat ca orice muncitor, a lucrat în atelierul de dulgherie al tatălui său adoptiv, bătrânul Iosif 27). Prin exemplul vieții Sale, Domnul a arătat nu numai noblețea muncii, ci și necesitatea muncii. Pilda talanților, rostită de Domnul cu un alt prilej, este pe de o parte ilustrarea nobleței și necesității muncii, căci Stăpânul laudă pe cei care și-au îndoit talanții prin munca lor, spunând: «**Bine, slugă bună și credincioasă, peste puține ai fost credincioasă, peste multe te voi pune**» 28); iar pe de altă parte pilda talanților este osândirea tuturor celor leneși, tuturor celor care nu-și sporesc prin muncă bunul lor trai.

Tot atât de categoric este și Marele Apostol Pavel. El, apostolul neamurilor, el care în urma vedeniei minunate când Domnul i s'a arătat pe drumul Damascului, n'a încetat o clipă de a predica pe Iisus dealungul și dealatul întregii lumi, el deși misionar, deși predicator al cuvântului lui Dumnezeu, și-a agonisit hrana și îmbrăcămintea cu propriile sale mâini, prin munca sa de muncitor cu brațele, făcând corturi. El, Marele Pavel, o

25. Sf. Ioan Hrisostom, Omilia 56 la Matei, citat după V. Ermon, Op. cit., p. 93.

26. Ioan, 5, 17.

27. G. Chevro, *Viața omului nou*, Traducere de Ec. Gh. Ionescu, București, p. 67.

28. Matei, 25, 21, 23.

spune în repetate rânduri: «N'am mâncat dela cineva pâne în dar, ci lucrând cu osteneală și cu trudă, noaptea și ziua, ca să nu fiu povară cuiva dintre voi; nu doar că nu aveam dreptul, ci ca să ne dăm pe noi pildă vouă spre a ne urma» ³⁰). Dacă Pavel a socotit că el însuși, predicatorul Evangheliei trebuie să muncească, iar prin «să muncească» a înțeles nu munca predicării Cuvântului, lui Dumnezeu, ci munca cu brațele, apoi cu atât mai mult cere muncă dela toți credincioșii Săi ³¹), punând ca principiu: «Dacă cineva nu vrea să muncească, nici să nu mănânce» ³²).

*

Munca și rodnicia muncii este condiționată însă de un alt factor vital societății omenești pentru construirea unei bune stări materiale a poporului. Este condiționată de pace. Numai când e pace în interiorul unei țări și între popoare, munca își poate îndeplini funcția ei, își poate resfrânge roadele sale binefăcătoare asupra tuturor oamenilor.

În noaptea tainică și sfântă din Vitleemul Iudeii îngerii lui Dumnezeu prefăteză Nașterea lui Hristos prin vestirea păcii și a bunei voini între oameni: «Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bună voire!» ³³). Iar Domnul, la ultima Lui cină cu Ucenicii Săi, le lasă un testament: Pacea: «Pace vă las, pacea Mea vă dau!» ³⁴).

La ivirea zorilor creștinismului o făgăduință, iar la Cina cea de Taină un testament. Și făgăduința și testamentul cuprind aceeași dorință a inimii lui Iisus, care bate și pentru buna stare materială a credincioșilor săi și vrea ca între oameni să se statornicească Pacea!

După învierea sa, cuvântul Pace sună ca un leitmotiv în toate întâlnirile Sale cu Ucenicii. «Pace vouă!» le spune când se arată Ucenicilor în seara Duminicii Învierii ³⁵). «Pace vouă!» le spune când se desparte de ei în aceeași seară ³⁶). «Pace vouă!» le spune când după o săptămână tot într-o Duminică, se arată spre a-l încredința pe Toma de învierea sa ³⁷). Permanent la toate arătările sale, Domnul rostește cuvântul Pace pentru a-i încredința pe ucenicii săi și prin ei pe toți cei ce vor crede în cuvintele lui, pe toți credincioșii săi, că el dorește pacea în omenire și între oameni.

*

Acestea sunt căile deschise credincioșilor pentru făurirea unei vieți mai bune pe pământ. Hristos, Apostolii și exemplele de elită ale creștinismului, Sf. Părinți, au dorit și au propovăduit cu fapta și cu cuvântul ca oamenii să trăiască în pace unii cu alții; au dorit ca oamenii să nu fure munca și sudoarea altora, a celor nevoiași; au dorit să nu-și strângă averi peste averi în dauna celor din jurul lor, lipsindu-i chiar de bucățile de pâine zilnică; au dorit ca cei cu averi să-și împartă averile lor la săraci și la cei lipsiți, pentru ca toți să aibă un trai mai bun și mai fericit: au dorit

30. *II Tesaloniceni*, 3, 8—9. Vezi și: *Faptele Apostolilor*, 18, 3; 20, 34.

31. *Efesenii*, 4, 28; *I Tesaloniceni*, 4, 11; *II Tesaloniceni*, 3, 11—12.

32. *II Tesaloniceni*, 3, 10.

33. *Luca*, 2, 14.

34. *Ioan*, 14, 27.

35. *Ioan*, 20, 19.

36. *Ioan*, 20, 21.

37. *Ioan*, 20, 26.

ca toți, fără deosebire, să muncească, pentru că cel care nu muncește n'are nici dreptul să mănânce.

Dacă acestea sunt dorințele lui Hristos, ale apostolilor și ale exemplarelor de elită ale creștinismului, sfinții părinți, atunci răspunsul la întrebarea cu care lagăr trebuie să colaboreze Biserica lui Hristos, Biserica Ortodoxă, cu lagărul păcii și al democrației, care are în frunte pe marea noastră vecină de la Răsărit, Uniunea Sovietică, sau cu lagărul imperialist și ațățător la război, care are în frunte Statele Unite ale Americii, nu poate fi decât unul: Biserica Ortodoxă nu poate colabora cu alt lagăr decât cu lagărul care luptă pentru pace, care luptă pentru înfrățirea între oameni și între popoare, care luptă pentru abolirea discriminării rasiale, care luptă pentru desființarea exploatării omului de către om, care luptă împotriva celor care acumulează averi peste averi, care luptă pentru dreptate socială, care luptă pentru un trai mai bun al poporului. Biserica lui Hristos, Biserica Ortodoxă nu poate colabora decât cu regimurile de democrație populară, decât cu Uniunea Sovietică, nu cu lagărul imperialist ațățător la război, americano-englez.

Aceasta a și făcut Marea Biserică Ortodoxă Rusă prin glasul Întâistătătorului ei Înalt Prea Sfințitul Patriarh Alexei, și aceasta a făcut și Biserica Ortodoxă Română prin glasul Întâistătătorului ei, Înalt Prea Sfințitul Patriarh Justinian. Biserica Ortodoxă, prin glasul reprezentanților ei, alăturându-se frontului păcii și democrației, colaborând cu regimurile de democrație populară, merge pe drumul dorințelor Dumnezeuescului Intemeietor al Creștinismului, merge pe drumul adevărat pe care au pășit numai exemplarele de elită ale Bisericii Ortodoxe, sfinții părinți.

Pe acest drum sunt călăuzite toate acțiunile Înalt Prea Fericitului Patriarh Justinian, toate pastoralele sale, toate îndemnulile sale, toate cuvântările sale. Înalt Prea Fericitul Patriarh Justinian, iar prin el Biserica Ortodoxă Română, se uită la «multele puncte de contact, după cum se exprimă Înalt Prea Sfinția Sa, între principiile creștinismului și principiile socialismului», și pe temeiul lor «Biserica Ortodoxă colaborează cu conducerea Statului nostru în munca această constructivă depusă pentru propășirea Republicii noastre Populare»³⁸), și pe temeiul lor «Biserica Ortodoxă Română nu are alt drum decât drumul pe care merge poporul întreg; ea merge cu hotărîre pe calea pe care merge poporul, fiindcă înțelege că aceasta este calea cea bună»³⁹), și în sfârșit pe temeiul lor știm că «dușmanii Patriei sunt și dușmanii Bisericii noastre»⁴⁰).

Pe acest drum, pe drumul Ortodoxismului, pe care au pășit numai exemplarele de elită ale Creștinismului, pășind și Înalt Prea Sfințitul Patriarh Justinian, a întins mână frățescă tuturor confesiunilor creștine și tuturor cultelor din Republica Populară Română. Ca altă dată Domnul cu femeea samarineancă, Înalt Prea Sfințitul Patriarh Justinian nu s'a uitat la deosebirile de neam și de credință ce-l desparte de reformuți, romano-catolici, luterani, mozaici, unitarieni, evangheliști, ortodocși de rit vechi, baptiști, musulmani, adventiști, penticostaliști, armeni, creștini

38. † Justinian, *Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*. Apostolat Social, vol. IV, Pilde și îndemnuri în lupta pentru Pace, București, 1952, p. 277.

39. † Justinian, *Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, Op. cit., p. 435.

40. † Justinian, *Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, Op. cit., p. 277.

după Evanghelie. Pe toți i-a chemat, — sau după cum atât de modest se exprimă Înalt Prea Sfinția Sa: «și am luat îndrăzneală să-i convoc»⁴¹), — în trei rânduri, la 23 Iunie 1949, la 19 Decembrie 1950, și la 25 Noembrie 1952, pentru ca împreună cu toții, sub mâna aceluiași Dumnezeu în care cred cu toții, să colaboreze cu Conducerea Statului nostru în eforturile sale pentru instaurarea unei păci trainice în lume și pentru construirea unui trai mai bun și mai fericit poporului nostru muncitor.

«Acțiunea noastră comună, spune Înalt Prea Fericitul Patriarh Justinian la ultima consfătuire din 25 Noembrie 1952, atât în lupta pentru apărarea păcii, cât și alături de constructorii noii orânduiri sociale are la temelie ei două principii fundamentale: credința față de Bisericele și Comunitățile noastre religioase și în același timp dragostea noastră neclintită față de Patrie și popor. Călăuziți de aceste două principii, noi ne iubim parohiile, comunitățile noastre, ne iubim căminele noastre, ne iubim credincioșii și poporul nostru, ne iubim Patria noastră și condamnăm cu toată hotărârea inimilor noastre pe închinătorii vițelului le aur — bancherii hrăpăreți americani și englezi, fabricanți de arme, răspânditori de ciumă și holeră, distrugători de orașe și sate, de așezăminte de cultură, de biserici, de spitale, ucigași de copii, bătrâni și femei. Ei voese să incendieze din nou lumea prin deslănțuirea unui nou război mondial, săvârșind astfel o nouă crimă împotriva umanității și un păcat de neiertat față de Dumnezeu. Dar sutele de milioane de oameni care apără pacea în lumea întreagă vor zădărnici aceste planuri diavolești. Apărător al păcii este și poporul nostru. Noi, conducătorii și slujitorii tuturor cultelor din Republica Populară Română, stăm alături de poporul din care ne tragem și suntem convingși că năzuințele poporului muncitor sunt și ale noastre. Legați prin credință și prin viață de el, vom sprijini cu toate puterile noastre strădaniile lui cinstite pentru o viață socială dreaptă și fericită în cuprinsul patriei noastre»⁴²).

Aceste cuvinte ale Înalt Prea Fericitului Patriarh Justinian arată tuturor credincioșilor, atât ai Bisericii Ortodoxe cât și ai celorlalte confesiuni și culte din Republica Populară Română, care este drumul pe care trebuie să-l urmeze spre a nu-și trăda nici credința, nici Patria. Glasul Înalt Prea Sfințitului Patriarh Justinian nu este izolat. Prin El vorbește glasul de veacuri al Bisericii Ortodoxe, prin El vorbește glasul celor mai buni fii ai Ortodoxismului.

41. † Justinian, *Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, Op. cit., p. 151.

42. † Justinian, *Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, Cuvânt la Consfătuirea reprezentanților cultelor din țara noastră în legătură cu alegerile pentru Marea Adunare Națională, în: «Universul», din 27 Noembrie 1952.

BOGĂȚIA PIEDICĂ ÎN CALEA MÂNTUIRII

Biserica Ortodoxă n'are încă o formulă oficială asupra poziției sale față de bunurile materiale, așa cum are Biserica romano-catolică prin cunoscuta enciclopică: *Rerum Novarum*. Dar elementele acestei formule există în Sf. Scriptură, în Sf. Tradiție și în practica ortodoxă dealungul veacurilor. Poziția Ortodoxiei față de bunurile materiale e aceea pe care au avut-o Mântuitorul, Sf. Apostoli și Biserica primară față de aceste bunuri.

Când Mântuitorul atrage atenția că nu se poate sluji la doi domni: lui Dumnezeu și bogăției (Matei VI, 24), iar Sf. Apostol Pavel declară că «chipul lumii acesteia trece» (I Cor. VII, 31), Sf. Scriptură nu repudiază bunurile materiale în sine, ci numai împătımirea omului pentru ele, alipirea exclusivă la plăcerile și satisfacțiile pe care le pot procura aceste bunuri, care sunt trecătoare atât în sine cât și în efectele lor. În realitate, Dumnezeu iubește lumea, căci El e autorul ei. După creațiune, El încredințează omului folosirea tuturor bunurilor aflătoare în lume, protejează și sporește aceste bunuri prin Providența Sa și merge până acolo, încât, pentru a scăpa lumea dela pierzanie, El dă pe Unul născut Fiul său (Ioan III, 16). Bunurile materiale, pe care literatura ortodoxă, în deosebi cea patristică, le asimilează cu bogăția de tot felul, nu sunt rele în sine, pentru că ele sunt creaturi și toate creaturile sunt bune, «căci tot ce a făcut Dumnezeu este bun» (I Timotei IV, 4). Bunurile pe care le dețin bogății din cele trei pilde evanghelice: cel căruia i-a rodit țarina, cel care întreabă pe Mântuitorul despre viața veșnică și cel care n'a vrut să hrănească pe săracul Lazăr, nu sunt osândite, ci apreciate în lumina valorii lor reale: a circulației lor mai ales în spații economice disponibile, acolo unde se simțea o mare nevoie de ele, adică la săraci. Sf. Vasile precizează că Domnul nu poruncește ca să ocotim bunurile materiale sau să le respingem, ci să le folosim în chip înțelept¹⁾. Nu bunurile sau bogăția în sine, nici posesia lor sunt rele, ci alipirea excesivă de ele și reaua întrebuintare pe care le-o dăm sunt vinovate²⁾. Reaua folosire a bogăției produce păcatul, zice Sf. Ioan Gură de Aur³⁾; în fond bunurile sunt spre slava lui Dumnezeu, spre încercarea celor buni și pedepsirea celor răi⁴⁾. Deși, după predica de pe munte și parabola bogatului neînțelept, bunurile materiale sunt trecătoare, iar adevărata comoară e în cer, totuși ele sunt un dar al lui Dumnezeu⁵⁾.

1. Reguli scurte, 92. Cf. P. Humbertclaude, *La doctrine ascétique de Saint Basile de Césarée. — Etudes de Théologie historique*, Paris, 1932, p. 213.

3. St. Giet, *Les idées et l'action sociales de Saint Basile*, Paris, Lecoffre, 1941, p. 108.

4. Omilia 13 la Scris. 1 către Corinteni, Migne P.G. LXI, col. 113.

5. Pericitul Augustin, *Sermo 50, 4, 6*, Migne P.L. XXXVIII, col. 328.

6. H. Andrusos, *Sistem de morală*, trad. de I. Lăcrănjan și E. Moudopoulos, Sibiu, 1947, pp. 207-208.

Dacă bogăția externă e, pentru unii scriitori patristici, ca Origen, un lucru indiferent, adică nici bun, nici rău⁷⁾, pentru alții, ea are o valoare precisă, economică. Nu trebuie, zice Clement Alexandrinul, să risipim din averea ce posedăm, partea care se cuvine aproapelui nostru «căci posesiunile sunt spre a fi posedate, iar averile sunt spre a fi folosite; ele sunt pregătite de Dumnezeu, spre folosul oamenilor»⁸⁾. Bunurile sunt permise, zice Sf. Ioan Gură de Aur, dar ele să nu fie produsul lăcomiei, al răpirii sau al violenței⁹⁾.

Bunurile materiale au o destinație comună: ele sunt puse la dispoziția tuturor oamenilor, fără deosebire. Dacă obștea bunurilor primare a dispărut, dacă în locul acestei folosiri în comun a tuturor bunurilor au apărut bogății și săracii, este din cauza pismei, a neînțelegerii și a lăcomiei după aceste bunuri. Inegalitatea distribuției bunurilor este opera păcatului, susține Sf. Grigorie de Nazianz¹⁰⁾. Lactanțiu relevă că împărțirea bunurilor s'a făcut în chip imoral între câțiva care au îngrămădit bogății în casele lor și au făcut pe ceilalți sclavi, spre a le servi¹¹⁾. E aspectul societății sclavagiste cu exploatare și exploatați și cu lupta de clasă crâncenă. Sărăcia a adus cu sine și pierderea libertății celor loviți de pierderea bunurilor. Egalitatea reală a oamenilor e condiționată, deci, de egalitatea folosirii bunurilor. Bogății au creat o tradiție favorabilă intereselor lor, anume de a se opune din răspuțeri unei reîmpărțiri a bunurilor. Asemeni imperiaștilor practicanți ai «marei tâlhării», cum zice Ferișitul Augustin, bogății socotesc drept al lor ceea ce au ocupat cu forța dela alții sau și-au însușit într'un fel sau altul în primul moment. Se cunoaște vestita comparație pe care Sf. Vasile o face între bogăți și cei ce ocupă primele locuri într'o sală de teatru. Bogății sunt asemenea acelor care ocupând primele locuri în teatru, nu mai lasă pe cei ce vin după ei, considerând drept propriu ceea ce e pus spre folosință obștească. Ocupând înaintea altora bunuri obștești, ei le socotesc proprii, pentru că le-au luat înainte. Dacă fiecare ar lua numai cât are nevoie, iar plusul l-ar lăsa celui lipsit, n'ar fi nici bogat, nici sărac¹²⁾. Ortodoxia militează pentru o repartitie dreaptă a bunurilor, după principiul că acestea aparțin tuturor. Cine iubește pe prietenul său ca pe sine însuși, acela nu posedă mai mult ca prietenul care e orice semen. Cu cât cineva e mai lacom de avere, cu atât e mai lipsit de iubire¹³⁾. Natura a pus spre folosință comună oamenilor și tuturor ființelor, cele mai frumoase și mai folositoare lucruri de pe pământ: aerul, focul, apa, pământul, soarele, ploaia, fructele, casa, îmbrăcămintea, succesiunea zilei și a nopții, sănătatea, hotarul vieții, măsura și grația trupului, puterea simțurilor. Unele din aceste bunuri sunt spre folosință comună integrală, altele spre folosință comună moderată.

7. *Comentar la Scrisoarea către Romani*, 4, 9, Migne P.G. XIV, col. 994 B.

8. *Ce bogat se mântuiește?*, 14, ed. O. Stählin.

9. *Omilia 1, 5 la Scris. I către Corinteni*, Migne, P.G. LXI, col. 94.

10. *Dragostea față de săraci*, 25-26, Migne P.G. XXXV, col. 892 AB.

11. *Dumnezeieștile Institutii*, 5, 6.

12. Sf. Vasile, *Omilie la Luca: «Voi strica jînțile mele...»*, 7, ed. Y. Courtonne, Saint Basile, *Homélies sur la richesse*, édition critique et exégétique, Paris, F. Didot, 1935, p. 35.

13. Idem, *Contra bogășilor*, 1, ed. Y. Courtonne, p. 41: „Ὁσον οὐκ πλεονάζεις τῷ πλούτῳ, τοσοῦτον ἐλλείπεις τῇ ἀγάπῃ”.

Totuși, toate sunt comune ¹⁴). Bunurile sunt cu atât mai folositoare cu cât le folosești cu conștiința că nu-ți aparțin în exclusivitate: «Nu zice: «cheltuesc și mă desfăt cu ale mele!»... Nu sunt proprietatea ta, ci lucru străin... Sunt ale tale dacă le dai altora. Dar dacă le consumi numai tu, proprietatea ta se înstrăinează» ¹⁵). Cine nu se folosește de bunurile sale ca și cum n'ar fi ale sale, acela n'are niciun folos de pe urma lor ¹⁶). Chip poate paradoxal de a exprima principiul că bunurile pe care le întrebuințăm nu ne aduc un folos real decât în cadrul colectivității, față de care persoana se reliefează numai prin forța descătușării sale de egoism și prin capacitatea unei jertfe, care să meargă până la renunțarea de sine în favoarea celorlalți. E cu adevărat stăpân al bunurilor sale nu acela care nu se poate desprinde de ele, ci acela care le poate trece și altora, dovedind prin aceasta că el le-a creat și că e realmente stăpânul, nu sclavul lor.

Problema repartizării bunurilor pune pe aceea a **proprietății**. Învățătura ortodoxă n'a condamnat expres proprietatea în sine, dar a criticat-o sever. Dreptul roman susținea proprietatea și deși știa că marea proprietate a aparținut la început colectivității, el n'a militat niciodată pentru transformarea ei în bun comun. Un învățat ortodox susține că dreptul de proprietate a creat răul și nedreptatea socială în societatea feudală și cea capitalistă. Acest drept a suprimat mijloacele de producție la muncitori și a adus inegalitățile sociale și toate mizeriile care desfigurează pe om. Dar neajunsurile proprietății private încep din momentul apariției ei, adică din perioada sclavagistă. Creștinismul se naște în această perioadă. Noua religie, continuă învățatul ortodox, nu putea admite în întregime conceptul roman de proprietate, care permitea nu numai folosirea bunurilor, nu numai uzul, ci și abuzul de ele. Dacă, practic, creștinismul a acceptat proprietatea ca pe o stare de fapt, întrucât el nu venise să răstoarne stările sociale ale timpului, — teoretic el a orientat problema uneori afirmativ, dar mai ales negativ.

Afirmativ, adică pentru proprietate, s'au declarat anumiți Părinți și scriitori bisericești; dacă unii din ei au stăruit asupra acestui drept, au făcut-o fie din cauza mediului pe care-l frecventau, fie pentru că nu găseau o ieșire logică dintr-o seamă de raționamente pe care le făceau în legătură cu milenara tradiție a proprietății, fie mai ales pentru că îndemnul de a renunța la proprietate imitând exemplul comunității dela Ierusalim, părea cu totul irealizabil. A renunța la proprietate, însemna, după cei mai mulți dintre ei, a îmbrățișa sărăcia. Iar sărăcia — împotriva căreia s'a ridicat cu putere socialismul, era socotită, de exemplu de Herma, ca o calamitate, care ducea la sinucidere ¹⁷). Evident, ea va fi practică de bună voie în mănăstiri, dar în societatea laică, situația era cu totul alta. Principiul sărăciei totale și generale, zice Clement Alexandrinul, s'ar găsi în contradicție cu multe și frumose principii ale Domnului.

Mântuitorul, adăogă Părinții temători de dispariția proprietății, a fost

14. Sf. Grigorie de Nazianz, *Despre moderație în discuție*, 22, Migne, P.G. XXXVI, col. 260 EC.

15. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia 10, 3, la Scris. I către Corinteni*, Migne, P.G. LXI, col. 86.

16. Idem, *Omilia 10, 3, la Filipeni, cap. III*, Migne, P.G. LXII, col. 260.

17. *Păstorul lui Herma, Asemănarea X, 4, 2, 3*, ed. F. X. Funk.

primit ca oaspe de Zahau, de Levi și de Matei, oameni bogați și vameși, cărora El nu le-a spus să renunțe la averi, ci numai să le folosească drept, nu nedrept. El proclamă: «Astăzi s'a făcut mântuire casei acesteia» (Luca XIX, 9)¹⁸). Sf. Vasile însuși, mare critic al proprietarilor de latifundii, exprimă nedumerirea sa în legătură cu o eventuală îngrădire a proprietății: «Nu mă întreba înțelesul poruncilor dumnezeiești! Știe El, Legiuitorul, să armonizeze posibilul cu legea»¹⁹). Acest din urmă text arată că grupul autorilor favorabili sau aparent favorabili proprietății erau pe de o parte prada contradicțiilor sistemului sclavagist în care latifundiarii exploatau nenumăratele masse ale sclavilor, iar, pe de alta, prada contradicției dintre legea carității poruncită de Mântuitorul și așa zisa sărăcie generală care făcea imposibilă împlinirea poruncii. Această de pe urmă contradicție era numai aparentă, întrucât îngrădirea proprietății particulare ducând la organizarea proprietății colective, la care toți aveau să participe în mod egal și aveau deci existența asigurată, porunca milosteniei se găsea, prin acest fapt, anticipată, adică realizată prin actul de dragoste care transformase marile proprietăți în bunuri comune. Dragostea generală făcea fără obiect proprietatea particulară. Geniul Fericitului Augustin a văzut acest lucru, dar așa numiții «socialiști ai epocii patristice», Sf. Vasile cel Mare și Sf. Ioan Gură de Aur, nu l-au văzut. Era, poate, prea devreme. Invocarea atitudinii Mântuitorului care n'a cerut vameșilor Zahau, Matei și Levi să-și vândă averile, nu era concludentă, pentru că Mântuitorul ceruse deja, prin tânărul bogat, tuturor bogaților din lume să renunțe la averi în favoarea celor lipsiți. Vameșii, după întâlnirea cu Hristos, încep să intre pe calea acestei renunțări. De aceea Mântuitorul nu le cere renunțarea în chip expres. În general, argumentele invocate de acest grup de scriitori patristici, îndeosebi de Păstorul lui Herma, Clement Alexandrinul și, parțial, Sf. Vasile cel Mare, denotă un stadiu al contradicției în perioada sclavagistă și nu s'au impus în învățătura Bisericii. Cei ce susțin legitimitatea proprietății, ca și cei cari o critică, — cum vom vedea imediat —, sunt de acord că, principial, nu oamenii, ci Dumnezeu este proprietarul bunurilor materiale. Dumnezeu e Acela care a dat și dă posesiunile pe care le avem pe pământ, zice Păstorul lui Herma²⁰). Dreptul de proprietate vine din prietenia cu Dumnezeu, conform principiului că între prieteni totul este comun. Dumnezeu având totul ca ziditor, omul poate avea și el acest tot dacă e prietenul lui Dumnezeu²¹). Toate sunt ale omului, pentru că toate sunt ale lui Dumnezeu²²). Reminiscențe ale dreptului roman fac pe unii Părinți să susțină principiul că proprietățile sunt date de Dumnezeu prin împărați și regi. Este ceea ce a susținut Augustin în lupta sa contra donatiștilor²³). Origen se ridică contra acestui

18. Clement Alexandrinul, *Ce bogat se mântuește?*, 13, 2, 4, 5.

19. *Omilia contra bogaților*, 3, ed. Y. Courtonne, p. 49. Courtonne are lecțiunea „τὸ θυνάτων συν:ρῶσαι τῷ νόμῳ”, pe când Migne are: „τὸ ἀδύνατον συναρῶσαι: τῷ νόμῳ”.

20. *Ascăundrea*, I, 8. Cf. și Clement Romanul, *Scrisoarea I către Corinteni*, 61, 2, ed. F. X. Funk.

21. Clement Alexandrinul, *Indemn către păgâni*, 12, Migne, P.G. VIII, col. 244 și urm.

22. Idem, *Ibidem*: „γίνεσθαι δὲ οὗν τὰ πάντα τοῦ ἀνθρώπου. οὗ τὰ πάντα τοῦ θεοῦ”.

23. In *Ioannis Evangelium tractatus*, VI, 25. Cf. Le P. Charles Boyer: *Saint Augustin* (Les moralistes chrétiens), II-e édit., Lecoffre, J. Gabalda, Paris, 1932, pp. 218-219.

princ'piau, afirmând că Dumnezeu ne-a dat tot ce avem nu prin împărați, ci direct ²⁴). Origen, Sf. Ioan Gură de Aur și alți Părinți afirmă că nu orice proprietate vine dela Dumnezeu, ci numai proprietatea câștigată în mod cinstit ²⁵).

Orientarea negativă față de proprietate, sau critica pe plan moral, ce se face acesteia nu merge până la cererea de a fi abolită. Autorii patristici adversari ai proprietății, declară răspicat că deținătorul de bunuri materiale, adică proprietarul sau bogatul e — cum am spus — numai un administrator al bunurilor. Ceeace pe plan pământesc e proprietate, pe plan providențial e un depozit încredințat de Creator ²⁶). Adeveratul și singurul proprietar este Dumnezeu. «Proprietatea nu e decât dreptul trecător al primului ocupant», zice Sf. Vasile ²⁷). Dreptul de proprietate nu e absolut; numai dreptul lui Dumnezeu asupra proprietății este absolut. Radicalismul hrisostomic contra proprietății merge până la a susține că nimic nu e proprietatea omului: nici averea, nici limba, nici sufletul, pentru că acestea sunt proprietatea lui Dumnezeu. Omul are drept de folosință, dar nici acesta sigur. Când Dumnezeu îți ia copilul, nu ia pe fiul tău, ci pe sluga lui ²⁸). Origen, Lactanțiu, Sf. Ioan Gură de Aur, Ambrozie și alții pretind că la origina proprietății stă un furt, o silnicie sau o violență. Se cunoaște puternica invectivă a Sf. Ioan Gură de Aur contra latifundiarului care încerca să-și justifice domeniile prin moștenirea pe care a primit-o: urcând pe firul moștenirii, se constată pâră la urmă că proprietatea individuală e un furt, că ea are la bază o nedreptate, adică păcatul ²⁹). Sf. Ambrozie relevă că natura a creat dreptul proprietății obștești, în timp ce proprietatea particulară a apărut prin uzurpare ³⁰). Augustin observă că proprietatea cauzează ceartă, dușmănie, neînțelegere, război, neunire, supărare, nedreptate, omor, păcat. Pentru bunurile comune ca aerul și lumina nu există ceartă ³¹). Proprietatea cauzează neajunsurile care au produs-o pe ea însăși. De aceea episcopul dela Hippo Regius îndeamnă uneori la abținerea dela proprietate sau măcar la abținerea dela dragostea de proprietate ³²). În orice caz, marile proprietăți provin din lipsa de dragoste a deținătorilor lor. Dacă acești deținători — bogați — ar iubi pe săraci, averea lor ar trece și la săraci ³³).

Părinții și scriitorii bisericești adversari ai proprietății critică proprietatea aspru, dar această critică nu tinde la răsturnarea și abolirea proprietății pe plan economic și juridic, ci numai la o reformă pe plan moral a societății sclavagiste, în care proprietarii jucau un rol așa de mare. Ve-

24. *Contra-hel Celis*, VIII. ed. P. Koetschau, II, p. 284.

25. Dr. Ignaz Selpel, *Die wirtschaftsetischen Lehren der Kirchenväter*, Wien, 1907, pp. 54-55.

26. St. Giet, *op. cit.*, p. 112.

27. Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Învățătura creștină despre bunurile economice*, în «Studii Teologice», seria II, Nr. 3-4, Martie-Aprilie 1951, p. 231.

28. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia 10, 2-3, la Scrisoarea I către Corinteni*, Migne, P.G., LXI, col. 84-85. Cf. Dr. Ig. Selpel, *op. cit.*, p. 55-56.

29. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia 12 la I Timotei*, 41. Cf. Ig. Selpel, *op. cit.*, p. 55; Pr. Prof. Ioan G. Coman, *op. cit.*, p. 231.

30. *De officiis ministrorum*, I, 28, 132, Migne P.L. XVI, col. 67 AB.

31. *Enarratio in Psalmos 131*, 5, Migne, P.L. XXXVII, col. 1718.

32. Ig. Selpel, *op. cit.*, p. 113.

33. St. Giet, *op. cit.*, p. 104.

hemența atâtoră dintre cuvântările Sf. Vasile cel Mare sau Sf. Ioan Gură de Aur, se integrează cu cinstă în marile lupte pentru dreptatea socială, dar sub raportul efectului nu trebuie să ne inducă în eroare. S'a zis că această vehemență «e numai o vivacitate de expresie, compatibilă cu genul oratoric»³⁴). În realitate ea însemna mai mult: erau primele lovituri ideologice date de oameni liberi, nu de sclavi, instituției tiranice a marelui proprietăți (fundus), într-o perioadă ca cea sclavagistă. Câteva revolte ale sclavilor ceva mai înainte au fost zdrobite. Lipsa forței politice și economice organizate făcea ca predica socială patristică să rămână fără efect, iar proprietățile particulare să se găstreze intacte. Regimul proprietății rămânea neatins. Biserica primea și administra ea însăși averi care să asigure pe săraci în caz de mari calamități, afară de întreținerea zilnică pe care o acorda atâtoră.

Evident, Dumnezeu este adevăratul proprietar al bunurilor materiale, iar oamenii sunt numai proprietari prin delegație sau administratori ai acestor bunuri. Spre deosebire de catolicism, care prin enciclica *Rerum Novarum* a lui Leon XIII, susține, după dreptul roman, că proprietatea particulară este de drept natural³⁵), Ortodoxia învață că dreptul natural și absolut asupra proprietății îl are numai Dumnezeu și că omul poate socoti bunurile materiale drept ale sale numai în măsura în care le pune la dispoziția celorlalți. Proprietatea e necesară vieții cmenestii în cadrul colectivității. E o învățătură propusă, dar neaplicată decât în mănăstiri, pentru că Ortodoxia devenind religie de stat încă d'n sec. IV a urmat, și în domeniul proprietății, calea marelui său protector statul, adică dreptul roman. Ortodoxia regretă că n'a putut pune în practică până acum ceea ce a învățat și învață la capitolul despre proprietate și are satisfacția de a nu profesa ipocrizia catolică din enciclica amintită, potrivit căreia, când e vorba de întrebuințarea bunurilor, «omul nu trebuie să socotească lucrurile exterioare drept particulare, ci drept comune, în așa fel ca el să dea cu ușurință o parte din ele pentru nevoile celorlalți»³⁷). Știm cât și cum realizează catolicii și catolicismul această învățătură. Imensele latifundii și bogății de tot felul ale catolicismului pe întreaga planetă n'au devenit și nu vor deveni niciodată bunuri comune. Ele sunt bunurile unui stat politic — Vaticanul — care le folosește în scopuri imperialiste, nu caritabile. În catolicism, proprietate înseamnă, realmente, izvor de lux și fast pentru tot aparatul său politic și d'p'omatic, mijloc suveran de manevră în politica internațională, forță de propagandă și acaparare. Ortodoxia nu se socotește proprietară naturală a pământului, ci a cerului, deoarece Biserica lui Hristos e numai peregrină pe pământ, iar creștinii sunt cetățeni ai cerului, așa cum precizează Clement Romanul (*Scrisoarea I către Cor.* formula de adresă) și *Scrisoarea către Diognet* (5, 9; 6, 3). Învățații ortodocși, partizani ai sistemului proprietății, recunosc totuși că proprietatea nu poate fi folosită exclusiv pentru sine, deoarece această proprietate izvorăște din

34. H. Leclercq, *Charité*, în *Dictionn. d'Archéologie chrétienne et de liturgie*, III, 1, 1913, col. 643.

35. Y. Courtonne, *Saint Basile, Homélies sur la richesse*, pp. 106-107.

37. Idem, *op. cit.*, v. 107.

societate³⁸⁾. Dreptul absolut de proprietate îl are numai Dumnezeu, care nu exploatează, ci dă libertate asupra bunurilor. Proprietatea e dată numai pentru ca omul s'o folosească, nu să abuzeze de ea. Omul răspunde de proprietate în fața lui Dumnezeu și a oamenilor. Biserica Ortodoxă din zilele noastre, în deosebi cea răsăriteană, care reprezintă marea majoritate a Ortodoxiei, a reintrat pe calea realizării principiilor sale de totdeauna cu privire la proprietate. În U.R.S.S. ea duce de câteva decade viața sobră a comunităților primare; aceeași viață ortodoxă e inițiată de curând în R. P. Bulgaria, R. P. Polonă, R. Cehoslovacă, R. P. R. Ea a cedat sesiile eparhiale, de câțiva ani, în favoarea gospodăriilor de stat sau în vederea constituirii de gospodării colective. Procesul se continuă cu sesiile parohiale dintre care unele au intrat deja în proprietatea colectivă populară, altele sunt pe cale de a intra. Biserica Ortodoxă renaște astfel la adevărata ei viață, degajată de balastul marilor proprietăți, care-i absorbeau energia în cele ale lumii, frânându-i elanul spre cele cerești. Ea dă urmare îndemnurilor Didahiei, ale Sf. Vasile, ale Sf. Ioan Gură de Aur, ale Sf. Ambrozii și ale altor Părinți adversari ai proprietății, oferind spre folosință comună bunurile ei materiale. S'a împlinit dorința Sf. Ioan Gură de Aur care zicea că dacă Biserica, în vremea lui, se ocupa de proprietăți și de alte averi, era pentru că oamenii fiind lipsiți de dragoste, nu se puteau ajuta unii pe alții. Astăzi oamenii organizând prin ei înșiși viața colectivă, despovărează Biserica de grijile legate de averi, adică de lucrurile profane, cum zicea Sf. Ioan, dar n'o desărcinează de datoria ei permanentă în lume de a propovedui și trăi dragostea de Dumnezeu și de oameni.

Corectivul proprietății a fost găsit uneori în teoria despre o viață colectivă a Bisericii, viață pe care a practicat-o comunitatea dela Ierusalim. Am arătat în altă parte că evocarea de către Sf. Vasile, Sf. Ioan Gură de Aur și alții a așa numitului «comunism» dela Ierusalim era, într-o măsură, mai mult un procedeu literar de efect predicatorial, decât ancorare precisă într-o realitate istorică. Viața de obște a Bisericii dela Ierusalim bazată «pe folosirea în comun a bunurilor naturale aduse de credincioși și a fondurilor rezultate din vânzarea modestelor proprietăți rurale pe care le dețineau unii creștini» nu era identică cu viața de obște preconizată de comunismul modern³⁹⁾. Textele din Faptele Apostolilor 2, 42—45 și 4, 32—37 nu atestă existența unui comunism propriu zis. Expresia cea mai caracteristică din aceste texte «se dădea fiecăruia ceea ce îi era de trebuință» nu denotă un drept al fiecăruia asupra unei părți, sau asupra unei părți egale din bunurile colectivității. «După trebuință» sau «după nevoie» nu înseamnă același lucru în creștinism și în comunism⁴⁰⁾. Creștinismul apreciază retribuția «după nevoie», prin criteriul carității, comunismul o apreciază prin criteriul economic. Următorul pasaj din episodul Anania-Safira confirmă acest lucru: «De rămănea țarina nevândută, nu rămănea care a ta? Și dacă s'a vândut, prețul nu era care în stăpânirea ta?» (Fapt. Ap. 5, 4). Cei doi soți sunt pedepsiți nu pentru că n'au dat

38. H. Andrusos, *op. cit.*, p. 207.

39. Pr. Ioan G. Coman, *Creștinismul și bunurile materiale după Sfinții Părinți*, Extras, 1949, p. 5.

40. Franz Meffert, *Das Urchristentum — Apologetische Abhandlungen*, 1922, paginile 82-83.

totul comunității, ci pentru că n'au spus adevărul⁴¹). «Comunismul» dela Ierusalim avea o bază religioasă, era un «comunism al dragostei»⁴²).

Cu oarecare variațiuni de tonalitate, teoria e aceeași și în comunitățile bisericești patristice, fără însă să se mai repete practica dela Ierusalim. Textul din Didahie, 4, 8, Pseudo-Barnaba 19, 8 și Constit. Apost. 7, 12, 5: «Vei împărți totul cu fratele tău și nu vei zice că ai ceva propriu, căci dacă în nemurire sunteți de obște, cu cât mai mult în cele muritoare» (Didahie 4, 8), deși cu ținută sugestivă, totuși el nu vizează precis o împărțire a bunurilor pământești, ci e numai o recomandatie morală în vederea milosteniei⁴³).

Puternica legătură a dragostei care unea pe toți creștinii, transforma moralmente proprietățile lor în bunuri comune. Masa comună, dar nu și patul comun, de care vorbește *Scrisoarea către Diognet* (5, 7), arată că în Biserică nu era vorba de o situație ca în anumite sisteme filosofice antice. Tertulian zice că la creștini toate sunt comune⁴⁴). Colectivismul moralo-economic în Biserică e recomandat mai ales de Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Ioan Gură de Aur și Asterie al Amasiei. Cel dintâiu recomandă comunitatea bunurilor, dând ca exemplu an'emalele care pasc deavalma pe munți și pe câmpii⁴⁵). Chiar unele popoare păgâne, continuă Vasile, servesc cetățenilor lor aceeași masă și formează aproape aceeași familie. Dar exemplul cel mai concludent, crede autorul nostru, este comunitatea dela Ierusalim: «Să imităm primul grup al creștinilor, care aveau toate în comun: viața, sufletul, armonia masa obștească, frățietatea nedespărțită, iubirea nesimulată, făcând din multe trupuri unul singur și armonizând suflete deosebite într-o singură înțelegere»⁴⁶). Cum se vede, invocarea vieții comune dela Ierusalim nu implică existența unei vieți obștești propriu zise nici în Palestina, nici în Capadocia. Descrierea are trăsături mai mult morale, decât economice. În entuziasmul său pentru o viață de obște, Sf. Ioan Gură de Aur invoacă și el, mai stăruitor și mai precis, exemplul Bisericii dela Ierusalim. Dacă, zice el, 3.000 credincioși la început, mai apoi 5.000 au putut trăi în comun, cu atât mai mult poate trăi un număr mai mare. Cei ce vindeau tot ce aveau nu sărăceau, ci îmbogăteau și pe cei săraci. Propunerea Sf. Ioan pare realistă, dar textul imediat următor arată ce trebuie să reținem: «Să admitem aceasta ipotetic (τῷ λόγῳ) și acum: toți să-și vândă ale lor și să le aducă la mijloc; e o ipoteză: să nu se turbure nimeni: nici bogatul nici săracul = τῷ λόγῳ λέγω μηδεις θοροβησῶ, μήτε πλοῦτος, μήτε πένης »⁴⁷). Acest ton împăciuitoar arată că Ioan era departe de a crede în realizarea propunerii sale. La realizare nu se putea trece, întrucât se opunea autoritatea de stat⁴⁸). Asterie al

41. Idem, *op. cit.*, pp. 83-84.

42. Idem, *op. cit.*, p. 90.

43. Ig. Seipel, *op. cit.*, p. 85.

44. *Apocleticum* 39, 11: «Omnia indiscreta sunt apud nos praeter uxores».

45. Sf. Vasile, *Omilia cu prilejul foametei și secetei*, 8, Migne, P.G. XXXI, col. 325 A. Cf. și Pr. Ioan G. Coman, *Rolul social al mîlei creștine la Părinții Capadocieni*, p. 48.

46. Sf. Vasile, *op. cit.*, 8, Ibidem, col. 325 AB; Cf. Pr. Ioan Coman, *op. cit.*, p. 45.

47. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia 11. 3 la Fapt. Apost.*, Migne, P.G. LX, col. 96-97.

48. Ig. Seipel, *op. cit.*, p. 105.

Amasiei se miră de formulele: «țarina mea» și «casa mea», dar n'ci el nu semnaleză prin nimic existența unei vieți de obște creștină de tipul celei strict economice⁴⁹). E vrednic de notat cazul Fericitului Augustin care încă de când era preot a inaugurat o viață de obște cu clericii săi, o viață fără proprietate. Clericii au acceptat cu bucurie această viață. Augustin povestește felul cum unii din acești clerici: ipodiatonul Patricius și diaconii: Faustinus, Hipponensis și Eraclius își vindeau micile lor proprietăți pentru a le împărți în două: o parte săracilor și o parte B'ericiei, ca Aceasta să poată întreține pe cei ce duceau viață comună. Episcopul îndemna pe credincioși să nu dea ofrandă clericilor decât pentru trebuințele lor stricte⁵⁰). Viața de obște a lui Augustin și a clericilor săi era reală, dar ea era mănăst'rească; Episcopul african n'a încercat să o extindă la întreaga comunitate pe care o păstorea.

Chiar când au militat cu vehemență și talent pentru viața de obște, Părinții și scriitorii bisericești n'au cerut statului organizarea proprietății în comun, cu excepția cazului mănăstirilor. Ei au pus totdeauna la baza acestei vieți de obște nu atât elementul economic, cât cel moral. Merită să semnalăm că Biserica Ortodoxă intensifică, în momentul de față, practicarea vieții de obște, prin aplicarea integrală a acestui principiu în toate mănăstirile ei. Dela apariția monahismului cu viață de obște în sec. IV, Ortodoxia a practicat fără întrerupere modul colectivist de viață în așezămintele monahale. Acest mod de viață a dat și dă roade fericite atât sub raportul produselor industriale, cât și sub acela al culturii și al sporirii în virtute. Faptele sunt verificate și nu stăruim. «Ortodoxia a fost și este un sprijinitor serios al vieții colective. Impărăția cerurilor, spre care ea ostenește, este expresia cea mai înaltă a vieții obștești a sufletelor, iar aceasta este coronamentul unei vieți economico-sociale obștești, a acelei vieți preconizată de Evanghelie, prin formula «o turmă» și un păstor» (Pr. Ioan G. Coman, *Invățătura creștină despre bunurile economice*, p. 233).

Bunurile materiale care au servit sau servesc unei vieți de obște n'au fost și nu sunt obiect de critică. Când aceste bunuri însă se acumulează considerabil în mâinile câtorva, ele se transformă în bogății, a căror întrebuințare nedreaptă sau nepotrivită este aspru criticată. Mântuitorul a osândit sau a amenințat sever pe bogați. Sf. Evanghelie nu ni-l arată pe Mântuitorul niciodată în atitudine prietenoasă față de bogați, cu excepția cazului lui Zahcu vameșul. Cei trei bogați, de care ne vorbește Luca sunt: unul lacom până la nebunie, altul sgârțit și desprețuitor fără seamăn al săracului Lazăr, al treilea lipit cu inima până la obsesie de averile sale (Luca 12, 16-21; 16, 19-31; 18, 18-25). Sf. Ap. Iacob are cuvinte foarte grave împotriva bogatilor pentru aroganța, sgârțenia, nedreptatea și necinstea lor (Iacob 2 1-9; 15-16; 5, 1-6). Se cunosc paginile de foc ale Sf. Vasile cel mare, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Ambrozie, Fericitul Ieronim, Fericitul Augustin și ale altora care au înfierat pentru totdeauna ticăloșiile

49. Pr. Ioan G. Coman, *Creștinismul și bunurile materiale după Sfinții Părinți*, p. 16.

50. F. Augustin, *Sermo 355 de vita et moribus clericorum suorum*, 1, 2; *Sermo 356*, 3-15 Migne, P.L. XXXIX, col. 1563 și urm.; 1575-1581; cf. Ig. Seipel, *op. cit.*, pp. 114-117.

fără seamă ale bogaților. Cine poate uita descrierea rămasă celebră a cămătarului zugrăvit de Sf. Vasile cel Mare? Critica adresată proprietarilor e valabilă și pentru bogați, căci, în fond, proprietarii și bogații sunt aceeași oameni. Părinții Bisericii au descris cu pătrundere psihologia bogaților și neajunsurile bogăției⁵¹). Merită să relevăm faptul că marile spirite ale Ortodoxiei critică la bogați nu atât averea lor, cât atitudinea lor interioară, suflească față de avere. Bogăția și sărăcia se apreciază nu după cantitate, ci după dispoziția sufletului, zice Sf. Ioan Gură de Aur: Cel mai sărac e acela care dorește cel mai mult. De aceea să fugim de lăcomia de bani, creatoare de sărăcie, stricătoare de suflet, prietenă a gheenei, vrăjmașă a împărăției cerurilor, mamă simultană a tuturor relelor⁵²). Bogat nu e acela care posedă multe, ci acela care n'are nevoie de nimic, reflectează același Gură de Aur. Tot în acest înțeles lăuntric, moral, concepe bogăția și sărăcia Fericitul Augustin⁵³).

Bogații păcătuiesc cel puțin de două ori: odată pentru că nu ajută pe cei în nevoie cu o parte din averea lor, a doua oară pentru că doresc cu împătımire mărirea averii deja existente. Sunt și excepții, se înțelege: Zahheu vameșul și atâția dintre Părinții Bisericii: Sf. Ciprian, Sf. Vasile, Sf. Ambrozie, Sf. Efrem Sirul, etc. Dar în general bogații își păstrează odată cu averea și tot pedestalul de nedreptăți, lăcomii și răutăți care susțin această avere. Ei nu văd sau nu vor să vadă primejdiile care-i amenință.

Atitudinea bogaților din Sf. Scriptură e concludentă.

Cel căruia i-a rodit țarina și plănuia să-și strice hambarele spre a-și face altele noi, era așa de obsedat de plăcerile lui, încât l-a surprins moartea și nu i-a mai rămas timp să se îngrijească și de suflet: «Nebune, în noaptea aceasta ți se va lua sufletul; dară cele ce ai gătit, ale cui vor fi?» (Luca XII, 20). Acest bogat nu s'a gândit la mântuirea sufletului, pentru că n'a avut timp pentru aceasta. Mântuirea lui, scopul suprem al vieții lui era bogăția și goana nebună în toate felurile pentru a și-o spori. Fericirea lui supremă stând în acumularea de avuții, raiul sufletului lui era în noile hambare pe care le plănuise: «Suflete, ai multe bunătăți strânse pentru mulți ani; odihnește-te, mănâncă, bea, veselește-te» (Luca XII, 19). Un asemenea bogat nu se mântuiește.

Bogatul cel îmbrăcat în porfiră și vison din parabola săracului Lazăr ne e înfățișat ca muncindu-se deja în iad, adică cu mântuirea pierdută. Incercarea lui de a-și îmbunătăți măcar parțial situația prin chemarea lui Lazăr, care să-l răcorească, și de a preîntâmpina repetarea nenorocirii lui și pentru frații săi, prin rugămintea de a li se trimite același Lazăr ca să le spună starea bogatului după moarte, a rămas fără rezultat. Bogatul se chinuște fiindcă în timpul vieții n'a avut milă de Lazăr și de toți cei asemenea lui, deși fusese avertizat de urmări prin Moise și Prooroci. El n'a crezut cuvântului lui Dumnezeu cât a trăit, așa cum nu cred frații lui care sunt pe pământ și pe care-i așteaptă aceeași situație.

51. Pr. Ioan G. Coman, *Rolul social al milei creștine la Părinții Capadocieni*, p. 7 și urm.; Idem, *Creștinismul și bunurile materiale după Sfinții Părinți*, p. 8 și următoarele.

52. *Omilia 23, 5 la Scrisoarea I către Corinteni*, Migne, P.G. LXI, col. 197-198.

53. Ig. Selpel, *op. cit.*, pp. 67-68.

Tragicul stă în aceea că pe bogații vii nici morții înviați nu-i pot convinge să se îndrepte: «Dacă nu ascultă pe Moise și pe Prooroci, măcar de-ar învia cineva din morți, nu vor crede» (Luca XVI, 31). Necrezând Scripturii, ei nu vor crede nici morților. Deci, nici acest bogat nu se mântuiește.

Al treilea caz e mai sugestiv și mai concludent încă pentru problema noastră. De data aceasta, lucrul nu se mai petrece în parabolă, ci aievea, iar bogatul e preocupat de moștenirea vieții veșnice, adică de mântuire. Scena dintre Mântuitorul și bogatul care vrea să moștenească v'ața veșnică, e vie și sugestivă. La început ea se desfășoară cu oarecare nădejde de rezultat bun. Dar când Mântuitorul propune bogatului să-și dea comoara de pe pământ săracilor pentru a-și câștiga comcară în cer, bogatul se întristează și pleacă. Iar Mântuitorul conchide: «Cât de greu e să intre în împărăția lui Dumnezeu cei ce au bogații! Căci mai ușor e să treacă cămila prin urechile acului, decât să intre bogatul în împărăția lui Dumnezeu» (Luca XVIII, 24-25; Matei XIX, 23-24). Această comparație arată de fapt mai mult decât vrea să spună, anume că bogatul în chestiune, deși dorește viața veșnică, n-o va câștiga.

Din rechizitorul pe care Sf. Iacob îl face bogaților reiese că aceștia s'au făcut vinovați de lăcomie, de neplata muncitorilor, de plăceri vinovate și de ucidere. Plata unor asemenea fapte nu poate fi decât pierderea mântuirii: «Veniți acum voi, bogaților, de plângeți și vă tânguți de necazurile ce au să vină asupra voastră» (Jacob V, 5).

Atitudinea aceasta severă a Sf. Scripturi față de bogați a provocat mare frământare, alarmă și chiar desnădejde printre ei cu privire la mântuire. Păstorul lui Herma, dar mai ales Clement Alexandrinul, au înregistrat panica și desnădejdea bogaților creștini. Pentru Herma, bogații sunt inutili⁵⁴). Clement ne-a lăsat o cmilie lungă consacrată special acestei probleme și intitulată: «Ce bogat se mântuiește?». D'dascalul alexandrin ne informează că unii bogați auzind cuvintele: «că mai ușor va trece cămila prin urechile acului decât va intra bogatul în împărăția cerurilor», p'ardeau nădejdea vieții veșnice și-și ofereau toate satisfacțiile lumii, atașându-se exclusiv vieții de aici, singura care le rămânea⁵⁵). Se pare că unii dintre ei, disperați de mântuire și socotindu-se osândiți dinainte, și-aruncau bogăția în mare și o osândeau ca pe o întinzătoare de curse și vrăjmașă a vieții⁵⁶). Evident, Clement condamnă o asemenea atitudine.

Dar bogăția rămâne o piedică serioasă în calea mântuirii, mai ales când panegiristii bogaților copleșindu-i pe aceștia cu laude, provoacă în sufletul lor orgoliul bogăției. Turnând focul cuvântului peste acela al bogăției și scotând deșertăciune din deșertăciune, acești panegiristi adaugă bogăției, și așa grea prin firea ei, o încărcătură și mai grea, anume orgoliul. Bogăția e o boală primejdioasă și aducătoare de moarte⁵⁷). Orgoliul bogatului e mai ucigător decât însăși bogăția sa. Bogatul căruia Mântuitorul îi dă sfatul să-și vândă averile și să le dea săracilor, se în-

54. *Vedenia* 3, 6, 6-7, ed. F. X. Funk.

55. Clement Alexandrinul, *Ce bogat se mântuiește?*, 2, 1-4.

56. *Idem*, op. cit., 27, 1.

57. *Idem*, op. cit., 1, 3.

tristează pentrucă el nu voia viața veșnică, ci numai slava unei bune alegeri⁵⁸).

Cel ce are bogățiile în suflet, purtând aurul, argintul, pământul și alte lucruri în inima sa, căutând mereu să le mărească și văzându-le continuu mai multe, orientat către pământ și înlănțuit de cele ale lumii, cum va putea el să dorească și să se gândească la împărăția cerurilor? El se află în lucrurile de care-i covârșit⁵⁹). Legiuitorul a plecat mâhnit și trist pentrucă el n'a înțeles că putea fi bogat și sărac. El a părăsit planul vieții pe care numai o dorea, dar nu și putea s'o obțină, pentrucă a făcut din greutate o neputință. El era fascinat de bogăția sa. S'ar fi putut mântui, dacă ar fi putut trece dela stadiul bogăției sensibile la acela al bogăției duhovnicești preconizată de Dumnezeu⁶⁰).

Ucenicii s'au înspăimântat la cuvintele Mântuitorului: «Mai lesne va trece cămila prin urechile acului, decât va intra bogatul în împărăția lui Dumnezeu», pentrucă aveau conștiința că nu s'au lepădat încă definitiv de patimi⁶¹).

Păstorul lui Herma relevă următoarele piedici pe care bogăția le așează în calea mântuirii: 1. **Uitarea datoriilor față de familie**; 2. **Necumpătarea**; 3. **Obsesia grijilor pentru bogăție**; cel obsedat de grija bogăției nu mai practică actele de evlavie sau le practică slab, încât el se înfățișează sărac în fața lui Dumnezeu, iar săracul, grație rugăciunii și mărturisirii, se înfățișează bogat în fața lui Dumnezeu; 4. **Cei prinși de grijile bogăției sunt pr jumătate morți pentru Dumnezeu**; 5. **Creștinii bogați păstrează uneori intern credința, dar viața lor e păgână**; ei vor intra greu în împărăția cerurilor, pentrucă sunt orgolioși și evită legătura cu frații lor săraci și cu slujitorii lui Dumnezeu, de teamă ca aceștia să nu le ceară ceva; 6. **Bogăția e piedică la primirea Sf. Taine și deci la integrarea în Biserică**, întrucât bogății se aseamănă cu pietrele rotunde care trebuiesc cioplite înainte de a fi zidite în construcția bisericii; cu alte cuvinte ei trebuie să se lepede de bogății⁶²). Sf. Ciprian observă că unii sunt legați de bogății ca de lanțuri de care nu se pot desface. Aceștia n'au drum spre cer fiindcă poftele pământului îi trag în jos. Ei nu sunt stăpânii, ci sclavii banului⁶³). Același lucru, cu mici nuanțe, susțin și Origen, Tertulian, Sf. Vasile cel Mare și Sf. Grigore de Nisa⁶⁴). În omilia **Contra bogaților**, Sf. Vasile se adresează bogatului: «N'ai miluit, nu vei fi miluit; n'ai deschis casa, vei fi dat înapoi din împărăția cerurilor; n'ai dat pâine, nu vei fi primit în viața veșnică»⁶⁵). În aceeași omilie, autorul descrie sugestiv scena judecării bogatului în fața lui Dumnezeu: «Ce vei spune în apărarea ta, atunci când cei nedreptățiți de tine înconjurându-te, vor striga împotriva ta în fața Dreptului Judecător? Ce vei face? Ce avocați vei angaja? Ce martori vei aduce? Cum vei păcăli pe Judecătorul care nu poate fi

58. Idem, *op. cit.*, 10, 4-5.

59. Idem, *op. cit.*, 17, 1.

60. Idem, *op. cit.*, 20, 1-2.

61. Idem, *op. cit.*, 20, 3-5.

62. Păstorul lui Herma, *Vedenia*, 2, 3, 1; 3, 9, 4-7; *Asemănarea*, 2, 5; 8, 8, 1; 8, 9, 1; 9, 20, 2; 31, 1, 2. Cf. Ig. Seipel, *op. cit.*, pp. 56-58.

63. Sf. Ciprian, *De lapsis*, 12, Migne, P.L. IV, col. 488 C.

64. Ig. Seipel, *op. cit.*, pp. 63-65.

65. *Contra bogaților*, 4, ed. Courtoine, p. 53, r. 27-28.

înșelat prin raționamente false? Acolo nu există niciun retor, acolo nu există înduplecare și convingere prin cuvinte capabile să răpească Judecătorului adevărul, acolo nu-ți fac cortegiu nici lingușitori nici banii, nici maiestatea rangului. Fără prieteni, fără ajutoare, fără avocați, fără apărare, vei fi surprins, zdrobit de rușine, trist, abătut, izolat, fără libertatea și încrederea vorbirii. Oriunde îți vei roti privirea, vei vedea chipurile limpezi ale ticăloșilor tale: ici lacrimile orfanului, colo suspinul văduvei, în altă parte săracii zdrobiți de tine, slugile pe care le-ai ucis, vecinii pe care i-ai mâniat. Toți și toate se vor ridica împotriva ta. Corul urât al faptelor tale rele te va înconșura și te va strânge. După cum umbra urmează corpului, tot așa păcatele urmează sufletelor, înfățișând cu exactitate imaginile faptelor. De aceea, acolo, la judecată, nu e tăgadă, căci și gura — chiar cea mai nerușinată — se astupă. Inseși faptele fiecăruia depun mărturie nu scoțând glas, ci arătându-se așa cum au fost săvârșite de noi. Cum voi putea să-ți aduc în fața ochilor grozăviile de atunci? Adu-ți aminte de venirea slăvită a lui Hristos, când vor învia cei ce au făcut cele bune întru învierea vieții, iar cei ce au făcut cele rele întru învierea judecării»⁶⁶). E limpede că în concepția Sf. Vasile, bogăția e piedică în calea mântuirii⁶⁷).

Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, cele două izvoare principale ale credinței și învățăturii ortodoxe, văd în bogăție una din cele mai mari piedici în calea mântuirii. Urmează de aci, că bogății sunt excluși, principial, dela mântuire? Nici Sf. Scriptură și nici Sf. Tradiție nu susțin teoretic așa ceva, deși în practică exemplele citate demonstrează că bogății nu se pot mântui, sau aproape nu se pot mântui. Pilda lui Zahar arată că sunt și excepții: «Astăzi s'a făcut mântuire casei acesteia» (Luca XIX, 9). Principial, bogăția nu este un motiv de excludere dela mântuire, dacă bogății pot și voiesc să se supună poruncilor lui Dumnezeu, dacă pun viața lor mai presus de lucrurile trecătoare, dacă pot să-și înfrâneze abundența patimilor din sufletul lor, să judece măsurat, să fie curați, să nu fie împătimiți de câștig personal⁶⁸). Bogăția e drum către cer pentru cel curat cu inima, dar harul lui Dumnezeu nu face drum către împărăția cerurilor în sufletul necurat. Necurat e sufletul bogat în poftă și înfierbântat de iubiri lumești. Bogatul care consideră bogățiile sale ca daruri ale lui Dumnezeu, câștigate mai mult pentru frații săi decât pentru el, care nu e robul acestor bogății și nu-și circumscrie viața în ele, care se străduiește să facă și ceva bun și dumnezeesc, iar când pierde aceste bogății, poate îndura pierderea lor, acesta e socotit fericit de către Domnul și e numit sărac cu duhul, gata să moștenească împărăția lui Dumnezeu⁶⁹).

66. Ibidem, 6, trad. Pr. Ioan G. Coman, *Rolul social al mîlei creștine la Părinții Capadocieni*, pp. 22-23.

67. Y. Courtonne, *Saint Basile, Homélies sur la richesse*, p. 101, n. 1.

68. Clement Alexandrinul, *Ce bogat se mîntuiește?*, 3, 1; 26, 2, 5, 6.

69. Idem, op. cit., 16, 2-3.

Bogații care vor să se mântuiască au la dispoziție un mijloc suveran: acela al carității, al iubirii de frați; «Dă oricui îți cere», zice Sf. Scriptură (Luca VI, 30), iar Tradiția adaugă că această largă generozitate e, de fapt, o manifestare a lui Dumnezeu însuși. A nu aștepta să ți se ceară, ci a căuta tu însuși pe acela care e vrednic să primească binefacerea ta, e un lucru mai presus de orice Dumnezeire⁷⁰). După concepția Bisericii creștine, caritatea e cea mai sigură putere care deschide ușile împărăției cerurilor. Dar se folosesc bogații de această putere? Cei mai mulți n-o cunosc, deși au auzit vorbindu-se despre ea. Dragostea de oameni trebuie să sălășluiește întâi în sufletul bogaților, pentru a porni de aci la asaltul împărăției cerurilor. Dar dragostea nu sălășluiește în sufletul bogaților pentru că n'are loc acolo; sufletul bogaților e ocupat, de obicei, de cohorta patimilor de tot felul. Glasul de revoltă și tunet al Părinților Bisericii contra bogaților creștini din veacurile II—VIII ale erei noastre îndcă o situație alarmantă a societății creștine din așa numita ei perioadă de aur. Invățătura Sf. Scripturi și viața de o rară frumusețe morală a masselor de creștini exemplari, dar strâmtorată cel mai adesea până la sufocare de lipsuri materiale, nu mișcau pe bogați. Deși botezați sau numai catehumeni, ei continuau să exploateze sângeros pe sclavii, săracii și muncitorii timpului lor. Cine poate uita sălbăticia negustorului de copii sau starea persoanelor devorate de foame descrise de Sf. Vasile cu prilejul foametei din anul 368? Sau psiholog'a de fiară a cămătarului-păianjen care prindea pe cel lipsit ca pe o muscă în pânza lui? Cine nu e uluit și astăzi citind inventarul averilor fabuloase ale atâtor bogați din vremea marilor Părinți Capadocieni și a Sf. Ioan Gură de Aur? Părinții fac apeluri mișcătoare la înțelegerea și dragostea bogaților, uneori îi amenință cu focul gheenei, toate mijloacele retorice și psihologice sunt puse în mișcare pentru a determina o faptă de iubire pentru cei mulți. Dar latifundiarii, negustorii, patricienii, afaceriștii nu se mișcă. Ei aplaudă perioadele armonioase și stilul scriitor al marilor predicatori, dar inima, punga și casa lor rămân închise. De aci revenirea tăoase sau dramatice ale Sf. Vasile, Sf. Grigore de Nazianz și Sf. Ioan Gură de Aur.

Situația a continuat în perioada următoare: feudală și capitalistă. Averi considerabile acumulate în mâna câtorva servesc la machinațiuni și acțiuni care urmăresc mărirea acestor averi și distrugerea umanității. Bogația a depășit totdeauna sfera bogatului; ea a afectat și afectează soarta a grupuri din ce în ce mai mari de oameni, a omenirii întregi chiar. Bogația e cauza războiului, zice Sf. Vasile⁷¹). Această afirmație e valabilă și astăzi. Acumulată în câteva mâini, ea poate fi folosită după cheful sau interesul nemărturisit al câtorva. Bogația e, în vremea noastră, un serios dușman al păcii. Ea e întrebuințată astăzi la făurirea de arme și la

70. Idem, *op. cit.*, 31,9: «θεοῦ γὰρ ὄντως ἡ τοιαύτη φιλοδωρία... ὁ λόγος ὑπὲρ ἀπᾶντων θεοτήτων».

71. *Omilia contra bogaților*, 7, ed. Y. Courtonne, p. 63: «πλοῦτος, ἡ τοῦ πλούτου ἀπόθεσις».

ascuțirea de săbii, cum zice Sf. Vasile⁷²). Ce nădejde de mântuire pot avea acești bogați cari pun la cale masacrul umanității? De obicei asemenea oameni nici nu se gândesc la mântuire.

În rezumat, învățătura ortodoxă despre bunurile materiale susține:

1. Bunurile materiale au de creator pe Dumnezeu; ele au fost create pentru folosul oamenilor.

2. Acumulate în câteva mâini și folosite în interesul unui număr restrâns de oameni, ele devin bogății. Reaua folosire a bogăției produce păcatul.

3. Bunurile materiale n'au valoare reală decât prin circulație intensă în spațiile economice cu adevărat disponibile, adică în acelea ale marilor masse ale populației.

4. Egalitatea oamenilor e condiționată de egalitatea folosirii bunurilor materiale.

5. Niciun bun material nu aparține nimănui în exclusivitate. Acest bun aparține cu atât mai mult cuiva, cu cât e folosit de mai mulți (Sf. Ioan Gură de Aur).

6. Alipirea excesivă de bunurile materiale și reaua lor întrebuințare sunt vinvate.

7. Bunurile materiale au o destinație comună: ele sunt puse la dispoziția tuturor oamenilor, fără deosebire.

8. Adevăratul și singurul proprietar este Dumnezeu. Ceeace pe plan pământesc e proprietate, pe plan providențial e un depozit încredințat de Creator. Ortodoxia nu se socotește proprietară pe pământ, așa cum n'a fost proprietar nici Mântuitorul nostru Iisus Hristos. Dumnezeu ne-a dat proprietățile Sale direct, nu prin intermediari. Numai proprietatea câștigată cinstit vine dela Dumnezeu. Dreptul de proprietate nu e absolut. Omul are numai drept de folosință. Unii Părinți susțin că la origina proprietății stă o nedreptate, o uzurpare, un furt. Ortodoxia actuală pune în practică principiile Sf. Părinți despre proprietate.

9. Viața de obște dela Ierusalim avea o bază religioasă și morală, nu o bază economică. Nu s'a preconizat organizarea proprietății în comun, cu excepția mănăstirilor. În mănăstiri, Ortodoxia realizează integral principiile vieții de obște.

10. Mântuitorul, Sfinții Apostoli, Sf. Părinți și Ortodoxia de totdeauna au criticat pe bogați, pentrucă: 1. aceștia nu ajută pe cei lipsiți, 2. sunt împătimiți de bunuri trecătoare.

11. Bogăția e piedică în calea mântuirii prin: 1. folosirea ei numai în interesul unuia singur sau al unui grup restrâns; 2. alipirea cu inima de cele trecătoare și neglijarea celor netrecătoare; 3. întrebuințarea bogăției împotriva vieții celorlalți oameni.

72. Ibidem, loc. cit.: «ὁὖν (πλοῦστον) χαλεπότερα ἐπὶ λα, δι'ὃν ἀκονᾶται ἕψη .

12. Dar bogăția nu exclude mântuirea, dacă servește interesului celor mulți, adică bunăstarea și pacea acestora.

SARCINI PENTRU PREOȚI:

1. Preoții să predice și să practice întrebuințarea bunurilor materiale cu măsură și chibzuință, în așa fel ca această întrebuințare să fie în folosul a cât mai mulți.

2. Să combată bogăția și să nu se lipească cu inima de ea. Dacă ea este pentru simplii credincioși o piedică serioasă în calea mântuirii, cu atât mai mult ea este pentru preoți o mare primejdie în această privință. Să arate pericolele de război pe care le include bogăția acumulată de capitaliști.

3. Să contribuie la constituirea și organizarea gospodăriilor colective, lămurind în predici și cuvântări, avantajile economico-sociale ale acestora.

4. Colaborând la construirea socialismului, preoții întăresc forțele păcii.

ATITUDINEA BISERICII ORTODOXE FAȚĂ DE PROGRESUL CULTURAL

Schimbările de ordin economic, politic și social, efectuate în țara noastră dela 23 August 1944 și până astăzi, au atras după ele o serie de schimbări de ordin cultural. De unde înainte țara noastră deținea un trist record al analfabetismului, astăzi această rușine moștenită dela regimul burghez-moșieresc este pe cale de dispariție. O adevărată rețea de școli noi s'a întins și la sate, dublând numărul elevilor din școlile de toate gradele. Învățământul însuși a fost pus pe baze noi, dându-se preferință disciplinelor științifice și tehnice. Însăși Academia Republicii Populare Române, cel mai înalt for științific al țării, a primit o nouă organizare, profund progresistă, ale cărei rezultate se observă în bogata activitate a diferitelor sale secții și institute și în modul cum dirijează întreaga activitate științifică a țării.

De asemenea literatura și artele au căpătat o nouă orientare, se inspiră din principii noi, progresiste, și urmăresc alte scopuri decât cele de până la 23 August 1944. Astăzi literatura și artele se inspiră din principiile realismului socialist și sunt puse în slujba poporului muncitor, contribuind efectiv la ridicarea nivelului cultural al maselor muncitoare.

Trăim deci o epocă de adânci prefaceri culturale în care se creează o nouă mentalitate în rândurile cetățenilor țării noastre. În fața acestor prefaceri culturale, Biserica Ortodoxă poate ea să rămână indiferentă? Când oamenii muncii, ajunși la conducerea țării, fac eforturi gigantice pentru a stimula progresul științelor, al literaturii și artelor, și pentru a face ca tot poporul să beneficieze de roadele culturii, Biserica Ortodoxă se crede ea autorizată de doctrina ei și de trecutul ei să păstreze o atitudine de rezervă?

Am căutat, într-o lecție de deschidere a cursurilor Institutului Teologic din București să răspundem la această întrebare, punând însă problema ceva mai larg și prezentând comparativ ideea de progres în diferitele religii ale lumii și deci și în creștinism¹⁾. Era nevoie însă de o prezentare mai specială a atitudinii Bisericii Ortodoxe față de progres în general și mai ales față de progresul cultural, deoarece atitudinea acesteia față de progresul social a fost prezentată în mai multe rânduri în publicațiile noastre bisericești din ultimii câțiva ani²⁾. Încercăm deci să aducem acum această

1. *Ideea de progres în diferite religii*, în *Studii Teologice*, seria II-a, an. I, nr. 1-2, Ian. Febr. 1949.

2. T. M. Popescu, *Cler și popor în primele trei secole*, în *Studii Teologice*, seria II-a, nr. 9-10, Noemv.-Decemv. 1949. N. Nicolescu, *Mișcarea socială a Bisericii, în lumina Sf. Scripturi*, în *Ortodoxia*, an. III, nr. 1, Ian.-Mart. 1951. I. G. Coman, *Creștinismul și bunurile materiale*, în *Studii Teologice*, seria II-a, an. II, Nr. 3-4, Mai-Iunie 1949. și *Învățătura creștină despre bunurile materiale*, în *Studii Teologice*, seria II-a, an. III, nr. 3-4, Mart. April. 1951. P. Rezuș, *Rolul social și misionar al Bisericii*

completare, căutând să răspundem la întrebarea ce ne-am pus, dacă doctrina Bisericii Ortodoxe și trecutul ei autorizează o atitudine de rezervă față de eforturile poporului nostru muncitor, care se străduiește să facă să progreseze științele, literatura, artele și viața culturală a țării, sub toate aspectele ei.

Dela început putem afirma, împreună cu I. P. S. Patriarh Justinian, că doctrina Sfintei noastre Biserici n'a fost niciodată împotriva ideii de progres, sau a strădanilor de propășire ale omenirii, iar «nenumăratele exemple, ce se pot culege chiar din trecutul Bisericii și poporului nostru, sunt îndestulătoare mărturii ale prezenței majorității slujitorilor lui Hristos, alături de luptătorii pentru libertate și progres»³⁾.

Intr'adevăr, conform doctrinei Bisericii Ortodoxe, Dumnezeu atribuie omului dintru început un destin creator, civilizator. «Fiți roditori și vă înmulțiți, umpleți pământul și-l stăpâniți» (Geneza I, 28), le spune Dumnezeu primilor oameni, binecuvântându-i. Dar ce putea să însemne această poruncă, decât obligația dată omului de a-și mări neconținut potențialul său de viață și de a-și pune la contribuție toate puterile sale intelectuale pentru a cuceri natura și a o stăpâni. Căci, fiind slab înzestrat fizicește — o biată trestie, va zice Blaise Pascal — omul nu avea cum să cucerească pământul și să-l stăpânească altfel decât prin puterea spiritului său, prin care el se deosebea de toate celelalte viețuitoare, unele cu mult mai puternice decât el. Cu ajutorul minții sale, omul avea să-și creeze instrumentele necesare pentru a supune și stăpâni pământul, avea să creeze tehnica.

Dela început, de altfel, omul își arată însușirile sale deosebite intelectuale, punând nume diferite lor viețuitoare (Geneza II, 20). Prin aceasta el făcea operă de observație, de clasificare și ierarhizare a viețuitoarelor pământului; făcea adică o operație intelectuală foarte importantă. Iar apoi, cucerirea pământului și stăpânirea lui l-au obligat să-și cultive, să-și exercite și să-și desvolte, potrivit împrejurărilor speciale ale vieții, înaltele însușiri intelectuale cu care a fost înzestrat de Dumnezeu.

Astfel, în *Geneză* se vorbește despre un reprezentant al primei generații de oameni, Abel, care «a fost părintele celor care sălășluiesc în corturi și pasc turmele» (Geneza IV, 20). Este vorba aici de primele începuturi de civilizație, când oamenii își construiesc corturi pentru locuit și nu se mai mulțumesc cu roadele de-a-gata ale naturii, ci cresc vite, pasc turme, își confecționează îmbrăcămintea din lână, etc. Tot acolo se vorbește despre exercitarea unora dintre reprezentanții primei generații de oameni în arta făurăriei, a prelucrării metalelor. Tubalcaim este arătat ca «făurar de unelte de aramă și de fier» (Geneza IV, 22). Aici este vorba de începuturile unei tehnici superioare și chiar ale artei. Căci omul își creează din metale nu numai instrumente de muncă, ci și obiecte de confort și în-

Ortodoxe Române, în *Studii Teologice*, seria II-a, an. I, nr. 7-8, Sept.-Oct. 1949. O. Bucevschi, *Biserica Ortodoxă, sursa a păcii și înfrățirii*, în *Studii Teologice*, seria II, an. I, nr. 5-6, Iulie-August 1949. N. Mladin, *Problema muncii în creștinism*, în *Studii Teologice*, seria II-a, an. I, nr. 3-4, Mai-Iunie 1949. Etc.

3. Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Apostolat social*, vol. IV, *Pilde și îndemnuri în lupta pentru pace*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1952, pp. 80-81.

frumusețare, punând astfel la contribuție geniul său creator de frumos. Geniul creator al omului avea să modeleze metalele în nesfârșite forme corespunzătoare idealului de frumos care era în sufletul său. Încă mai limpede se vede însușirea de ființă creatoare de frumos, pusă de Dumnezeu în om, în cuvintele Genezei în care se arată că printre primele generații de oameni era și un Iubal, «părintele tuturor celor ce cântă din chitară și din flaut» (Geneza IV, 21).

Prin urmare, când Dumnezeu poruncia primilor oameni să umple pământul și să-l stăpânească, preciza dintru început destinul creator de cultură și civilizație al omului; destin care reiese limpede și din însuși modul special în care a fost creat omul, după «chipul și asemănarea» lui Dumnezeu (Geneza I, 26). Prin «chipul» lui Dumnezeu se înțelege firea rațională a omului, iar prin «asemănarea» cu Dumnezeu se înțelege posibilitatea ce s'a dat omului de a se asemăna din ce în ce mai mult cu Creatorul său, până la îndumnezeire. Cum însă, potrivit concepției creștine, Dumnezeu este Creator — aduce lumea din neexistență la existență numai prin Cuvântul Său — omul, la rândul său, având în ființa sa chipul rațional al lui Dumnezeu, este și el creator, dar numai în ordine secundă. El nu aduce materia din neexistență la existență, ci numai o prelucurează în mod original. Omul își exercită puterea sa de creație în formele din ce în ce mai perfecționate în care îmbracă materia, pe care o transformă în instrumente de lucru, în obiecte de confort și înfrumusețare, etc. De asemenea omul își exercită geniul său creator în combinarea cuvintelor, a sunetelor, a colorilor, pentru a reda frumosul închipuit de imaginația sa artistică. El nu face în toate aceste cazuri decât să-și exercite funcțiunea creatoare cu care l-a înzestrat Dumnezeu.

Și cum Dumnezeu, în concepția creștină ortodoxă, este în continuă activitate creatoare și providențiatoare, omul nu-și poate împlini propriul său destin și nu poate fi cu adevărat fericit decât atunci când simte în adâncul ființei sale puterea creatoare și când această putere se întrupează în realizări concrete și durabile. Bucuria pe care o simte el atunci este ceva unic și nu se confundă cu plăcerea, care este ceva superficial, trecător, și lasă gustul amar al istovirii și al morții. Bucuria izvorită din sentimentul creației ridică pe om deasupra sa însuși, apropiindu-l de Izvorul ființei sale, care este activitate absolută, este creație, nu împietrire absolută. cum este conceput Dumnezeu în filosofia aristotelică.

Tot după concepția ortodoxă, Dumnezeu este, în ființa Sa, Adevăr. Bine, Frumos. Și cum menirea omului este aceea de a se asemăna din ce în ce mai mult cu Creatorul său, el trebuie să caute a spori neconținut în cunoașterea adevărului, în practicarea binelui și în realizarea frumosului. Dumnezeu însuși colaborează cu omul, prin Harul Său divin — dacă omul acceptă această colaborare — pentru desăvârșirea lumii create și pentru repararea spărturilor făcute de păcat în creatură.

Nici nu se poate închipui pentru om un destin mai înalt decât acela de a fi colaboratorul lui Dumnezeu la desăvârșirea operei creației, făcând să triumfe în lume adevărul, binele, frumosul. Omul își simte forțele sporite, înzecite, atunci când știe că nu luptă singur cu adversitățile naturii și cu forțele întunecului și ale urâtului din lume, ci are de partea sa o

putere care îl depășește cu mult, dar nu-l strivește, o putere care se oferă, dar nu constrânge.

Atât de mult inbește Dumnezeu pe om și-i dorește comuniunea și colaborarea, încât, chiar după căderea omului în păcat, chiar după refuzul omului de a colabora cu Creatorul său, îi făgăduiește un Mântuitor (Geneza, III, 15) și trimite în lume pe însuși Fiul Său, pentru ca omul să fie restabilit în demnitatea sa primordială și să aibă din nou posibilitatea de a colabora larg cu Creatorul său la desăvârșirea creației. Prin întruparea Mântuitorului pătrunde în lume un principiu divin, menit să regenereze omenirea și chiar cosmosul. Întruparea Mântuitorului echivalează cu o a doua creație a lumii. Cerul se coboară pe pământ pentru a ridica pământul până la cer. Biserica lui Hristos are menirea să extindă în lumea întreagă efectele acestei transformări radicale, ale acestei îndumnezeiri a lumii prin înomenirea lui Dumnezeu. Istoria capătă astfel un sens foarte înalt: acela de perfecționare necontenită a omului și a lumii, până la restaurarea în demnitatea primordială, de care creatura s'a făcut nedemnă prin păcat.

Pentru a-și împlini destinul său creator, omul a primit, conform învățaturii ortodoxe, toate acele «daruri» ale Duhului Sfânt, despre care vorbește Sf. Apostol Pavel (Rom. XII, 6-8 și 11; I Cor. XII, 4-8) și care sunt tot atâtea responsabilități, tot atâtea obligații de a folosi darurile primite, de a le desvolta și perfecționa la maximum, sub pedeapsă de necotire a bunătății lui Dumnezeu și de respingere a colaborării cu Harul divin. Orice dar acordat de Dumnezeu omului înseamnă deci o obligație creatoare. Și nu este om care să nu fi primit vreun dar, vreun talent, vreo însușire practică sau intelectuală deosebită, prin care poate să progreseze în bine sau să fie de folos semenilor săi. După măsura «darului» ce i s'a încredințat, fiecare trebuie să se sârguiască a face cât mai bine ceea ce are de făcut. «Dacă avem slujbă, să stăruim în slujbă; dacă unul învață, să se sârguiască în învățatură... dacă stă în frunte, să fie cu tragere de inimă» (Rom. XII, 7-21). În parabola talanților, Mântuitorul a condamnat ascunderea talanților ca un refuz de a munci, ca un refuz de a crea și de a se desăvârși (Matei XXV, 14-30). De asemenea, în parabola semănătorului (Matei XIII, 3-9), a pomului bun și a pomului rău (Matei VII, 17-20), a grăunțelului de muștar (Matei XIII, 31-32), El a arătat că orice sămânță trebuie să aducă rod. În același sens, Sf. Apostol Pavel îndeamnă în epistolele sale pe creștini să realizeze la maximum darurile pe care le-au primit dela Sfântul Duh.

Și, în general, Sf. Evanghelie cere un efort necontenit din partea omului pentru a se desăvârși, sub raport moral mai ales, dar și în celelalte privințe căci ținta supremă a creștinului este, cum am mai spus, aceea de a se asemăna din ce în ce mai mult cu Creatorul său. «Fiți dar voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru cel ceresc este desăvârșit» (Matei V, 48). Desăvârșirea creștină nu poate neglija deci însușirile intelectuale, prin care omul se aseamănă mai mult cu Creatorul său. Mintea este, conform doctrinei creștine, **tronul** lui Dumnezeu în om, este acea parte a sufletului nostru care ne înrudește cu Dumnezeu și prin care putem cunoaște adevărul. Și știm că în mai multe locuri din Noul Testament, Vestea cea bună este prezentată ca «Har și Adevăr» (Ioan I, 17), vestit tuturor popoarelor la lumina zilei, în formule clare, nu în simboale încâlcite și în tainețele în care

se desfășurau misterele păgâne. Slujirea lui Dumnezeu avea să fie în creștinism o adorare «în duh și adevăr» (Ioan IV, 24), iar umblarea în calea Domnului o «umblare în lumină» (I Ioan I, 7), căci Dumnezeu este «lumină» (I Ioan I, 5), este «adevăr» (Ioan XVII, 17). Ținta pe care trebuie s'o urmărească creștinul, în strădania sa de a se desăvârși, este aceea a unei «iubiri care prisosește tot mai mult în cunoștință și în orice pricepere» (Fil'mon I, 9). Din numeroase alte texte ale Noului Testament reiese limpede că desăvârșirea creștinului comportă strădania acestuia pentru lumină, pentru adevăr, pentru cunoaștere (Ioan VIII, 12; XII, 35-36; Rom. XIII, 12-13; Efeseni V, 8-9; Tes. V, 5; Iacob I, 17). Și nu trebuie să înțelegem greșit cuvintele Sf. Apostol Pavel, când acesta spune că «nebulia lui Dumnezeu este mai înțeleaptă decât înțelepciunea oamenilor» (I Cor. I, 25), căci aici nu este vorba decât de conștiința creștinului că deține o putere superioară înțelepciunii primitive.

Desăvârșirea creștină înseamnă deci o tonificare a întregii vieți omenești, nu numai sub raport moral, ci și sub raport intelectual și chiar fizic. Desăvârșirea creștină nu înseamnă o spiritualizare excesivă, bolnăvicioasă, o detașare de viața trăită în chip normal și sănătos. Numai în mod greșit a fost interpretată doctrina creștină ca o învățătură a comprimării vieții și trăirii ei pe un plan pur spiritual, departe de sbuciumul vieții într-o bolnăvicioasă apatie și așteptare a fericirii din viața de apoi. Numai unele secte și direcțiuni mistiche ale creștinismului au înțeles doctrina creștină în felul acesta. Mântuitorul Iisus Hristos a spus însă odată pentru totdeauna: «Eu am venit ca lumea să aibă viață și mai mult să aibă» (Ioan X, 10). Viața trăită deci cu intensitate, pe toate planurile ei, afară de acela al păcatului, care este o diminuare a vieții, nu o creștere a ei. Când Mântuitorul recomanda Sf. Apostoli să privească la păsările cerului și la crinii câmpului, care nu poartă grijă de hrana și îmbrăcăminte lor (Matei, VI, 25-28), El nu condamna munca, grija zilei de mâine, lupta pentru progres; El condamna agitația ne bună a celui care, în lăcomia sa de a strânge averi, sucombă sub ele, uitând să-și îndrepte ochii spre cer. Sfinții Apostoli au înțeles recomandările Mântuitorului și nu și-au părăsit cu totul munca, nici chiar atunci când erau aproape cu totul absorbiți de opera misionară. Și este cunoscută prețuirea de care s'a bucurat munca printre primii creștini, pentru care a munci era echivalent cu a se ruga; munca adică era socotită ca o îndatorire atât de înaltă și plăcută lui Dumnezeu, încât împlinirea ei echivala, ca merit în fața lui Dumnezeu, cu rugăciunea.

De sigur, Evanghelia nu cuprinde un program de dezvoltare culturală a omenirii, cum nu cuprinde un program social sau economic. Ținta propovăduirii creștine nu este culturalizarea oamenilor, ci mântuirea lor, curățirea lor sufletească, pentru a-și asigura fericirea în viața viitoare, dar și aici pe pământ, în acea orânduire ideală a lumii care se cheamă **Impărăția lui Dumnezeu**: Impărăția iubirii, a dreptății, a păcii și a bunei învoiri între oameni; Impărăție pentru întemeierea căreia a venit în lume și s'a jertfit pe cruce însuși Fiul lui Dumnezeu. Luptând însă pentru întemeierea Impărăției lui Dumnezeu, Biserica creștină moralizează viața omenescă, o ferește de alunecările bestiale, o purifică, o înalță, punând astfel baze solide sufletești pentru dezvoltarea culturii, care nu este posibilă fără un suport moral solid. «Trebuie să recunoaștem — spunea A. Cournot —

armoniile originale și primitive între principiile creștinismului și condițiile esențiale ale progreselor civilizației moderne⁴⁾.

Credem că și numai din aceste câteva considerațiuni cu totul generale se poate vedea că doctrina Bisericii Ortodoxe nu constituie o piedecă în calea progresului cultural, ci dimpotrivă autorizează un progres infinit al ființei cmenestii și al lumii în general. Să vedem însă dacă în dezvoltarea sa istorică Biserica Ortodoxă s'a conformat doctrinei sale sau dimpotrivă a împiedecat progresul cultural la popoarele devenite creștine ortodoxe. Aici, de sigur, problema este ceva mai complicată, fiind vorba de o istorie lungă de aproape două mii de ani, în care doctrina ortodoxă n'a fost pusă în aplicare de cameni cu aceeași înțelegere pentru nevoile culturale ale victii și pentru progres. Totuși, privind lucrurile în general, putem afirma încă de pe acum că Biserica Ortodoxă nu s'a pus deacurmezișul progreselor științei și ale culturii, cum a făcut Biserica romano-catolică, ci dimpotrivă, cu toate împrejurările grele în care, în general, a trebuit să se desfășoare activitatea sa și cu toate greșelile pe care unii oameni ai Bisericii le-au săvârșit față de progresul cultural, ea și-a dat contribuția sa la acest progres, într-o vreme când Statul nu era destul de bine organizat pentru a avea școli proprii și a dirija opera de culturalizare a poporului în general. Iar atunci când Statul a fost în stare să-și organizeze un învățământ propriu și să desfășoare o activitate culturală, Biserica Ortodoxă a fost bucuroasă să-și vadă numai de misiunea sa religioasă și n'a opus un învățământ propriu, neștiințific și dușmănos față de învățământul laic, cum a făcut romano-catolicismul.

Dar, să luăm lucrurile ceva mai de departe; adică de acolo de unde trebuie luate. Observăm, în primul rând, că apariția și biruința creștinismului n'a însemnat distrugerea culturii antice, ci numai transformarea ei, curățirea ei de elementele decadente și orientarea ei spre alte orizonturi. Ba chiar putem afirma că Biserica creștină a salvat ceea ce se mai putea salva din cultura antică în urma migrațiunilor de popoare și după dezastrul produs de invazia islamismului.

Totuși, o opoziție față de cultura antică a existat printre primii creștini. Unii dintre aceștia, scoțind că singurul lucru care prețuiește este mântuirea sufletului, considerau cultura greco-romană nu numai ca inutilă, ci chiar ca vătămătoare, deoarece era legată de cultul păgân. Tertulian, de pildă, numea pe filozofi «patriarhii ereticilor»⁵⁾. De asemenea Lactanțiu și Arnobiu nu priveau cu ochi buni filosofia vremii lor. Ch'ar Sf. Ioan Gură de Aur socotea că citirea filozofilor este în general primejdioasă, deși poate aduce unele foloase⁶⁾.

Dar rezerva aceasta a creștinilor față de cultura clasică greco-romană n'a mers prea departe. Creștinismul cuprindea din ce în ce mai mult clasele culte ale societății, cărora trebuia să li se prezinte învățătura cre-

4. A. C. Cournot. *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*, Nouvelle éd. publiée par L. Lévy-Bruhl, Paris, F. Alcan, 1911, p. 659.

5. *De anima*, Migne, P. L., t. 2, col. 692.

6. *Omiliile la epistola I-a către Corinteni*, Migne, P. G., t. 61, col. 58, 59, 62, 75, 83.

ștină potrivit înțelegerii unor oameni ce-și făcuseră pregătirea intelectuală în școlile necreștine ale vremii. Pe de altă parte, mulți dintre Sfinții Părinți ai Bisericii, și nu dintre cei mai puțin importanți, își făcuseră și ei pregătirea în înalte școli ale retorilor, ajungând să stăpânească toată știința și filosofia vremii lor. Oamenii aceștia veneau în creștinism cu deprinderea sufletească a speculației filosofice și cu prețuirea cuvenită pentru bunurile spirituale dobândite de cultura antică. De aceea vedem cum, chiar dela început, primul filosof creștin, Sf. Iustin Martirul și Filosoful, caută să unească și să armonizeze omeniirea precreștină cu cea creștină, prin admirabila dezvoltare pe care o dă ideii de Logos, cuprinsă în Noul Testament (Ioan I, 3, 4, 9, 10).

Potrivit concepției Sf. Iustin Martirul, lumea precreștină, prin cei mai de seamă reprezentanți spirituali ai ei și în deosebi prin filosoful Socrate, a cunoscut părți de adevăr, datorită prezenței în lume și acțiunii Cuvântului, a Logosului lui Dumnezeu, prin care s'a făcut lumea și care a fecundat mintea celor mai aleși oameni, orientând-o spre cultivarea adevărului, a binelui și a frumosului. Toți creatorii de înalte valori spirituale permanente și toți sfinții adevărați ai tuturor neamurilor lumii au fost deci «creștini» cu anticipație, prin participarea la Logos. Ei au gândit bine și frumos, acceptabil și din punct de vedere creștin, datorită părții de Logos aflată în ei. La plinirea vremii însă, a venit în lume «Logosul total», Mântuitorul Iisus Hristos, prin care s'a vestit lumii adevărul întreg⁷⁾.

Același rol de trăsătură de unire între lumea antică și cea creștină l-a avut și concepția lui Clement Alexandrinul, după care filosofia antică a fost un fel de Testament, un ghid, un pedagog pentru înțelegerea și primirea doctrinei creștine⁸⁾.

Ceva mai târziu, marii Cappadocieni, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Grigorie de Nissa, vor avea de asemenea înțelegerea cuvenită pentru cultura antică și vor folosi din plin filosofia și știința în lucrările lor teologice⁹⁾. Sf. Vasile cel Mare, de pildă, care studiasă nu numai filosofia, ci și medicina, recomanda în celebra sa Cuvântare către tineri un criteriu moral și religios în alegerea lecturilor din autori profani, dar nu nega nicidecum folosul acestor lecturi, ci împotriva le recomanda.

De asemenea Sf. Ioan Damaschin se arată binevoitor față de cultura antică, îndemnând pe credincioși să fie primitori față de tot ce poate realiza bun mintea omenească în eforturile sale de a găsi adevărul. «Să cercetăm, zice el, și scrierile înțelepților păgâni, poate vom găsi și la ei ceva bun de învățat și vom culege de acolo ceva folositor sufletului»¹⁰⁾.

Prin urmare, cu toată opoziția unora dintre creștini față de cultura greco-romană și cu toate că, prin zelul rău înțeles al unora dintre aceștia,

7. I. G. Comăn, *Teoria Logosului în Apologiile Sfântului Iustin Martirul și Filosoful*, București, M. O. Imprimeria Națională, 1942, p. 66.

8. *Stromata* I, 5; VI, 8. Migne, P. G., t. 8 col. 717-720; t. 9, col. 288-289.

9. Vezi E. Gilson u. Ph. Eöhner, *Die Geschichte der christlichen Philosophie von ihren Anfängen bis Nikolaus von Cues*, Paderborn, F. Schöningh, 1937, p. 87; E. Fleury, *Hellénisme et christianisme, Saint Grégoire de Nazianze et son temps*, Paris, Beauchesne, 1930, în special cap. III, La culture de Grégoire de Nazianze.

10. *Travul cunoaștinței*, Migne, P. G., t. 94, col. 532.

s'au distrus importante monumente ale civilizației antice¹¹⁾, creștinii n'au putut să rămână străini față de această civilizație ci, cu vremea, și-au asimilat-o, curățind-o de ceea ce avea ea putred. Și dacă se mai întâlneau câte un Pahomie (sec. VII), care se temea de știința profană¹²⁾, aceasta se întâmpla mai mult în epoci turburi din viața Bisericii, cum a fost aceea din timpul luptelor pe chestiunea icoanelor (sec. VIII). În sec. IX neîncrederea față de știința profană scăzuse atât de mult, încât unii credincioși erau îngrijorați de prea multa iubire de știință a uncra dintre ierarhi, ca de pildă Fotie și Ioan Gramaticul, care erau socotiți de popor ca «mag cieni» din cauza științei înalte pe care o cultivau¹³⁾.

Și, în general, ierarhii Bisericii Ortodoxe din această vreme, patriarhii în deosebi, au fost oameni instruiți și cu înțelegere pentru cultură. «Biserica, spune un cercetător al civilizației bizantine, era o instituție democratică. Orice creștin ortodox, oricât de modestă i-ar fi fost originea, putea să se urce pe tronul patriarhal; în teorie, meritul era singurul criteriu și, în practică, exceptând cazul când împăratul numea în chip autoritar o personalitate fără relief -- act totdeauna puțin popular -- patriarhii au fost totdeauna oameni de foarte mare valoare»¹⁴⁾.

De sigur, nu este cazul să analizăm aici valoarea fiecărui mare ierarh al Bisericii răsăritene și contribuția sa la cultura vremii în care a trăit, deși lucrul acesta ar merita să fie făcut, pentru a se nimici calomniile unora dintre cercetătorii occidentali și ale romano-catolicilor la adresa Bisericii Ortodoxe. Observăm numai, împreună cu istoricul Vasilev, că istoria imperiului bizantin nu a fost aprofundată până acum după cuviință și că în deosebi epoca dela sfârșitul imperiului bizantin nu a fost bine studiată. Mai mulți oameni ai Bisericii, care au fost fruntași în viața culturală a vremii lor, nu sunt nici măcar menționați în cele câteva istorii ale literaturii bizantine publicate în Occident, sau valoarea lor este subestimată¹⁵⁾.

Și este cazul să remarcăm că Biserica bizantină a știut să-și armonizeze învățăturile cu știința vremii, în așa fel încât să nu se ajungă la conflicte cu reprezentanții științei, cum s'a întâmplat în Biserica romano-catolică. Aceasta, exagerându-și rolul, a dat naștere la cunoscutele și răsunătoarele conflicte cu reprezentanții umanismului, din care conflicte prestigiul Bisericii romano-catolice a ieșit grav și iremediabil compromis. Biserica Ortodoxă a avut și ea umanismul său, dar acesta n'a dat naștere la persecuții împotriva oamenilor de știință. Toți cercetătorii remarcă «lărgimea de spirit»¹⁶⁾, «toleranța»¹⁷⁾, «suplețea»¹⁸⁾, de care au dat dovadă

11. N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*, București, Editura de Stat, 1951, p. 414.

12. Pahomie, Migne, P. G., t. 98, col. 1333.

13. Ch. Diehl, *Histoire du moyen âge*, t. III. Le monde oriental de 395 à 1081 (Histoire générale, sous la dir. de G. Glotz) Paris, Les presses univ. de France, 1936, p. 330.

14. St. Runciman, *La civilisation byzantine*, trad. par J. Lévy, Paris, Payot, 1934, p. 139.

15. A. A. Vasilev, *Histoire de l'empire byzantin*, vol. I, trad. par P. Brodin et A. Bourguina, Paris, A. Picard, 1932, p. 152.

16. Ch. Diehl, *Histoire du moyen âge*, t. III, p. 289.

17. B. Grékov, *La culture de la Russie de Kiev*, trad. par R. Radov, Moscou, Ed. en langues étrangères, 1947, p. 51.

18. S. Runciman, *op. cit.*, p. 141.

conducătorii Bisericii Ortodoxe. Filosoful Mihail Psellos, de pildă, adânc cufundat în studiul taumaturgiei și al astrologiei, a găsit că este cum nte să asigure autoritățile bisericești, că nu face nimic contrariu doctrinei creștine și «cuvântul său a fost de ajuns»¹⁹).

Dar cea mai bună dovadă pentru atitudinea de largă înțelegere pe care reprezentanții Bisericii Ortodoxe au avut-o, în general, față de progresele științifice, o avem din partea unui cercetător în afară de orice bănuială de părtinire, nu numai pentru Biserica Ortodoxă, ci și pentru orice altă religie sau confesiune creștină. Este vorba de J. W. Draper, fost profesor la Universitatea din New-York, autorul mai multor lucrări importante, între care o *Istorie a dezvoltării intelectuale a Europei*, tradusă în limbile rusă, franceză, germană, poloneză, sârbă, etc., o voluminoasă *Istorie a războiului civil din America* și o lucrare intitulată *Les conflits de la science et de la religion*, ajunsă repede la a zecea ediție în anul 1900. În această din urmă lucrare, J. Draper vestejește după cuviință în deosebi ororile săvârșite de conducătorii Bisericii romano-catolice împotriva oamenilor de știință, dar nu găsește niciun cuvânt împotriva Bisericii Ortodoxe. Dimpotrivă, ne bucurăm că putem citi următoarele cuvinte ale acestui autor. Biserica Ortodoxă «n'a luat niciodată atitudine de vrășmașă a științei; dimpotrivă, ea a primit-o totdeauna bine și a arătat respect față de adevăr ori de unde ar fi venit. Ori de câte ori i s'a părut că descoperirile științei contravin dogmelor revelate, ea a așteptat în tăcere ca timpul să-i aducă explicațiile mulțumitoare și împăciuitoare, care rareori i-au lipsit. Ce fericire pentru civilizația modernă, dacă Biserica Romană ar fi urmat această cale înțeleaptă!»²⁰).

Acest omagiu, adus Bisericii Ortodoxe într-o astfel de carte și din partea unui astfel de cercetător, ne-ar putea dispensa de alte comentarii. Însă, din respect pentru adevărul istoric, amintim regretabila faptă a unor credincioși exaltați și a unor călugări care au comorît în sec. V, la Alexandria, pe filosofa și matematiciana păgână Hypathia, fiica lui Theon; faptă care însă nu angaja în chip direct autoritatea bisericească. De asemenea amintim că Biserica bizantină s'a văzut nevoită să condamne ultima lucrare a filosofului neoplatonic Ghenist Plethon, «dar cum această carte era pe față anticreștină, nimeni n'a fost surprins, iar Ghenadie a fost mâhnit că era obligat să distrugă o operă intelectuală de o așa mare valoare»²¹). De aceea, rezumându-și constatările cu privire la Biserica bizantină, S. Runciman spune că, «atâta vreme cât Constantinopolul a fost un oraș creștin liber, Biserica sa a rămas organizația religioasă cea mai civilizată pe care lumea a cunoscut-o până atunci»²²).

Și trebuie să amintim că Biserica bizantină a exercitat o înrăurire asupra diferitelor popoare pe care le-a creștinat rând pe rând. Pr'n creștinarea lor de către misionarii bizantini, Goții, Armenii, Abis'nienii,

19. *Ibidem*, p. 136.

20. J. W. Draper, *Les conflits de la science et de la religion*, X-e éd., Paris, F. Alcan, 1900, p. VIII.

21. S. Runciman, *op. cit.*, p. 137. Vezi și Ghenadie, *Scrisoare*, Migne, P. G., t. 160, col. 663 sqq.

22. *Op. cit.*, p. 141.

Slavii, Bulgarii, Ungurii, s'au bucurat de roadele civilizației bizantine²³⁾. «Popoarele slave, spune bizantinologul D. C. Hesseling, datoresc bizanțului atât cât popoarele romane datoresc Romei. Religia lor și artele lor plastice nu sunt, în dezvoltarea lor națională, decât continuarea a ceea ce s'a născut în Roma orientală»²⁴⁾.

Rusia, în deosebi, datorește mult creștinării Slavilor prin misionarii bizantini. «Creștinismul, citim în *Istoria U.R.S.S.*, de sub redacția prof. A. M. Pancratova, a jucat un rol foarte însemnat în viața Rusiei k'ievene. În comparație cu păgânismul, creștinismul prezenta un mare progres. Creștinismul a favorizat dezvoltarea și consolidarea raporturilor feudale în Rusia k'ievană și a contribuit la răspândirea printre Slavii răsăriteni a unei culturi mai înalte, cultura bizantină. Stabilirea unei religii unice a grăbit procesul de unificare a triburilor slave și a întărit puterea cneazului. Creștinismul a înlesnit stabilirea unor legături mai strânse cu Bizanțul și cu statele din Apusul Europei... Influența culturală a țărilor creștine, mai dezvoltate, s'a accentuat. După pilda Bizanțului, Kievul se umplu de edificii de piatră, împodobite cu picturi și mozaicuri... Instrucțiunea încercu să se răspândească. Vladimir porunci ca fiii nobililor să fie dați cu s'la la învățătură...»²⁵⁾.

«Botezul Rușilor, citim și în *Istoria literaturii ruse*, a fost un fapt de o mare însemnătate culturală. Preoți greci și bulgari au sosit în Rusia, aducând cu ei cărțile religioase, arhitectura bisericească, pictura icoanelor, cântarea corală și predica bisericească. Aceasta a dus, în mod firesc, la înlocuirea obiceiurilor răgăne ale Slavilor cu legile bizantine și la introducerea artei bizantine în Rusia. Dar de mai mare importanță este faptul că odată cu adoptarea creștinismului, a apărut în Rusia și scrierea... Traducerile în limba rusă a cărților bisericești, rătrunse în Rusia cu prilejul răspândirii creștinismului, au pus bazele scrierii noastre, limba slavonă bisericească devenind baza limbii ruse cărturărești»²⁶⁾.

De asemenea, Academicianul B. Grekov prezintă cu lux de amănunte «înalta și strălucitoarea civilizație»²⁷⁾ ce înflorea la Kiev în sec. X și XI, deci curând după creștinarea Rușilor prin Vladimir. Între altele, arată cum Biserica Ortodoxă din Kiev a avut în fruntea sa, încă dela început, oameni de mare valoare culturală ca «celebrul, incomparabilul Ilarion», care era «un om carabil să rivalizeze cu Grecii cei mai instruiți din timpul său»²⁸⁾. În această vreme, mănăstirea Pecersca devenise un «focar al culturii raționale»²⁹⁾. În mănăstirea Pecersca și în alte mănăstiri s'a alcătuit celebra *Cronică* a lui Nestor, «prima lucrare sistematică a istoriei

23. Vezi Ch. D'ehl, *Eyzunce*, Grandeur et décadence, Paris, E. Leroux, 1920, p. 292.

24. D. C. Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine*, trad. par G. Schlumberger, Paris, A. Picard, 1907, p. II.

25. A. M. Pancratova, *Istoria U.R.S.S.*, vol. I, București, «Cartea Rusă», 1949, pp. 50-51.

26. N. Pospelov, P. Sabliovskii, A. Zercianinov, *Istoria literaturii ruse*, trad. de B. Iordan, București, Editura de Stat, 1949, pp. 10-11.

27. B. Grékov, *op. cit.*, p. 8.

28. *Ibidem*, pp. 59 și 108.

29. *Ibidem*, pp. 98 și 108.

Rusiei»³⁰) și «unul din cele mai importante monumente ale vechii culturii rusești»³¹).

Și mai târziu Biserica Ortodoxă Rusă, cu toate scăzămintele regretabile ale unora dintre clerici, care nu știau să facă distincție între tradiționalismul religios și nevoile progresiste ale culturii, a contribuit prin unii dintre membrii ei la progresul cultural al poporului rus. Astfel în sec. XVI, mitropolitul Macarie «a adus o contribuție de seamă la propășirea învățământului rus. El a format un cerc de oameni culti, cu concursul cărora s'au compus câteva valoroase opere literare și istorice, pentru acele vremuri, opere care susțineau ideea unității politice a Rusiei»³²). În sec. XVII, învățatul călugăr belorus Simion Poloțki, care a fost preceptor în familia țarului Alexei Mihailovici, «compunea comedii, scria versuri și învăța pe Moscoviți arta oratorică»³³). În aceeași vreme, alți oameni ai Bisericii dădeau dovadă de lipsă de înțelegere pentru creația populară, cum a fost de pildă cazul Patriarhului Nikon care a ordonat ca instrumentele muzicale populare să fie distruse și arse³⁴). În sec. XVIII, Petru cel Mare întâmpina din partea clerului «mai mult împotrivire decât sprijin», dar în persoana lui Teofan Procopovici, fost elev al Academiei din Kiev și om de o mare cultură, Petru a găsit «un discipol înfocat al acțiunii sale», încât «se poate spune că această importantă personalitate atât de activă se situa în fruntea scriitorilor ruși cu vederi înaintate din acel timp»³⁵).

La fel s'au petrecut lucrurile și la celelalte popoare devenite creștine prin misionarii bizantini. Și acestea au avut de câștigat sub raport cultural prin creștinarea lor. În deosebi alfabetul alcătuit de misionarii bizantini Ciril și Metodiu pentru popoarele slave a avut o importanță considerabilă. De asemenea traducerea cârților sfinte în limba diferitelor popoare pe care Bizanțul le-a creștinat «a fost, mai mult decât orice altceva, marea operă a Bizanțului și cauza principală a succesului său»³⁶). Iar când, după căderea Constantinopolului sub Turci, pentru popoarele orientale începea o epocă de adevărat întunecare sub raport cultural, singura lumină de care acestea mai dispuneau era aceea care le venea dela Biserică, ale cărei mănăstiri erau «centre de cultură și de artă, într'un grad superior încă celor din Apus»³⁷).

Dacă ne referim la țara noastră în special, fără să folosim expresiile dulcege care erau odinică de rigoare când se atingea acest subiect («mamă bună a poporului» etc.), putem spune că literatura, arta, învățământul românesc, în începuturile lor, adică atunci când organizația statală nu era destul de bine înființată pentru a lua inițiative culturale, datoră enorm de mult Bisericii, mai ales mănăstirilor³⁸).

30. *Ibidem*, p. 116.

31. N. Pospelov..., *op. cit.*, vol. I, p. 170.

32. A. M. Pan'ratova, *op. cit.*, vol. I, p. 170.

33. *Ibidem*, p. 240.

34. *Ibidem*, p. 241.

35. N. Pospelov..., *op. cit.*, p. 98.

36. Ch. Diehl, *Byzance*, p. 294.

37. T. M. Popescu *Istoria creștinismului cu istorie a culturii*, București, «Cartea Românească» 1927, p. 89.

38. Vezi N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1940, pp.

Astfel, cele mai vechi monumente literare ce s'au scris la noi în țară și s'au păstrat până astăzi sunt manuscrise de cărți bisericești, scrise de călugării de prin mănăstiri³⁹). Cele mai vechi cărți ce s'au tipărit la noi în țară sunt cărți bisericești (*Liturgierul*, 1508; *Octoiul*, 1510; *Evangheliarul*, 1512). Cele mai vechi însemnări istorice cu privire la trecutul nostru provin dela călugări și egumeni, care în linștea mănăstirilor au notat, în limba literară a țării, în slavonește, faptele mai importante ale domnitorilor. Cele dintâi texte în limba română ce ni s'au păstrat și deci cele dintâi manifestări ale limbii românești în scris, sunt tot cărți bisericești (*Psaltirea scheiană* și *Praxul* sau *Cod* cele voronețian dela sfârșitul sec. XV). În fine, cele mai vechi cărți românești ce s'au tipărit în limba română sunt tot cărți bisericești (*Evanghelia*, *Apostolul*, *Tâlcul Evangheliilor*, *Molitvelnicul Psaltirea*, etc.), tipărite de diaconul Coresi la Brașov între 1560-1580.

Cărțile acestea bisericești, tipărite în Ardeal sau în Principate, au circulat de o parte și de alta a munților, punând primele începuturi ale tendinței de unificare a limbii românești, tendință care se va accentua cu vremea⁴⁰). În deosebi *Psaltirea* în versuri a metropolitului Dosofteiu și *Biblia* lui Șerban (1688) au contribuit la făurirea limbii unitare și literare românești, fiind scrise într-o minunată limbă populară⁴¹). Când în sec. XIX, atar în fine scriitori români, aceștia găsesc o limbă românească formată, cizelată de oameni Bisericii, care se străduiseră să apropie limba cărților sfinte de aceea vorbită de popor. De aici vine de altfel frumusețea limbii vechilor cărți Bisericești, din graiul viu, colcrat, al poporului, în care sunt scrise. De aceea putem spune că tendința ce se manifestă astăzi în lingvistica românească de a apropia limba literară de graiul poporului a avut înaintași în ierarhii cărțurari din trecutul Bisericii noastre.

Și trebuie să mai amintim că literatura aceasta bisericească a servit de model preoților, fiilor de preoți și dascălilor de biserică pentru a întocmi în limba română actele particulare ale sătenilor: zapise, învoieți, schimburi, vânzări, cumpărări, cu mult înainte de întrebuintarea limbii românești în cancelariile domnești.

De asemenea, neexistând în vremea aceea alte cărți decât cele de slujbă bisericească, acestea au servit și ca abecedare. Timp de două veacuri

17-27; Dan Simonescu, *Viața literară și culturală a Mănăstirii Câmpulung (Muscel) în trecut*, Câmpulung, Muscel, 1926; Același, *Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură* (Extras din revista *Studii și cercetări istorice*, an. I, nr. 1), Iași, 1943.

39. Se pare că numărul manuscriselor de cărți slavone care s'au scris în țările românești și care s'au risipit prin bibliotecile din Londra, Paris, Viena, Praga, Zagreb, Lvov, mănăstirile din Athos, etc., ar fi de circa 10.000 exemplare (S. Reli, *Cultura religioasă în mănăstirile noastre* — Extras din *Candela*, an. LV-LVI, 1944-1945 — Râmnicul Vâlci, 1945, p. 8).

40. Vezi N. Dobrescu, *Rolul Bisericii în trecutul românesc* (Extras din *Convorbiri literare*, an. XLIII, nr. 6, Iunie 1909) București, C. Göbl, 1909, pp. 8-9.

41. «Munca lui Dosofteiu, atât cât o avem — spune N. Carotjan — reprezintă în istoria culturii noastre vechi un mare pas înainte... Prin traducerea *Psaltirii* în versuri, Dosofteiu a așezat temelile versificației în literatura noastră cultă». (*Op. cit.*, vol. II, p. 125). De asemenea, «*Biblia* lui Șerban este sinteza eforturilor îndeplinite de cărțurarii români în cele mai vitrege împrejurări, timp de trei veacuri, în toate Țările Românești, pentru a înveșmânta cuvântul Domnului în haina limbii naționale». (*Ibidem*, p. 217).

străbunii noștri au învățat să citească pe cărțile de slujbă bisericească, iar dascăli nu puteau fi decât preoți, diaconii și dascălii de biserică, al căror nume — «dascăli» — se confundă și astăzi cu acela de învățător dela țară. Unii scriitori, ca Ioan Ghica, au povestit cu haz felul cum au învățat carte dela astfel de dascăli, care cu toată simplitatea lor își luau rolul în serios. Cu vremea însă, oamenii Bisericii au tipărit și un fel de abecedare, așa numitele «Bucoavne», «Bucvarii» sau «Alfavita» din sec. XVIII, în care se aflau buchile și unele rugăciuni, cele zece porunci, cele nouă fericiri, etc.

Este ușor de înțeles cât de insuficiente erau aceste abecedare, ca și dascălii care le predau, dar, cricum, era un început și altceva mai bun nu s'a putut face atunci pentru nevoile instrucției copiilor, nevoi pe care oamenii Bisericii căutau să le satisfacă ⁴²⁾.

Pentru a ilustra contribuția unora d'ntre membrii clerului superior al Bisericii Ortodoxe Române la progresul învățământului în țara noastră, amintim numai figura luminatului Mitropolit Iacob al II-lea, colaboratorul lui Alexandru Moruzi. Acesta a prezentat domnitorului în anul 1792 un raport asupra situației școlilor și un proiect de reorganizare care «constituie un moment important în dezvoltarea învățământului românesc». Mitropolitul critica metoda de predare a dascălilor greci dela Academia din Iași, care plecau «dela cele neștiute» spre a ajunge tot la «cele neștiute», și cerea să se plece «dela cele știute la cele neștiute». Arăta apoi necesitatea predării științelor, a matematicii în special, pe care o socotea drept «dumnezeiască învățătură», a geometriei, pentrucă țara avea nevoie de ingineri hotarnici, a limbii latine, care nu este necesară numai pentru «învățătura pravilor» și «înțelegerea Sfintei Scripturi, ci și «spre îndreptarea și împodobirea limbei moldovenesti».

Un fapt de asemenea vrednic de menționat este acela că școlile erau întreținute din contribuția mănăstirilor și a preoților ⁴³⁾.

42. Iată ce spune Mitropolitul Iacob Putneanul în prefața Bucvarului pe care l-a tipărit la 1775: «Cade-se dar vouă blagocestivilor creștini și cei ce aveți nume părintesc peste copii cei mici, să aveți purtare de grijă pentru învățătura copiilor voștri ca să nu se lipsască de hrana cea sufletească cu povățuirea cea bună... iar ră hrână ca aceea în țara aceasta cine nu vede câtă lipsă taste? Care văzând noi lipsiți copii de hrana cea li se cădea, fiind cu inima de nenoroi învățăturilor, am dat în tipar această carte începând dela azi-buche cu toată rânduiala și cu sloguri intru întărirea citirii sale...» (După N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 12).

44. Astfel, dintr'un hrisov din 1706, dela Antioh Cantemir, rezultă că voievodul a stabilit ca din impozitul de 1300 galbeni pe care aveau să-l plătească mănăstirile din întreaga țară, 1200 să meargă la vistierie, iar 120 «să aibă a merge la școală pe tot anul... pentru învățătura și folosul pământenilor țării Moldovei a ficiori de boiari și mai vartos a celor săraci, cari ar vrea să meargă la învățătură». De asemenea, Grigore al II-lea Ghica dă un hrisov în 1747, prin care se stabilește ca la cele trei episcopii ale țării, Roman, Rădăuți și Huși, să se așeze «trei școale slovenești și românești, adică trei școale elementare, care aveau să se întrețină din contribuția preoților, care fiind scutiți de dări, vor da câte un galben» anual în două rate, la Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru. Ceva mai târziu, Alexanru Ipsilanti, reorganizând școala superioară din mănăstirea Sf. Sava din București, stabilea între altele să dea întreținerea zilmii și două rânduri de hașne pe an la un număr de 75 bursieri, iar fondurile aveau să se strângă din contribuția mănăstirilor — 10.000 de lei anual, ele fiind scutite de alte dări — și a preoților, care vor plăti trei lei de cap, jumătate din suma strânsă dela creștia din urmă mergând la școli, iar jumătate la «cutia milelor», pentru orfani și văduve.

În fine, trebuie să amintim că un capitol important din istoria contribuției Bisericii Ortodoxe la progresul cultural este acela al artei. Dacă ne referim numai la țara noastră, se poate spune că începuturile aproape tuturor artelor și dezvoltarea lor în timp de câteva secole sunt în strânsă legătură cu Biserica. Încă de pe timpul migrațiilor lor de popoare, puținele preocupări artistice ale poporului nostru s'au îndreptat către crearea unei arte religioase; iar mai târziu, când vremurile s'au mai așezat, focarele de artă, ca și cele de cultură în general, au rămas mănăstirile. Arhitectura, cultivată pentru construirea de biserici și mănăstiri, a dat naștere unui stil arhitectonic românesc, stilul brâncovenesc. Sculptura, cultivată mai puțin de Biserica noastră și numai pentru cadrul ușilor sau ferestrelor dela biserici, pentru capitellurile stâlpilor, pentru ornamentația de pe morminte, a dat naștere de asemenea în timpul lui Brâncoveanu unei sculpturi românești. Pictura, în începuturile ei, a fost întrebuințată pentru zugrăvirea bisericească, pentru decorarea acestora cu chipurile de sfinți orânduie de ermini speciale ale Bisericii și pentru împodobirea cărților cu chipuri de sfinți. Muzica, în fine, a fost cultivată de Biserică pentru nevoile cultice, dar contribuind în același timp la formarea gustului artistic ⁴⁵⁾.

Din cele de mai sus, credem că s'a putut vedea că într'adevăr «doctrina Sfintei noastre Biserici n'a fost niciodată împotriva ideii de progres, sau a strălăniilor lor de propășire ale omenirii», cum se exprimă I.P.S. Patriarh Justinian. Și, dacă nu ne-am fi impus să ne menținem, pe cât era cu putință, numai pe tărâmul progresului cultural, am fi putut să aducem numeroase alte «mărturii ale prezenței majorității slugilor lui Hristos, alături de luptătorii pentru progres» (Popa Lăurintiu, Popa Șapcă, preotul-țaran Neagu Benescu, etc.), la care se referă I. P. S. Sa.

Aceasta nu înseamnă însă că totdeauna și peste tot oamenii Bisericii Ortodoxe au înțeles adevăratul spirit al creștinismului. Am văzut cum încă dela început și chiar printre cei mai luminați oameni ai Bisericii s'au manifestat rezerve față de cultura greco-română. Ba chiar s'au distrus importante opere de artă ale antichității, din pricina că erau prea strâns legate de cultul răgân sau erau considerate că predispun la viciu. Iar mai târziu, unii oameni ai Bisericii, făcând confuzie între religie care nu-și schimbă dogmele, și cultură, care este într'o continuă primenire, au dat dovadă de neînțelegere față de prefacerile culturale din vremea lor. Totuși, în general vorbind, Biserica Ortodoxă nu s'a opus progresului cultural, cum a făcut romano-catolicismul, care s'a instituit în cenzor infailibil al științei, într'o vreme când diferitele științe abia își luau sborul. Prin această greșită comportare a sa, Biserica romano-catolică nu numai că a frânat pentru un timp dezvoltarea normală a culturii occidentale, dar a creat Bisericii creștine în general o atmosferă defavorabilă, pentru care Biserica noastră, chiar dacă a făcut și ea unele greșeli, nu se simte răspunzătoare. Ba dimpotrivă credem că s'a putut vedea din cele de mai sus că Biserica Ortodoxă atât cât i-a fost cu putință în împrejurările grele în care s'a

45. Pentru arhitectură, vezi lucrarea arhitectului Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până la 1900*, București, 1937, iar pentru arta religioasă în general, N. Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, Vălenii de Munte, 1934.

desfășurat activitatea sa, a sprijinit progresul cultural, identificându-se cu marile interese naționale și culturale ale popoarelor ortodoxe.

Se pune însă întrebarea dacă astăzi, în numele Bisericii Ortodoxe, poate fi cineva împotriva progresului cultural. Credem că nu. În trecutul apropiat, preoțimea era înregimentată în partide politice care n'aveau niciun interes să ridice nivelul cultural al întregului popor și «chiverniseli» de tot felul răpeau timpul preotului, sustrăgându-l nu numai dela activitatea sa culturală, ci și dela cea pastorală în înțelesul mai strâns al cuvântului. Astăzi, preoțimea se poate consacra în întregime misiunii sale de propovăduire a cuvântului Domnului și de sfătuire a credincioșilor, care au nevoie să audă dela «părintele» lor suflătesc cuvânt de îndrumare, atât în cele duhovnicești, cât și cu privire la prefacerile adânci culturale și sociale prin care trece țara noastră astăzi. A'ături de ceilalți oameni instruiți ai satelor, preoții Bisericii noastre pot și ei să arate sătenilor care sunt binefacerile științei de carte, să le deschidă gura pentru citit și să lupte împotriva obscurantismului, a prejudecăților, a rutinei, a superstițiilor a misticismului bolnăvicios, a medicinei practicate de «doftoroaie», etc. Preoții au o mie de prilejuri, în predici, în cateheze, în vizitele pastorale, în convorbiri individuale sau în grupuri, să lămurească pe credincioși asupra țelurilor progresiste pe care le urmărește lupta îndârjită a poporului muncitor, ajuns să-și hotărască propriul său destin și să pună temelii unei vieți noi.

A sta de o parte astăzi și a arăta neînțelegere față de transformările prin care trece țara noastră, înseamnă a fi de partea lui Pahomie din sec. VII, care se teme de știință, sau de partea clericilor care se opuneau reformelor progresiste ale lui Petru cel Mare în sec. XVIII.

Inseamnă a nu cunoaște spiritul creștinismului.

LIMBA VECHE LITURGICĂ ȘI INOVAȚIILE INTRODUSE ÎN EA DE FOSTA BISERICĂ UNITĂ

Datorită expansionismului habsburgic și al celui papal — ambele la fel de hrăpărețe, apăsătoare și exploatare — o parte a Românilor ardeleni a fost trecută la «uniație» (la unire cu Roma), la anul 1698.

Mitropolit al Românilor ardeleni a fost atunci Atanasie Anghel. Caracterul acestui cm, sau mai bine zis lipsa lui de caracter, se vede clar din următoarele întâmplări: La 22 Ianuarie 1698, data hirotonirii sale în București, ca Mitropolit al Românilor din Ardeal, hirotonire făcută de către Patriarhul Dositeiu al Ierusalimului, Teodosie exarhul Țării Muntenesti, Clement Episcopul Adrianopolci, Axențiu Episcopul Sofiei și Neofit Episcopul Sevastiei, Atanasie a promis solemn, a semnat un angajament, un act scris și a depus apoi jurământ că orice i s'ar întâmpla va rămâne neclintit în credința ortodoxă, va apăra de orice pericol și va cârmui turma ce i s'a încredințat și își va pune sufletul pentru ei¹⁾.

Dragostea frățească a Mitropolitului Teodosie al Ungro-Vlahiei și mărinimia evlaviosului principe Constantin Brâncoveanu i-a îndemnat să poarte grijă și de lucrurile Martei, necesare pentru noul Mitropolit al Ardealului, pentru Mitropolia sa și pentru preoții români din Transilvania. El face lui Atanasie daruri prețioase «în haine, scule și cărți bisericești»²⁾. Principele Constantin Brâncoveanu, pentru ca să pună la adăpost de griji materiale Mitropolia Ardealului, face la anul 1698 un document, prin care se angaja — el și urmașii săi — să dea Mitropolitilor din Alba Iulia un ajutor anual de 6000 de bani. «...În toți anii vieții noastre, ca să avem a da viitorilor de acolo, Mitropolitii bani șase mii, care număr să fie neschimbat și nemutat..., pentru că știindu-o pe această s. Mitropolie, că se învâluște ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind între multe furturi de eretici necredincioși și se năpăstuește dela dânsi în multe chipuri»³⁾.

1. A se vedea Gheorghe Popoviciu: *Unirea Românilor din Transilvania cu biserica Romano-catolică sub împăratul Leopold I.* Lugoj, 1901, pp. 66-70.

2. Gh. Șin'ai: *Cronica Românilor.* Iași, 1853. Tom. III, p. 98. Cit. după Gh. Popoviciu, *op. cit.*, p. 70.

3. «...Eu Const. Bășărab voevod dintru totă voia inimei domniei mele am pohtit cu ajutorul lui D-zeu, a urma cu milosteniă, precum scrie și s. evanghel'ă, că milostenia curățește păcatele, întru care ca să ne facem și nouă soți cerești, ca și pe noi să ne primească în locașurile sale cele cerești, ci așa terrându-ne nu puțin cu adevărat de dela ce îngrozește întru a sa s. evanghel'ă. Etă dară ne făgăduim din agonisea'ă ceea ce nouă este dată dela D-zeu sfintei și marii biser'ei a mitropoliei Belgradului, arhiepiscopiei țării Aul'elului, unde se cinstește hramul sfintei și de viață făcătoare Troi'ei, care scaun al acestei mitropolie, ce mai sus s'a zis, dintru a sa temelie este făcută și înălțată de răposatul Mihai voevodu pe vremea, când a fost cratu într'aceea parte de loc. Deci dară, detoriu ne rânduim, ca în toți anii vieții noastre, ca să avem a da viitorilor de acolo celor ce vor veni dela această s. metro-

Cu toate darurile primite, cu toate angajamentele luate și cu tot jurământul depus la București, Atanasie, abia întors în Ardeal, a tratat, după mărturia lui Petru Bod cu calvinii și a depus jurământ de supunere superintendentului calvin Ștefan Vespem. În același an încă, Atanasie trădează și pe calvini și intră în tratative cu catolicii, cu care se și unește ⁴⁾).

În urma acestor fapte este ușor de înțeles fondul sufletesc, lipsa de convingeri religioase și lipsa de omenie a acestui om, ale cărui acte necugetate au adus atâta vrajbă și nenorocire în sânul poporului nostru.

«Iezuitii — zice cronicarul maghiar Czerey Mihály — atâta a umblat pe lângă Atanasie vlădicul cel românesc, până ce l-au înșelat încât el și preoții români din Ardeal s'au unit cu papistași, fiindcă aceștia au făgăduit vlădicului multă cinste și mergere înainte, iar preoților le-au promis că se vor mântui de iobăgie, de darurile ce sunt datorii a da domnilor pă-mânțești, de zecime», etc... ^{4 bis)}. Amăgiți de asemenea promisiuni și de stă-

poile de an — bani șase mii, care număr să hie neschimbat și nemutat pentru-că scîndu-o pre aceasta s. Metropoile că se învăluesce ca o corabie în mijlo-ul valurilor mării, fiind întru multe feluri de eretico necredincioși și se năpăstuiască dela dînșii în multe chipuri. Intr'aceea și glasul nostru cel (cu) curată minte și cu totde-adsu poftim, o credincioșilor domni ca ori heste care drept aleșii de D-zeu blagocestivi ar ajunge în vremea stăpân'ei sale în urma domniei noastre domnind și stăpânind scaonul acesta au fîn sângele neamului nostru au dentr'alți străin, pentru a sa avuție care de la D-zeu i-ar fi lui dată, să nu se îndoiască cu hirea, ca să hie lipsită această s. Metropolie de acest număr de bani, ei sau după numărul cel mai sus zis au și cu mai mare sumă precum și noi am primit și am făgăduit, primind urmarea as'or repositați pravoslavnici d-ni, ca și D-l D-zeu, care este în toți s'ăv't, pre acela să-l cinstească și să miluească cu lină pace întru a sa domnie și în cela veac, se va să hie la repaos vecinic sufleteșc lui să-i f.e. Și etă că punem și vremea viitorilor de acolo pentru luarea acestei mile însă la Septemvrie zi întâiu. Această milă am făcut și am întărit, îndemnân'ă-ne, văzând și hrisove iscălte și peretluite ale acelora, ce mai înainte de noi au domnit întru D-zeu răposaiți strămoșilor domnii mele, Mateu Pasarabă voevod, și a lui Const. voevod Șerban, și încă și hrisovul lui Antone vodăi. Drept aceea și noi am voit și am pohtit, de am noit mila aceasta și cu acest cinstit hrisov al domn'ii mele, ca să aibă a venire în toți anii trimis de acolo la vreme, ce mai sus s'a zis, să ia mila acestai suma depl'n, ca să hie s. metropolii de'ntărire și de ajutoriu domnii mele și răposaiților părinților domnii mele vecini și pomenire. Și-am întărit hrisovul acesta, cu tot sfatul și credincioșii boeri divanului domnii mele». Documentul original, din care pentru no'ele lui interesante am dat un rezumat, se găsește în Biblioteca Bruckenthal din Sibiu.

4. Gh. Șincal, op. cit., p. 184, spune: «Pe vremea aceasta au început Romano-catolicii a îndulci și a trage către sine pe Români din Ardeal dela uniunea cu Calvinii; pentrucă mai dela urzirea reformației Români din țara aceasta, în lucrurile de credință au fost uniți cu Calvinii, precum arată scrisorile despre aceea; și Vlădicii cei românești erau supuși superintenden'elor calvinești și dacă aveau vre-o nevoie, dela dînșii cereau sfat și ajutor și la ascultarea de ei obișnu'se a se lega cu darea de mână și jurământ. Atanasie însă nu numai a a jurat lui Veszpremi Istvan, superintenden'tul calvinesc inaintea unor oameni în anul 1698 că-i va fi supus, ci și aceea a adăugat, că de ar trebui numai cu tolagul să esă din țară, încă nu-și va călca jurământul. Totuși cu puțin după aceea prin făgăduințe la atâta s'a adus de s'a lăsat de Calvinii, și strângând sobor mare la Belgrad sub globă de 46 fl. carele d'ntre români n'ar veni, și acolo s'a cetit poruncile împărătești și despre vlăd'icul și despre unire și despre alte'e, cari puțin înțelegându-le dintre preoți români, gândeau că ei fără de acirea lor toți s'au boerit, ci după ce au văzut cu vreme, că tot întru acelaș stat au ramas, au înreput a se lepăda de unire și a pofti preoți neuniți ca să li slujească. Pentru care apoi multe ba'uri și nevoiă au avut; pentrucă acelora n'ci pruncii li se hoteza, nici morții li se îngropa...».

4 bis. Czerey Mihály, *Historiaja*, Pest, 1852, p. 286.

ruințele neobosite ale iezuitului Paul Barâni din Alba Iulia, actul unirii s'a încheiat la 7 Octombrie 1698 în Alba Iulia și sună în felul următor: «G' (ud) ecând Sch mbarea acestii lumi înșelătore, și ne(s) tarea și neperirea sufletelo(r) căruia în mesură mai mare trebuie a fi decâ(t) toate, di(n) bu(nă) voea no(st)ră ne unim cu Biserica rome(i) cea catolice(s) că, și ne mă(r)turisim a fi mădulăr.le cesti(i) Biseri(ci) sfte catolice(s) că a rome(i) prin ces(ta) ca(rte) de mă(r)turie a nos(tr)ă, și cu acele Privileghiomuri vcm să trăi(m) cu care... trăe(s)c mădulări.le și popi acestii Biseri(c)i sfte precu(m) înălția sa imperatulu și coronatulu Craiu(l) no(s)tru în m(i)lo(s)tenia decretumulu(i) înălții sale ne face pă(r)ta(și) care mi(lă) a nă.ții sale nevre(nd) a o lepăda cu(m) se cade cred (n)cioșilo(r) înălții sale, ace(stă) ca(r)te de mărturie și nălției sale, și țerei a(r)dealulu(i) o dă(m) înainta, pe(n)tru care ma(i) mare tărie dă(m) și peceteile și scrisorile mâ(n)ilo(r) noastre. Sa(u) da(t) în Belgra(d) în anii do(m)nul(u)i 1698: în 7 dile alu(i) Octo(m)brie.

(Postscript)

«Insă întrace(st)a chi(p) ne uni(m) și ne mărtu(r)isi(m) a fi mădulări(le) sfte(i) catolicești Biseri(c)i a rome(i), cu(m) pre no(i) și remășițe(le) no(st)re di obiceiu(l) Bisericii no(st)re a răsaritulu(i) să nu ne clătească. Ci to(te) țere(m)oniile Se(r)bătorile po(s)turile cu(m) pă(n)ă acu(m) așa și de acu(m) nai(n)te să (fi)m slobodi ale ține după căli(n)-darius(l) vechiu, și pre ci(n)stitu(l) vl(ăd)ca no(st)ră Atanasie nime pă(n)ă în moartea sfții sale să na(ți)bă putere a(l) clăti din(n) scaunul sfții sa(le). Ci tot(e)ma de i-sa(r) te(m)pla mo(rte) să s(tea) în voea Soborulu(i) pre cine ar alege să fie vl(ăd)că pre care sfți(i)a sa Papa și înă(l)țatul împ(e)rat (u) săl întărească, și Patria(r)hul de supt(u) Birui(n)ța înălți sale să(l) hiroto(ne)ască și în obiceiu(l) și dregătorilo(r) Protopopilo(r) carii sân(t) și vo(r) fi nici întru fel(i) de lucru nime să nu (se) mestece. Ci să se ție cu(m) și pâ(nă) acu(m): ea(ră) de nu ne vo(r) lăsa pe noi și pre remășițele no(st)re în trace(sta) așezare, Pecetele și iscăliturile no(st)re care a(m) da(t) să naibă nici o trăie, care lu(c)ru la(m) întărit cu pecetea mitropolii no(st)re pentru mai mare mă(r)tu(r)ie».

(L. S.)

(Inscripțiunea sigiliului este):

«Ace(s)ta este pecetu Mitropoliei Belgradul».

(Notiță finală. Metrofo'tul Atanasie adauge cu mâna proprie).

Ș(i) așa ne uni(m) ace(i) ce scri(și) mai su(s), cu(m) totă lege no(s)tră slu(gi)ba Biseri(cei) letu(r)ghia ș(i) po(s)turi(le) și daru(l) no(s)tru să stea pre lo(c). Iară de na(r) sta pre loc acele nic(ți) aceste pece(te) să na(i)bă nice o tărie asupra no(s)tră ș(i) vl(ăd)ca nostru Atanasie să fie în ca(p) (m. p. L. S. ș(i) nime să n(ul) hă(l)butălv(e)s(că) 5).

Analizând textul acestui document, observăm cu ușurință că Mitropolitul Atanasie și preoți care au semnat actul, au făcut unirea cu papistașii «nu din convingere religioasă, ci din interes material» 6).

5. Gh. Popoviciu, *op. cit.*, pp. 84-89.

6. Melchisedec, *Papismul și biserica ortodoxă în regatul României*, în «Biserica Ortodoxă Română», anul 1883, pp. 286-287.

Dacă ne dăm seama de împrejurările grele și de tratamentul mășter aplicat pe vremea aceea Românilor din Ardeal, dacă ne gândim la faptul că națiunea română și religia ortodoxă nu erau recunoscute în Ardeal decât ca realități tolerate, găsim motive de a explica dorința acestui vlădică și a clerului de atunci de a scăpa de iobăgie și de a ajunge să dobândească drepturi egale cu clerul celorlalte confesiuni din Transilvania.

Din actul de unire mai reiese — și încă într'un mod foarte clar — dorința și stăruința celor ce au consimțit să semneze acest act de a nu face niciun fel de schimbare în credința, în slujbele și în tradițiile lor religioase. Desigur, pe lângă această dorință a mai existat și teama că dacă se vor face asemenea schimbări, poporul nu numai că nu-i va urma, dar se va ridica amenințător împotriva lor. De aceea ei au depus toate strădanile posibile să salveze, chiar în cadrul unirii, întreg patrimoniul spiritual al Ortodoxiei. Același lucru l-au făcut, ceva mai târziu, dar tot sub imperiul temerii de revolta poporului, urmașii lor, după cum vom vedea din paginile ce vor urma.

Comentând acest act al unirii, Nicolae Densușianu spune:

«Cetind acum și recitând acest manifest de unire din 7 Oct. 1698, vedem constatându-se prin el următoarele adevăruri istorice: manifestul original de unire nu amintește absolut nimic, că biserica română de Alba-Iulia ar fi primit patru puncte dogmatice, despre cari mai târziu catolicii făcură atâta vorbă, că le-ar fi primit Românii... vedem așadar, că unirea cu biserica Romei se făcuse păstrându-se intactă întreagă religiunea răsăritului, și întreagă autonomia bisericească de o parte iar de altă parte neprimindu-se nimic dar absolut nimic, din toată credința particulară a bisericii catolice, și nici vreo dispozițiune în dreptul ei canonic. În scurt, unirea Românilor cu biserica Romei nu primi: 1. nici o dogmă catolică, 2. nici o supunere față de biserica catolică, 3. nu admise nici un drept de amestec (de legislațiune, jurisdicțiune) al bisericii catolice în biserica română. Legea sau religiunea rămase întru toate aceeași învolabilă și nealterată. Dreptul canonic același nemodificat. Independența bisericească neatinată»⁷⁾.

Același autor numește legătura dela 7 Oct. 1698 «o simplă alianță bisericească», cum o numise și conferința Românilor greco-catolici din 1871, ținută la Alba Iulia, și apoi continuă: «Unirea Românilor cu biserica Romei, după cum se făcuse la anul 1698, nu plăcu deloc misionarilor catolici din Transilvania și Ungaria. Nu plăcu nici congregațiunii de propaganda fide din Roma... Însă dela sinodul de unire din 1698 fu imposibil ca misionarii catolici Barányi Hevenesy și Kapy să poată obține recunoașterea pontificelui din Roma, în sensul cum se cerea și admiterea dogmelor de credință catolică»⁸⁾.

Cum au procedat Iezuiții lămurește raportul oficial al iezuitului Gavril Kapy, superiorul «Misiunii de propagandă catolică în Dacia», adresat ulterior cardinalului Colonic⁹⁾: «Eu cred, că acum va fi de ajuns să ne mulțămim cu primirea unirei în principiu, fiindcă ar fi foarte periculos,

7. N. Densușian: *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba-Iulia*, Brașov. 1893, p. 22.

8. Idem. p. 26.

9. Gh. Popoviciu, *op. cit.*, pp. 99-100.

ba chiar impobisil, ca să delăturăm toate obiceiurile cele rele ale Românilor. De aceea va fi deajuns, ca episcopul și ceilalți dintre ei, când vor face în viitor mărturisirea credinței și a unirei, să promită în general, că voesc să depindă de biserica catolică și de oficialii substituiți, și că voesc să trăiască după ritul grecesc aprobat de biserica catolică și în alte ținuturi. Va fi apoi datorința noastră pe viitor, să schimbăm încetul cu încetul multe din obiceiurile lor, și anume să le schimbăm chiar și liturgia și forma cultului divin spunându-le, că obiceiurile acestea s'au introdus la ei din prostia și din neștiința preoților lor din țările aceste»¹⁰).

Lucrul acesta însă nu l-au mai putut face, deoarece poporul n'a admis nicio schimbare în credința și cultul său divin și s'a ridicat amenințător totdeauna când catolicii au voit să se atingă de aceste bunuri.

*

În măsura în care s'au străduit făuritorii unirii cu papistașii să salveze credința și cultul, posturile, sărbătorile și toate obiceiurile din trecut, s'au străduit ei să păstreze și limba cârților bisericești, precum și limba în care se rugau lui Dumnezeu. Limba cârților bisericești și limba liturgică din vremea aceea a fost «limba românească, populară și am tocmit ca aceasta să ne rămână¹¹), și ne-a rămas dela 1697 și până la 1870, aproape două sute de ani»¹²).

«Biserica unită e cea dintâi, care prin lege a impus limba românească la sfintele slujbe, aceasta am avut-o noi în tocmelele dela încheierea sfintei uniri, căci altfel, dacă nu o aveam în obiceiul această limbă la 1697, de sigur, că nu era cu putință să o introducem mai târziu, căci Roma nu permite introducerea nici unei limbi vii în biserică...».

Consacrarea acestei limbi a făcut-o, în canon scris, Mitropolitul Atanasie, care în sinodul dela 1700, 14 Septembrie, având strânsi împrejurul său pe toți protopopii Ardealului, în numele Bisericii Române a hotărât¹³): «Popii să facă slujbă cât vor putea românește»¹⁴). «Cât vor putea — întru cât au la îndemână cărți»¹⁵).

Desigur, în Biserica unită s'a impus prin lege, prin canon scris, menținerea limbii românești în cult, pentrucă erau temeri că Roma va dispune înlocuirea acestei limbi cu limba latină.

În Biserica Ortodoxă Română însă, limba românească n'a fost introdusă prin legi scrise, ci prin legea dezvoltării naturale a vieții poporului și a formelor de manifestare ale acestui popor, lege care este mai superioară și mai nebiruită decât orice lege scrisă. În Biserica Ortodoxă Română n'a fost necesară nicio hotărâre sinodală, pentru menținerea limbii românești în cadrul cârților bisericești și al cultului creștin, pentrucă n'a existat niciodată niciun pericol care să amenințe această limbă. Limba românească a pătruns în cărți și în cult, înfrângând și înlăturând limbi

10. Nicolae Densușan, *op. cit.*, p. 31.

11. Cel ce a spus aceste cuvinte a fost un greco-catolic.

12. Dr. Ioan Bălan: *Limba cârților bisericești*. Blaj, 1914, p. 242.

13. *Ibidem*.

14. A se vedea actele sinodale ale bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș, publicate de I. M. Moldovan. Blaj, 1872, Tom. II, p. 121, Nr. 13.

15. Dr. I. Bălan, *op. cit.*, p. 242.

neînțelese de poporul nostru, limbi moarte, limbi care nu mai erau în uzul, nu mai erau un grai viu al niciunui popor.

Limba aceasta românească, introdusă în cărțile bisericești și în cultul ortodox, a fost limba populară, a fost **«prosteasca limbă românească»**, limba vorbită de popor. Aici s'a respectat principiul ca limba cărților și a cultului să fie de așa natură încât și cel mai de jos om să înțeleagă această limbă și să se poată ridica pe aripile ei, prin cântare și rugăciune, până la tronul dumnezeiesc. Acest adevăr îl putem vedea din următoarele texte, care s'au păstrat:

Diaconul Coresi spune în Tetraevangheliarul publicat la Brașov, în anul 1561, următoarele: **«Și am scris aceste sfinte cărți de învățătură, să fie poporul rumânești să înțeleagă, să învețe Rumânii cine-s creștini»** ¹⁶⁾. La **«Molitvelnicul»** publicat tot la Brașov în anul 1564, spune: **«Românește am scris acest Molitvelnic, cum să înțeleagă și popa ce zice însuși și oamenii ce ascultă»** ¹⁷⁾. Același diacon îndeamnă pe preoți în **«Tâlcul Evangheliilor»**, zicându-le **«să spue cuvântul lui Dumnezeu, sfânta Evanghelie, în limba pe care grăesc oamenii, să putem înțelege noi mișelamia»** ¹⁸⁾.

Arată, deasemenea scopul pentru care s'a tipărit la anul 1581 Evanghelia cu tâlc, sau Evanghelia cu învățătură (Cazania), și anume: **«ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii ceia proști ș'am avut foarte grije mare de aceasta ca să se tipărească, cumam (= cum m'am) sfătuit, ca nemunui să fie acoperită, ca să fie mai lesne spre înțeles»** ¹⁹⁾.

Din aceste mărturisiri ale diaconului Coresi reiese ca un fir roșu faptul că el a fost călăuzit în întreaga lui activitate de principiul că **«răsturnarea»** sau **«învoarea»** cărților bisericești din grecește sau slavonește în românește să fie făcută în limba poporului, în graiul pe care îl vorbește și-l înțelege **«proșimea»**, adică mulțimea, masa poporului, după sensul de atunci al cuvântului.

Acest principiu lingvistic a fost observat și în traducerea ulterioară a cărților bisericești. Desprindem această constatare din următoarele mărturisiri ale celor ce s'au nevoit cu această muncă grea a începutului:

«Cu voia și cheltuiala creștinului Domn Mateiu Basarab Voevod» apare întru dumnezeiasca lavră Govora», 1642, Evanghelia învățătoare. În **«Predeslovia celtorului»** găsim următoarele rânduri interesante: **«Și nemică numai mila rudei mele creștinilor m'au îndemnat spre aciasta, că văzui în neamul nostru mulți unii ca aceia oameni de amândoa cetele, proști și sufletești, carii pentru ne(cuvi)ința se depărtară cu învățături strine... Drept aciasta eu cu răvne pohtiu pentru frații mei și cugetai să scoț aciastă sfântă carte... să fie propovedania creștinătăței noastre»** ²⁰⁾.

La anul 1643 apare la Iași d'n îndemnul și cu toată cheltuiala lui Vasile Lupu **«Cartea românească de învățătură Duminecele peste an și la**

16. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*. Tom. I., p. 45. București, 1903.

17. Ioan Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor*. București, 1904, p. 11.

18. I. Bianu, op. cit., p. 9.

19. *Bibliografia românească veche*, Tom. I, p. 92.

20. *Bibliografia românească veche*, Tom. I, p. 121.

praznice împărătești și la svânți Mari». În prefața acestei cărți stă scris: «...Io Vasile Voevod cu darul lui Dumnezeu țiitoriu și biruitoriu și domn a toată țara Moldovei, dar și milă și pace și spășenie a toată seminția românească pretutindere ce se află pravoslavnici într'aciastă limbă cu toată inima cerem dela domnul Dumnezeu... Di întru cât s'au îndurat Dumnezeu diîntru mila sa de ne-au dăruit dăruim și noi acest dar limbii românești, carte pre limba românească, întâiu de laudă lui Dumnezeu, după ace de învățătură și de folos sufletelor pravoslavnici»²¹⁾.

Autorul acestei cărți sau mai bine zis traducătorul ei, înțeleptul și neobositul Arhiepiscop și Mitropolit din țara Moldovei, Varlaam, spune în «Cuvântul către cititori», că «împuținându-se oamenii cunoscători a sfințelor scripturi, bărbați purtători de Duhul Sfânt... au căutat a pogoră și svânta scriptură tot mai pe înțelesul oamenilor pân au început a scoate așeși cineși pre limba sa, pentruca să înțeleg hie cine să să învețe și să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnezeu. Cu mult mai vârtos l'mba noastră românească, ce n'are carte pe limba sa, cu nevoie iaste a înțelege carte alții limbi: Pentru'ace de nevoie mi-au fost ca un datornic ce sint lui Dumnezeu cu talantul ce mi-au dat să-mi poci plăti datoriia macar de cât, până nu mă duc în casa ce de lut a moșilor mei.»²²⁾.

În anul 1684 s'a tipărit în «cetatea Bălgradului» Noul Testament. Această admirabilă traducere, făcută — cel puțin în parte — de un oarecare ieromonah Silvestru, este un foarte prețios izvor de limbă bisericească, de limbă chiar literară. «Această carte minunată»²³⁾ se poate numi una d'ntre cele mai de seamă opere ale literaturii române, iar în literatura bisericească puține sunt care să se poată măsura cu ea»²⁴⁾. În predoslovia acestei cărți, Mitropolitul Simeon Ștefan afirmă foarte clar principiul lingvistic, principiul l'mbei populare în următoarele cuvinte:

«...B'ne știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acele sânt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceia ne-am silit, de în cât am putut, să izvodim, așa cum să înțelegă toți, iar să nu vor înțelege toți nu-i vina noastră, ce-i de vina celui ce au răsfirat rumânii printr'alte țări de ș'au amestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într'un chip... Mai vârtos de toate pre aciasta ne-am silit să ținem înțelesul Duhului sfânt, că scriptura fără înțeles iaste ca și trupul fără suflet»²⁵⁾.

De sigur, primele traduceri au fost sclave textului original și din cauza aceasta sensul frazelor e mai puțin clar, mai puțin meștesugit. Cu timpul însă, tălmăcitorii devin mai iscusiți nu mai traduc, așa zicând, literal, «se desprind de izvod», și stilul devine d'n ce în ce mai l'mpede, mai clasic, mai românesc. Testamentul Nou dela Bălgrad și mai cu seamă Biblia dela București, B'bia lui Șerban Cantacuzino, dela anul 1688, sunt operele care încoronează formarea unei limbi românești literare, a unei

21. *Bibliografia românească veche*, Tom. I, p. 139.

22. *Bibliografia românească veche*, Tom. I, p. 140.

23. N. Iorga, *Istoria religioasă a Românilor până la 1868*, București, 1904, p. CLXXII.

24. I. Bălan, *op. cit.*, pp. 137-138.

25. *Bibliografia românească veche*, Tom. I, p. 170.

limbi frumoase, a unei limbi bisericești unitare, care devine apoi limba de temelie a întregii literaturi românești.

Limba cărților bisericești, scrise până a 1688, «nu e făcută ci luată chiar din gura poporului, astfel că traducătorul acelora nu e decît un răsunset nu numai al limbei ci și al simțirei și preste tot al chipului cugetării poporului. Limba aceasta introdusă odată în cărțile bisericești și-a aflat și cultivatorii săi harnici, cari au știut-o ținea în curent cu limba vie a poporului și cari au îmbogățit-o și s'au îngrijit ca să se păstreze în atare cum a format-o și dezvoltat-o istoria noastră și să o predea și generațiilor următoare, ca pre o moștenire neprețuită, arătînd totodată și calea, pe care trebuie să se urmeze mai departe cu păstrarea și cultivarea ei, căci limba e și ea vie și ca atare e supusă și ea fluctuațiunilor, — ea se limpezește, se dezvoltă și se îmbogățește amăsurat gradului de dezvoltare și de cultură al poporului respectiv. Ea e ca un pom viu, care în toată primăvara se schimbă: ramurile bătrîne și fără suc se usucă și cad, mlădițele tinere ies și cresc. Frunza veștejește și se scutură, dar alte nouă curînd îl împodobeste, — toate ale lui se fac și se prefac, numai trupina rămîne aceeași»²⁶⁾.

Din cuprinsul cărților bisericești vechi am putea aduce încă multe texte, multe dovezi despre faptul că traducătorii acestor cărți s'au străduit în chip conștient să toarne traducerea lor în limba populară română, în graiul vorbit de popor. Socotim însă că textele prezentate până acum, din aceste cărți bisericești, sunt suficiente, pentru a ne forma o convingere, pentru a nu mai lăsa niciun fel de îndoială asupra celor afirmate și trecem în cele ce urmează la analizarea cărților noastre de cult, la analiza limbii cultului creștin românesc.

*

În veacul al XVII-lea se pun temelile limbii noastre liturgice, prin traducerea cărților de cult în limba română și apoi prin săvârșirea cultului în această limbă. Principiul limbii populare, al limbii vorbite stăpânește și se impune și în aceste cărți.

E adevărat că după unele însemnări, cea dintâi carte de slujbă românească ar fi fost aceea, pe care Episcopul calvinizant, român Gheorghe din Sângeorzul Bistriței, fostul Episcop ortodox de Vad²⁷⁾, cu reședința la Teiuș²⁸⁾, a predat-o preoților întruniți la sinodul din Teiuș în anul 1568, poruncindu-le să slujească numai în românește²⁹⁾. Nicolae Iorga vorbește despre un alt Episcop calvinizant, român, Paul din Turdaș, care a chemat pe preoții ortodocși din Ardeal la Cluj, la sinod, unde trebuia să aducă fiecare câte 32 dinari, prețul cărții de liturghie³⁰⁾. Aceste cărți s'au pierdut, fără ca ele să lase nicio urmă despre rostul și însemnătatea lor în cultul Bisericii noastre.

Cel dintâi liturghier românesc, care a lăsat dără luminoasă în urma sa, a fost tradus și publicat de Mitropolitul Dosoftei al Moldovei la anul

26. Prefața Bibliei tradusă și editată la Sibiu, 1856-1858, p. VII.

27. N. Iorga, *Istoria Bis. rom.*, Vălenii de Munte, 1908, vol. I, p. 175.

28. A. Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj, 1902, p. 39.

29. I. Bălan, *op. cit.*, p. 150.

30. N. Iorga, *Istoria Bis. rom.*, vol. I, p. 177.

1679, cu titlul: «D-zăiasca liturghie acumu întâi tipărită, rumâniaste, cu multă osârdie, sântăliagă toț spsenia lui Dzău cu întreg înțeles»³¹⁾.

Dosofteiu tipărește Liturghia cu scopul mărturisit în următoarele cuvinte: «sântăliagă toți spsenia lui Dzău», iar în prefață zice: «dăru-m și noi acumu de odată acest dar limbi rumânești sfința liturghie, scosă pe limba rumâniască de pre elinească de lauda lui Dumnezeu să-nțăliagă toți, carii nu-nțăleg sârbiaste sau elliniaste»³²⁾.

Importanța acestui liturghier o dovedește faptul că la anul 1683 a trebuit să se tipărească edițiunea a doua³³⁾, ceea ce a alcătuit un adevărat record pentru acele vremuri.

De sigur, săvârșirea Sfintei Liturghii în limba română a alcătuit în acele vremuri un eveniment de proporții cu adevărat revoluționare. Poporul a fost cuprins, de sigur, de o mare bucurie și în același timp de o mare încredere în puterile sale și în valoarea limbii vorbite, atunci când a văzut că «prosteasca limbă rumânească» exprimă adevărurile mântuitoare de suflete adevărurile de credință descoperite de Iisus Hristos.

Săvârșirea slujbelor dumnezeiești în limba poporului, a constituit în vremea aceea cea mai mare sărbătoare a neamului nostru, deoarece credincioșii au ajuns acum să înțeleagă, să pătrundă sensul, să simtă și să trăiască aievea fiecare cuvânt al Sfintei Liturghii. De unde până atunci ei nu înțelegeau nimica din cuprinsul unor slujbe, borborsite în limbi necunoscute nici chiar slujtorilor, decădă se ridică vâlul de întuneric și prin limba grăită de ei, li se servește, li se oferă întreaga bogăție a slujbeor ortodoxe, din care poporul se adăpă și se desfată acum cu mare nesațiu.

Mitropolitul Dosofteiu muncește cu o voință și cu un elan vrednic de toată admirația, el devine cu adevărat «clitorul limbei noastre liturgice», prin faptul că a tradus Liturghierul, apoi Mol'tvelnicul³⁴⁾, și s'a străduit de a pus în mâna cântărețului, în mâna stranei (adică în mâna poporului) Octoihul³⁵⁾, Parem'ile³⁶⁾, un Mineiu, Triod, Penticostar, Acaftist, etc. El a tradus în limba românească și a predat clericilor, cântăreților și credincioșilor tot ceea ce trebuia pentru săvârșirea slujbelor dumnezeiești în această limbă a poporului. Atât ca extensiune, cât mai ales ca valoare, munca aceasta a lui Dosofteiu este o operă monumentală, este o lucrare nepieritoare.

Această muncă atât de îndrăzneată, chiar temerară pentru vremea aceea, Mitropolitul Dosofteiu o justifică prin următoarele cuvinte din prefața Psaltirei: «Grădina încuiată și fântâna pecetluită, de dănele amândouă ce folosu-i?». El deschide grădina și rupe pecetea fântâni, pe care le oferă poporului românesc drept hrană și băutură și nespusă desfătare sufletească.

31. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, București, 1903, Tom. I, p. 223.

32. *Bibliografia românească veche*, Tom. I, pp. 223-225.

33. Ibidem, p. 262.

34. *Mol'tvânice dențales acumu tipărit... ou poslușania smereniei noastre Dosofteiu, mitropolitul Sucevei, Iași*, 1681. *Bibliografia rom. veche*, Tom. I, p. 237.

35. S'au păstrat numai câteva foi. *Bibliografia rom. veche*, Tom. I, p. 263.

36. Iași, 1683. *Bibliografia rom. veche*, Tom. I, p. 263.

Limba în care a turnat Dofoteiu cărțile liturgice este aceeași în care au fost turnate cărțile bisericești, adică limba poporului, limba care era vorbită și înțeleasă de toți «rumânii».

*

Limba aceasta poporală era în uzul cărților bisericești și al slujbelor dumnezeiești în Biserica românească la anul 1698, când o parte a Românilor ardeleni s'au unit cu Roma.

După cum am văzut însă, Românii au trecut la «unație», ducând cu ei și păstrând nealterat întreg tezaurul de credință ortodoxă precum și toate practicile și întreg cultul Bisericii răsăritene. În acest patrimoniu spiritual de dreaptă credință și slujire ortodoxă ei au cuprins și au păstrat nealterată, decenii de-a rândul, și limba liturgică, pe care au avut-o în momentul trecerii la unație. Timp de aproape două veacuri, adică dela 1698 și până la anul 1865 au păstrat Românii uniți, în cărțile și în cultul lor, nealterată limba veche bisericească și liturgică.

Păstrarea acestei limbi în forma ei originală, în Biserica unită, se datorește următoarele cauze și împrejurări:

a) Clerul român, unit cu Roma, văzându-se, îndată după unire, înșelat în promisiunile de «privileghiomuri», de favoruri egale cu ale clerului romano-catolic, văzându-se pus la «dijme» ca și mai înainte de unire, «nu mai credea în nimic ce venea dela Râm». În sufletul său acest cler nu era convins de adevărurile credinței catolice și de aceea el a rămas să-și continue credința lui ortodoxă, iobăgia lui, egală cu a «popilor» ortodocși și limba lui românească. Cu toate decretalele date de papi, de împărați și de principii, acest cler nu s'a grăbit să schimbe, nu s'a nevoit să înlocuiască nimic din ceea ce era ortodox și românesc în credința, în slujba și în limba sa.

b) În momentul trecerii Românilor la unație, toate cărțile bisericești și liturgice din bisericile transilvănene erau cărți tipărite în tipografiile d'n Moldova și Muntenia. Chiar să fi voit stăpânirea habsburgică și catolică să înlocuiască aceste cărți n'ar fi putut, pentru simplul motiv că nu avea alte cărți să dea în schimb lor. Cărțile acestea, trecute peste granița de călugări pe cărări tainice de munte și răspândite apoi pe întreg Ardealul, satisfăceau deopotrivă atât necesitățile credinței cât și pe cele ale limbii clerului și poporului românesc din Transilvania. Pentru aceste motive clerul și poporul ținea la aceste cărți. Este și mai interesant faptul că parchiile unite au continuat să se alimenteze cu cărți ieșite din tipărițele muntene și moldovene și după unirea lor cu Roma. «...după unire, mai mult ca o jumătate de veac, hrana sufletească se aducea tot de peste Carpați. Cărțile sfinte trebuincioase pentru slujbe veneau tot dela București, Râmnic, Buzău și Iași și chiar Blajul unit, când a început să scoată cărți tipărite, le lucra cu meșteri tipografi aduși din Principatele Române. Astfel, cu slova Molitvelnicilor pătrundea și duhul vechiu al Bisericii noastre, contribuind zi de zi la reînvierea conștiinței religioase. Tocmai împrejurarea, că stăpânirea catolică n'a ajuns să crească o nouă generație de preoți, ci a fost nevoită a se mulțumi deoparte cu vechea preoțime, de altă parte cu clericii adăpați la același izvor, ne explică îndeajuns cum s'a păstrat dragostea pentru legea veche într-o atât de impresionantă solida-

ritate. Împărăteasa Maria Terezia a înțeles pe deplin importanța tipăriturilor, care treceau din Principate la noi și a luat măsuri potrivite politicii sale unice: «După cum am hotărât și mai înainte în ceea ce privește cărțile șismaticilor», spune într'un rescript din 18 Iunie 1747, «așa și acum poruncim prea grațios să nu se îngăduie aducerea de cărți șismatice din Moldova și Muntenia pentru uniți, ci dispunem, ca toate cărțile asemănătoare, îndată ce vor fi sosite la frontieră, la birourile noastre vamale, să se dea părinților ieșuiți pentru a fi revizuite sau cenzurate».

Au mai fost și alte decrete împărătești, prin care se oprea intrarea în Transilvania a cărților bisericești ieșite din tiparnițele muntene, moldovene și rusești, măsuri luate încă dela 1746³⁷⁾ și repetate la 1768, după reorganizarea tipografiei din Blaj³⁸⁾ și la 1770, după ce de curând tipograful vienez Kurzböck fusese înzestrat cu privilegiul tipăririi cărților ilirice³⁹⁾.

«Cu toate aceste opreliști, cărțile tipărite în Muntenia și Moldova posterior ordinului din 1746 al împărătesei circulau în toată Transilvania, ținând trează curata credință ortodoxă în timp ce în tipăriturile apărute fie în Blaj, fie la alte tiparnițe din împărăție pe seama Românilor, a Ruțenilor și a Croaților uniți se vedea o oarecare nelămurire în privința propoveduirii pe față a dogmelor isvorite din unirea cu Biserica Romană»⁴⁰⁾.

Faptul acesta a dus la decretul împărătesc din 24 Februarie 1773, prin care Episcopul unit al Croaților, Vasile Borcskovics, Episcopul Muncaciului, Andrei Bacsinkzy și Episcopul unit al Românilor, Grigorie Maior au fost chemați la o consfătuire în Viena. Scopul acestei consfătuiri a fost precizat în decret și anume: «Alegerea cărților ce urmează a se tipări în tipografia orientală din Viena pe seama tineretului, a poporului și a clerului unit român, rutean și croat, modelele ce trebuiesc folosite și schimbările ce urmează a fi făcute în cuprinsul lor, potrivit lui cu dogmele unirii».

Episcopul Grigorie Maior a fost însoțit la această consfătuire de canonici din Blaj, Silvestru Calani, Ignatie Darabant, Samuil Micu Klein și profesorul de studii umanistice Augustin Körösy.

Este interesant faptul că între cărțile românești ce au fost admise ca modele pentru tipărirea noilor cărți unite, conferința a ales două liturghiere, tipărite unul la Iași și altul la București.

«Prezența liturghierului dela București (1747) provenit din Tăuții de sus (jud. Satu Mare) și cea a liturghierului din Iași (1759), provenit din Baia Mare în debaterile episcopilor uniți la Viena constituia dovă din numeroasele dovezi că decretul Mariei Terezia din 23 Nov. 1746, prin care s'a oprit intrarea oricărei tipărituri din Țările Române, ordonându-se

37. A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacoviciu*, Blaj, 1902, pagina 357.

38. Idem, *op. cit.*, p. 369.

39. I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*. Anuarul Inst. de Ist. Națională, vol. VII, p. 140. A se vedea tot la I. Moga articolul «Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericești în veacul XVIII pentru Românii din Transilvania și Ungaria», în volumul omagial al Mitropolitului Dr. Nicolae Bălan. Sibiu, 1940, p. 584.

40. I. Moga, *Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericești*, art. cit., pp. 584-585.

confiscarea tuturor exemplarelor de acest fel ce s'ar mai afla în mâinile uniților, n'a putut fi pus în aplicare, cum de altfel nici opreliștele din 1768 și 1770 n'au putut împiedeca pătrunderea cărților bisericești muntene și moldovene atât în bisericile ortodoxe cât și în cele unite din Transilvania» 41).

De altfel, circulația acestor cărți în Transilvania era cu atât mai firească, cu cât s'a dovedit, la toate cercetările făcute, că «multe din tipărișurile Blajului nu cuprindeau nimic nou față de modelele lor muntene și moldovene, factorii conducători ai tipografiei destinate a alimenta cu produsele ei mișcarea unită neîndrăsnind să impună constant introducerea în exemplarele blăjene a formulelor cerute de dogmele Unirii» 42).

c) Conducătorii Bisericii române unite chiar dacă ar fi dorit uneori să facă anumite schimbări, să introducă anumite inovațiuni în cărțile lor bisericești și în cele liturgice, n'au făcut acest lucru de teama poporului. Rădese acest adevăr foarte clar și din cele întâmplăte la consfătuirea dela Viena din August 1773. Venind în discuția acestei conferințe introducerea particulei «Filioque» în crezul Constantinopolitan și în cel Atanasian, episcopul Muncaciului a mărturisit că această inovațiune nu constituie pentru el, pentru clerul și pentru credincioșii săi niciun pericol. Ei admit și vor mărturisi de acum înainte, că Duhul Sfânt porcede din Tatăl și din Fiul, așa precum învață și mărturisește Biserica Romano-Catolică...

În cele din urmă însă, vlădica Muncaciului mărturisi adevărata îngrijorare de care era frământat, arătând că nu se teme nicicum de credincioșii săi ruteni, când vor auzi despre introducerea particulei Filioque, dimpotrivă se teme însă ca «între Românii locuitori în dieceza lui, între cari Crezul Constantinopolitan se rostește în deobște fără particula Filioque, din pricina adăogirii acestei particule să nu isbucnească vreo tulburare publică. Fiindu-i pe deplin îndreptățită temerea, nu voește să-și asume sarcina răspunderii, de se va întâmpla ceva» 43).

Episcopul de Făgăraș, Grigorie Maior, intervenind în discuție a declarat că «n'ci el n'ar putea exclude pentru totdeauna teama unei viitoare turburări» 44), dacă pe neașteptate s'ar introduce particula Filioque în cărțile românești.

Teamă aceasta a celor doi Episcopi era pe deplin îndreptățită. În suflitele tuturor stăruia încă vie amintirea răscoalei, provocată de călu-

41. I. Moga, *Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericești*, art. cit., pp. 591-592. Vezi în această privință bogatul material documentar din N. Iorga, *Scriptori și inscripții ardeleni și maramureșene. Studii și Documente*, vol. 13.

42. I. Moga, art. cit., p. 592.

43. *Ibidem*, p. 588: «...imo si qui libri Balasfalvae impressi absque particula «Filioque» in Symbolo Constantinopolitano adjecta etiamnum superessent, eos distrubi aut in publicum venire episcopus Fogarassiensis suo modo non permittat. Coeterum autem idem episcopus Munkacsensis declaravit, quod quidem quoad diocesanos suos Ruthenos nullum habeat timorem, si etiam illa additio facta fuerit, e contra vero ne intra Valachos in sua dioecesi commorantes, inter quos Constantinopolitanum Symbolum absque particula «Filioque» universaliter recitatur, ob adritam hanc particulam in publico perturbatio aliqua exoriat, iustum se omnino metum habere, neque onus responsonis si quid oriretur in se assumere velle». (Folio 50). Copia acestor procese verba'e se află în arhiva Colegiului de Propaganda Fide din Roma. *Miscellanea Rerum Valachicarum* Grăci Ritus. Tom. I. Generalia. Folio 50.

44. *Ibidem*.

gărul Visarion Sarai în Sudul Transilvaniei și de marșul lui biruitor dela Dobra la Săliște în anul 1744. Și mai proaspătă era în memoria acestor oameni răscoala provocată de călugărul Visarion din Cioara. O nouă răscoală pe această temă ar fi putut să cauzeze greutăți și necazuri mari atât episcopilor uniți cât și nobililor catolici, asupritori și exploatare ai poporului.

Datorită cauzelor și împrejurărilor, arătate foarte pe scurt aci, limba cărților bisericești și a celor liturgice s'a păstrat nealterată în Biserica română unită din Ardeal și în cultul ei până în jurul anului 1865. În acest interval de timp n'au pătruns în limba liturgică a acestei Biserici nici cel puțin expresiile «Spiritul Sfânt» și «Doamne îndură-te spre noi», expresii care mai târziu au devenit esențiale pentru a marca deosebirea dintre Românii ortodocși și Românii greco-catolici din Transilvania.

O examinare făcută asupra celor mai însemnate cărți bisericești și liturgice, tipărite în acest interval de timp la Blaj, ne va edifica pe deplin asupra celor afirmate. Vom spicui din aceste cărți și vom sublinia în special termenii aceia care mai târziu au fost înlocuiți cu expresii, cărora li s'a dat sens catolicizant.

1. Cea mai veche carte liturgică, tipărită la Blaj, care ne-a putut sta la dispoziție în legătură cu cercetările noastre, este așa numitul **Strastnic**, tipărit la Blaj în anul 1753.

«Strastnic, sau Patimile Mântuitorului...», «știind că aceste și iubitorul de spășenie norod mai cu dor a le auzi le pofteste, mai cu jale a le asculta și mai cu înfrânare inimii le primește»⁴⁵⁾. Ca să fie «pofțită», primită și gustată de «norod», după cum s'a afirmat, cartea aceasta a trebuit să fie tradusă în așa fel încât s'o înțeleagă pe deplin credincioșii, a trebuit să fie redată în graul poporului.

Intr'adevăr, acest Strastnic este o copie fidelă din Triodul tradus și publicat de Episcopul Râmnicului, Damaschin, la anul 1731. Se știe că acest Episcop, care a cunoscut foarte bine limba română, limba latină, limba elină și limba slavonă a făcut cele mai bune traduceri de cărți bisericești și liturgice în limba românească. Reeducerea acestor traduceri a fost un lucru bun și deosebit de folositor pentru popor, iar pentru menținerea și răspândirea frumoasei limbi liturgice a fost o adevărată binefacere. Pentru documentarea celor afirmate, redăm din această carte următoarele texte:

«Vineri a șasea săptămână a Floriilor la Vecernie. Slava: gl. 8. ...Au scuturat stricăciunea cu **Duhul** nestricăciunii. p. 2.

Intru această Vineri la Pavecerniță. Peasna I Irmos: Să slăvim pre Tatăl, pre Fiul și pre **Duhul**, pre Troița cea nedespărțită... p. 6.

Neschimbat ai născut pre ziditorul firii, Maică Fecioară dela **Duhul** Sfânt, p. 7.

Slavă Troiței... Și același Fiu unul născut împreună cu Tatăl și cu **Duhul**, p. 8.

Troičina: Supt vremi ai ieșit din sângele cel Fecioresc prin **Duhul** Sfânt, luând trup, dela cea ce ești mai presus înființat, p. 9, coloana I.

45. Din Predoslovie acestei cărți.

Peasna 5 Irmos. Impreunând țărâna cu Duhul, cel ce ai însuflețit de demult lutul cu **Duhul** ce dă viață prin cuvântul tău... p. 9, coloana II.

Troicina... Părinte atotțiitorule, Fiule și **Duhule** Sfinte... p. 10.

Bogorodicina: ...cel închinat în Troiță, cu cuvântul cel din Tatăl și cu **Duhul** împreună Dumnezeu, p. 10.

2. Cartea care urmează în ordine cronologică nu mai este o carte liturgică, ci una didactică, un fel de catehism, cu titlul: «**Învățătura creștinească**», tipărită în Blaj la anul 1756. Aceasta este a doua edițiune. Învățătura acestei cărți este clară și interesantă, după cum se poate vedea din următoarele rânduri:

«Cu adevărat, pentrucă Tatăl nu-i Fiul, Fiul nu-i **Duhul Sfânt, Duhul Sfânt** nu-I Tatăl, nici Fiul. Ci Tatăl este întâia față a sfintei Troiță, Fiul a doua, **Duhul Sfânt** a treia, p. 7.

Adunați fiind au așteptat venirea **Duhului Sfânt**, p. 31... ce au lucrat **Duhul Sfânt** în Apostolii, p. 31.

Să știe și să crează cum că este, un Dumnezeu adevărat, unul în ființă și întreit în fețe, adecă Tatăl, Fiul și **Duhul Sfânt**», p. 135.

3. **Dumnezeieștile liturghii a celor dintru sfinți părinților noștri Ioan Zlatoust, Vasile cel Mare și a Prejdesșteniei.** Acum întâiu intra-cest chip tipărite: stăpânind Prenăltata: Kesaro-Krăiasa Romanilor, Prințesa Ardealului iproci Maria Teresia. Cu blagoslovenia Preluminatului, și presfîțitului Kyriu Kyr: Petru Pavel Aaron Vlădicăi Făgărașului în mănăstire sfiutei Troiță la Blaj ⁴⁶⁾, anul 1756.

Această carte este o copie fidelă a liturghierului tradus de Antim Ivireanul și publicat la Târgoviște, la anul 1713 ⁴⁷⁾. Copierea merge atât de departe încât s'au copiat atât greșelile de tipar cât și alte greșeli, ca de ex.: Textul l'turgic: «Ca unui mire mi-a pus mie cunună», se găsește în l'turghierul lui Antim Ivireanul în forma următoare: «Ca un mire mi-a pus mie cunună» și tot în aceeași formă, adecă cu aceeași greșală se găsește și în liturghierul dela Blaj. Tot la fel au fost copiate și alte greșeli, pe care noi nu le mai reproducem aici.

Pentru a ne convinge de frumusețea l'mbei acestui liturghier, redăm câteva texte și anume:

Rânduiala vecerniei Vosglăsenia: «Că milostiv ești și iubitor de oameni, și ție mărire înălțăm Tatălui și Fiului și **Sfântului Duh...**, p. 23.

Strana: și **Duhului tău**, p. 25.

Vosglăsenia: Că a Ta este împărăția, și puterea și mărirea a Tatălui și a Fiului și a **Sfântului Duh...**, p. 26.

Vosglăsenia: Fie stăpânirea împărăției tale binecuvântată și preslăvită, a Tatălui și a Fiului și a **Sfântului Duh**, p. 22.

Troparele: **Miluește-ne pre noi, Doamne miluește-ne pre noi**, p. 57.

Credeul: ...Și s'a întrupat dela **Duhul Sfânt** și din Fecioara Maria și s'a făcut om, p. 108. Și întru **Duhul Sfânt** Domnul de viață făcătorul..., pag. 109.

46. *Bibliografia românească veche*, Tom. II, București, 1910, p. 134.

47. *Bibliografia românească veche*, Tom. I, p. 487.

Edițiile blăjene ale liturghierului dela anul 1775 și 1807 sunt o repetare, o reeditare a liturghierului dela anul 1756, adică o reeditare a copiei făcută după liturghierul lui Antim Ivireanul.

Este adevărat că «acolo, unde au crezut că e greșit, editorii dela Blaj au îndreptat. Așa că în loc de «Premudrost prosti»⁴⁸⁾ au pus vorba românească: «cu înțelepciune dreaptă»⁴⁹⁾, și au adaus imediat răspunsul ce vine după această vorbă la vchod, care lipsește la Antim: «Veniți să ne închinăm și să cădem către Hs. Dumnezeu, mântuește-ne pre noi fiul lui Dumnezeu, cela ce ești minunat întru sfinți, care îți cântăm ție allilu'a». La frângerea agnețului, textul lui Antim nu are completă rugăciunea: «sfarmă-se», ci îi adaugă ediția blăjană partea din urmă: «iară pe cei ce se împărtășesc îi sfințește»⁵⁰⁾.

4. **Evhologhion** adecă **Molitvelnic**...⁵¹⁾, tipărit la Blaj la anul 1757.

«Rugăciunea din ziua d'ntăiu. Rugăciunile mici cu Doamne **miluește-ne**, p. 1.

Ecfonisul: Că ție se cuvine toată mărirea, cinstea și închinăciunea Tatălui, Fiului și **Sfântului Duh**, p. 3.

Văzglășenia: Că bun și iubitor de oameni Dumnezeu ești și ție mărire înălțăm Tatălui și Fiului și **Sfântului Duh**, p. 7.

Formula dela Botez: Botează-se robul lui Dumnezeu în numele Tatălui, al Fiului și al **Sfântului Duh**, p. 32.

Rugăciunea: Imbracă-se robul lui Dumnezeu... în haina dreptății, în numele Tatălui, al Fiului și al **Sfântului Duh**, p. 33.

Pecetea darului **Sfântului Duh**, Amin, p. 35.

Vozglășenia: Că milostiv și de cameni iubitor Dumnezeu ești și ție mărire înălțăm Tatălui și Fiului și **Sfântului Duh**, p. 41.

Rânduiala Cununii: Rugăciunea pe care o zice preotul: Tatăl, Fiul și **Sfântul Duh**, Troița cea întru tot sfântă, p. 78.

5. **Octoih**, **Blaj 1760** ⁵²⁾.

«Duminecă d'm'neata la Polunoșită, la rugăciunile mici se zice **Doamne miluește-ne**, p. 6.

Slava: De sus arătând o putere în trei fețe Dumnezezești stăpânitorule, Părinte ai zis Fiului tău, celui întocma lucrătoriu, și **Duhului**: veniți să ne pogorâm, limbile lor să le mestecăm, p. 7.

Bogorodici-na: M'nte, adecă Tatăl cel nenăscut, cu închipuire mai înainte s'au zis de cei înțelepți: iară Fiul cel împreună de o ființă, cuvântul împreună început: și **Duhul Sfânt**, carele au lucrat în fecicara întruparea Cuvântului, p. 7.

Bogorodici-na: Și o fire și o domnie, a Tatălui ne-au învățat și a Fiului și a **Duhului**, Născătoare de Dumnezeu: pentru aceasta te mărim, p. 8.

Tropar: **Miluește-ne** pre noi, Doamne, **miluește-ne** pre noi, p. 14.

48. Antim, p. 71 la vâhodul cel mare, și înainte de apostol, p. 73.

49. Liturghierul dela Blaj, din anul 1756, p. 84.

50. Dr. I. Bălan, *op. cit.*, p. 223.

51. *Bibliografia rom. veche*, Tom. II, p. 141.

52. *Ibidem*, p. 152.

Slavă și Acum (Dumineca).

Sfântul Duh cinste, închinăciune, mărire și putere precum Tatălui se cade, și Fiului se cuvine să-i aducem: că una este Troița în fire iar nu în fețe», p. 18.

6. Sfânta Evanghelie. Blaj 1765⁵³).

Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie ce se zice la utrenie în ziua de Rusali: Și a zis Iisus lor: Pace vouă! Cum m'a trimis pe mine Tatăl și eu vă trimit pe voi. Și acestea zicând a suflat și a zis lor: **Luați Duh Sfânt**, căroră veți ierta păcatele ierta-se-vor lor și căroră le veți ține, se vor ține, p. 47.

Evanghelia sfintelor patimi, cea dintâi dela Ioan:

Duhul adevărului..., **Duhul cel Sfânt**, pe care va trimite Tatăl întru numele meu, acela pe voi vă va învăța..., p. 242.

7. Apostol⁵⁴), Blaj 1767.

Apostol în Dumineca Paștilor... «Intru care poruncind apostolilor prin **Duhul Sfânt...**, p. 1. ... Iară voi vă veți boteza cu **Duhul Sfânt**, p. 2. ...Ci veți lua puterea **Duhului Sfânt**, etc.

Dumineca în ziua de Rusali: Și s'au umplut toți de **Duhul Sfânt** (când la cer au văzut) și au început a grăi într'alte limbi, precum le da lor **Duhul a grăi**», p. 25, etc.

8. Penticostar, Blaj 1768.

Intru sfânta și marea Duminecă a Paștilor la Liturghie din Faptele Apostolilor cetire... «Până în ziua întru care poruncind Apostolilor prin **Duhul Sfânt...** Iară voi vă veți boteza cu **Duhul Sfânt** nu după multe aceste zile..., ci veți lua puterea **Duhului Sfânt** carele va veni preste voi, p. 8.

Dumineca Tomii seara. Slavă și acum. Și stând în mijlocul lor, și pace dându-le, i-a umplut cu **Duhul Sfânt**, p. 26.

Duminecă a treia săptămână după Paști. La Utrenie. Slava: Prin **Duhul Sfânt** isvoraște toată înțelepciunea», p. 40.

În afară de cele opt cărți liturgice, din cuprinsul căroră am reprodus aici câteva texte, au mai fost cercetate încă un număr de 69 cărți, tipărite la Blaj, în intervalul de timp dela 1751-1838⁵⁵).

În aceste 77 cărți se cuprind aproape toate lucrările tipărite la Blaj în acest timp.

Concluzia generală care se desprinde din cercetările făcute este aceea că blăjenii n'au făcut în intervalul de timp amintit niciun fel de inovație în cărțile lor bisericești și liturgice, că ei au respectat cu sfințenie atât doctrina ortodoxă, cât și limba veche liturgică. Ei au retipărit, în cea mai mare parte, cărțile apărute la București Iași, Buzău, Râmnic, etc., pentru trebuințele credincioșilor ortodocși din Muntenia și Moldova. Respectând principiile de bază ale limbii populare, imitând, sau chiar copiind pe cei de peste munți, ostenitorii dela Blaj au făcut lucrul cel mai bun posibil

53. *Bibliografia rom. veche*, Tom. II, p. 164.

54. *Ibidem*, p. 172.

55. A se vedea și E. V. Stănescu, *Timpul și împrejurările în care s'au introdus în cultul fostei biserici greco-catolice anumite inovațiuni*. Sibiu, 1951. Manuscris în Biblioteca Institutului Teologic Universitar Sibiu, pp. 10-45.

și au ajutat la formarea limbii unitare românești în cultul divin, în literatură și în întreaga manifestare a vieții poporului nostru. Având în vedere această operă, suntem de acord cu ceea ce a spus un preot unit și anume:

«Cei ce și-au înțeles perfect rostul, au fost traducătorii și editorii din secolul al XVIII-lea, cărora le aplanaseră drumul cel de mai înainte, care au îndrăsnit să introducă limba poporului în liturghie, ca să înțeleagă și să poată spune și neamul nostru, pe limba lui, măririle lui Dumnezeu. În desăvârșirea acestei lucrări, biserica unită a avut un rol foarte însemnat, și editorii dela Blaj, până la jumătatea veacului al XIX, merită recunoștința întregului nostru popor»⁵⁶).

E adevărat că ostenitorii dela Blaj au făcut uneori în copierile și reeditările lor unele mici îndreptări. Au făcut însă acest lucru numai acolo unde erau pe deplin convingși că îndreaptă o greșală, că fac un lucru bun, și în felul acesta s'au ferit să cadă ei înșiși în anumite greșeli.

Între anii 1838 și 1865 nu găsim nicio însemnare despre cărți tipărite la Blaj. Se vede că harnica tipografie blăjeană a trebuit să-și oprească, timp de mai bine de un sfert de veac, munca ei avântată și deosebit de prețioasă. Au existat, de sigur, anumite motive care au făcut să înceteze timp de 27 ani orice activitate pe acest teren. Între motivele cunoscute până în prezent se enumără:

1. Ferdinand al V-lea, ajuns de curând împărat al Austriei, rege al Ungariei și principe al Ardealului (1835-1848) era împotriva tipăririi cărților românești. Se știe că el a cerut, a inițiat și apoi a dat ordine speciale la anul 1842, pentru maghiarizarea bisericilor, școlilor și a tuturor oficiilor din Ardeal. Episcopul uniților din vremea aceea, Ioan Lemeny era în raporturi bune cu împăratul și probabil a fost de acord și cu dispozițiile acestuia, ceea ce l-a pus în conflict grav cu clerul pe care îl păstora. Acest Vlăd'că ajunsese un persecutor al preoțimii, pe care era dator s'o apere și s'o ajute.

2. Nori grei și amenințători se ridicară deasupra imperiului. Nemulțumirea popoarelor asuprite și exploatare amenința să destrame împărăția. Erau semne multe despre desăvârșirea unei furtuni. Anul 1848, cu revoluția lui, a zguduit din temelii întreaga viață a imperiului.

Revoluția românească din Ardeal a mobilizat toate preocupările Românilor din vremea aceea. Acum vorbeau armele și se scria istoria cu sângele ca'd al revoluționarilor, care voiau o lume mai bună. Se înțelege că în astfel de condițiuni a trebuit să înceteze pentru un anumit timp și apariția cărților bisericești dela Blaj.

Reluarea firului întrerupt la 1848 s'a făcut la anul 1865, dar de data aceasta în condițiuni schimbate față de trecut, în ceea ce privește limba liturgică, limba cărților bisericești.

*

În prefața Bibliei care s'a tradus și publicat la Sibiu, în anii 1856-1858, se spune: «Limba Bibliei pentru un popor numai odată se poate face; dacă s'a învîns piedeca cea mare a traducerii credincioase și înțelese și dacă poporul a primit limba aceea așa zicând în însăși ființa sa, atunci

următorii n'au de a mai face alta, ci numai a o reînoui și îndrepta așa, după cum o ar fi reînuit și îndreptat traducătorul cel d'ntâi al Bibliei de ar fi trăit până în veacurile lor»⁵⁷).

Același lucru se poate spune și despre limba cultului, despre limba liturgică. Dacă această limbă s'a făcut odată și atunci când s'a zămislit a fost o lucrare atât de bună și atât de potrivită încât poporul a primit-o, fără nicio greutate, a primit-o ca pe ceva al său, următorii n'au de a mai face altceva decât s'o țină la curent cu limba pe care o vorbesc și o înțeleg credincioșii.

După cum am văzut, lucrul acesta greu și anevoios al începutului a fost făcut și încă într'un chip cât se poate de fericit. Incepând cu diaconul Coresi, cu Vlădica Simion Ștefan, cu Varlaam, cu Dosofteiu, cu Antim Ivireanul, cu Veniamin Costachi, cu Damaschin, etc., nu numai că s'au biruit greutățile începutului, dar s'a ajuns în veacul al XIX-lea chiar la o desăvârșire a limbii noastre liturgice. Faptul acesta a făcut ca orice abatere dela drumul trasat de înaintași să fie imediat sesizată, desaprobată și combătută.

O asemenea abatere, și încă destul de gravă, a avut loc și în Biserica unită din Transilvania, în jumătatea a doua a veacului al XIX-lea. Curentul latinist era acum în apogeul său. Aderenții acestui curent voiau cu tot dinadinsul, cu orice preț și prin utilizarea tuturor mijloacelor posibile să latinizeze poporul românesc. Obiectivul principal al acestei ofensive a fost graiul, a fost limba noastră românească.

Latinizare însemna, de sigur, un contact mai viu cu Roma, însemna o orientare spre popoarele de origine latină... Pe plan religios însemna acest lucru o apropiere de catolicism, o apropiere de papa, care începuse să fie foarte drag unor clerici uniți.

Generația preoților, care trecuse dela Ortodoxie la unire cu Roma, dispăruse. O generație nouă, care a fost crescută în spirit catolic, a ajuns la conducerea Bisericii unite din Ardeal. Această generație ar fi dorit să facă — dacă nu s'ar fi temut de popor — o catolicizare totală. Neputând să facă acest lucru, s'a străduit cu mult elan și cu mare plăcere să latinizeze limba liturgică. Era și aceasta, pentru mintea și simțămintele lor o lucrare cu aromă catolică în Biserica unită. Era o încercare de a se rupe, de a se desprinde, cel puțin în cele ale limbii, de trecutul obsedant, de Ortodoxie, de Răsărit, și de popoarele din Răsărit, o despărțire, căreia, se gândeau ei, îi va urma, de sigur, și celelalte «deschiliniri»... Sub auspiciile acestor gânduri și simțăminte a început pătrunderea curentului latinist în limba liturgică. În neputința lor de a urni poporul din credința, din cultul și din practicile sale ortodoxe, clericii uniți au dat cuvintelor latine, introduse în cultul greco-catolic, sens catolicizant, sens de quasi-dogmă catolică, încercând cu tot dinadinsul să pună prin acesta granița despărțitoare, semne de ură și de vrajbă amară între fiii aceluiasi popor.

Porniți pe această cale greșită, în patima lor nebulă au mers atât de departe încât au stâlcit, au schilodit limba liturgică, au distrus «fagurele de miere al dulcei noastre limbi bisericești», punând în locul lui un artificiu, o limbă «păsărească», o limbă care zgârie auzul, supără urechea și pe care poporul n'o înțelege.

57. *Biblia sau dumnezeiasca Scriptură*, Sibiu, 1856-1858. Prefața, p. VI.

«Dialectul bisericesc, recunoscut până înainte cu câteva decenii clar și luminos⁵⁸), a fost astfel întunecat.

«Limba cărților bisericești până la Cipariu era foarte limpede și luminoasă, clară și mult exprimătoare, și aderenții acestui om, ori doar chiar el însuși, a introdus în cărțile bisericești un idiom, care nu e limbă, cum n'a vorbit niciodată poporul nostru. A căutat pare că — s'ar putea spune — cu lumânarea fiecare cuvânt de origină străină, ca să-l înlocuiască cu o formațiune din vre-o rădăcină oarecare latină. De aceea, acest stil nici nu se poate înțelege, pentru că nu se poate numi limbă o îngrămăditură de felul acesta: «Cercetează lumea ta cu milă și cu îndurări, trimite peste noi îndurările tale cele copioase... Încă ne rugăm pentru scăparea celor captivați, și pentru frații noștri ce sunt în șerbție, și pentru toți cei ce șerbesc și au șerbit în sântă locuința aceasta să zicem. Doamne îndură-te spre noi... Încă ne rugăm ca să se păzească sântă locuința aceasta de peste, de foamete, de cutremur, de ezundare⁵⁹). Cu cât era mai românește și mai la înțelesul poporului textul rugăciunii acesteia în ediția mai veche: «Cercetează lumea ta cu milă și cu îndurări, trimite peste noi milele tale cele bogate... Încă ne rugăm pentru izbăvire celor robiți, și pentru frații noștri, cari sunt în slujbă: și pentru toți cei ce slujesc, și au slujit în sfânt locașul acesta, să zicem. Doamne miluiește-ne. Încă ne rugăm pentru ca să se păzească sfântul lăcașul acesta, de ciumă, de foamete, de cutremur, de potop⁶⁰). Cei dela 1870 nu mai numesc prețimea «cinstită⁶¹), ci o fac: «onorată⁶²), «mila păcii, jertfa laudei⁶³), o schimbă cu «îndurarea păcii, sacrificiul laudei». «Cu vrednicie și cu dreptate⁶⁴), pentru ca mai târziu să vină alții, ucenici de-ai lor, cari să nu mai fie îndestulați nici cu aceasta, ci să le trebuiască: «cu demnitatea și cu dreptate⁶⁵). La consacrare pune: «corp» în loc de «trup». Nu mai e bun pentru ei nici «învrednicește», ci vor mai bine pe: «îndestulează», și sfârșitul «Tatăl nostru»-ului astfel îl isprăvesc: «și ne iartă nouă datoriile noastre precum iertăm și noi ditorilor noștri. Și nu ne duce pre noi în tentăciune, ci ne mântuiește de cel rău⁶⁶). Mai puțin e cruțată limba veche la rugăciunile ce le face preotul în taină, unde nu e așa de evidentă, e mai ascunsă schimbarea. La frângerea agnetului spune cea mai nouă: «cel ce se mănâncă pururea și nici o dată nu se consumă⁶⁷), iar mai târziu, 11 pagini mai departe, spune că preotul și diaconul «consumă» Sfintele Taine. De sigur că nu făcea această boacăna, dacă ar fi menținut textul

58. Radu Tempea, *Gramatica românească...*, Sibiu, 1797, p. 4.

59. Vezi *Domnediescoile și santele liturgii ale celor dintră sânti parentiloru nostri Ioane Crisostomu, Basiliu celu Mare, și Gregoriu Dialogulu. Cu benecuvântarea Preasfântului Domnului Domnu Ioane Arhiepiscopului și Metropolitului Albe-Iuliei*. Blasiu MDCCCLXX, p. 23 și urm.

60. Vezi *Dumnezeieștile liturghii a celor dintru sfinți părinților noștrii, Ioan Zlatoust, Vasiliu cel Mare, și a Prejdesșteniei, Cu blagoslovenia Exțelenței Sale...* Ioan Bob în *Blaj, la Mitropolie anul ...1807*, p. 21 și urm.

61. *Liturghierul 1807*, p. 75.

62. *Op. cit.*, p. 74.

63. *Bop*, p. 90.

64. *Op. cit.* și *p. cit.*

65. Un Octotih de mai târziu, ce nu-l mai avem la îndemână.

66. *Bop* p. 92, *Liturghierul dela 1870*, p. 90.

67. *Op. cit.*, p. 100.

vechiu, care la frângerea trupului zice: «celce se mănâncă purure și nici odată nu se sfârșește», iar la consumarea Sfintelor Taine întrebuintează cuvântul: «potrivește»⁶⁸).

Exemplele aduse aici sunt deajuns ca să se poată convinge oricine, că o astfel de carte numai pentru slujbă nu era potrivită în Biserica românească, pentrucă dacă ai noștri introduc în sfintele slujbe atâtea vorbe necunoscute poporului, se poate introduce — nu vorbim aici de autoritatea superioară bisericească — orice limbă străină și necunoscută. Dar cartea aceasta nu a fost primită cu alai nici chiar de blăjeni. Apărea înainte în acest orașel o revistă, intitulată «Foaia bisericească», și aceasta în al treilea an al existenței sale a publicat un articol, în care cere să fie scoase din cărțile sfinte cuvintele: tentăciune, crucifipt, suscepând, bine știreaști, marturi, începătoriile, îndestulește (în înțelesul de «a învrednici»⁶⁹). Apoi un an mai târziu se scrie în aceeași revistă blăjeană un articol, care face cinstă autorului (necunoscut), pentrucă la așa ceva nu se putea aștepta lumea pe acea vreme, când aderenții sistemului latinist, mai cu seamă capul lui, Cipariu era atotputernic în Blaj. Acolo se spunea: «In cărțile mai nouă (bisericești) nu odată s'au lăsat afară cuvinte românești destul de bune și înțelese de popor, și le-au înlocuit cu cuvinte latine, câte odată chiar rău nimerite și pe lângă aceea și neînțelese decât numai de oamenii literați, când totuși la cărțile bisericești recerînța întâie nu este ca în ele să se curețe limba după cine știe ce păreri filologice trecătoare, ci ca ele să fie înțelese de poporul credincios. Căci cărțile bisericești nu au să țină prelecțiuni din filologie, ci să înalte pietatea credincioșilor, și aceasta nu este de a se jertfi niciodată celeilalte»⁷⁰).

Și mai dureros este faptul că acest curent latinist a influențat și pe unii ortodocși, mai ales pe cei din Banat, Nordul Moldovei și Oltenia⁷¹).

Ca să dovedească monstruoșitatea acestor inovațiuni în limba cărților noastre liturgice, un harnic ostentor în aceste probleme ne-a dat un model de rugăciune, din care reproducem cele ce urmează:

«Doamne Dumnezeu, **administratorul** cel bun al celor pământești, care cu negrăita ta înțelepciune l'ai făcut pe om și pr'n **economia** ta cea **mântuitoare** din țărână formîndu-l spre **doxologirea** și **bunacuvîntă** a îm-

68. Liturghierul de la 1870, pp. 103-113.

69. Vezi această revistă anul 1885, p. 362 și urm., articolul: *Câteva observări la liturghierul cel nou tipărit în Blaj la 1870*.

70. Străinismii în limba noastră bisericească străformată, în «Foaia bisericească», anul 1886, p. 338. Continuarea articolului e de toată frumusețea și ar fi păcat dacă nu s'ar publica aici măcar o parte din el, ca să se poată vedea, până unde a ajuns boala aceasta a latinizării. «Încă mai departe s'a mers cu cărțile acele bisericești, cari încă nu sunt edate cu litere latine... In acele fiecare preot și cântăreț a latinizat așa precum i-s'a părut mai bine, și precum a putut. Și fiindcă în acestea fiecare a fost avizat pre (= la) cunoștințele sale proprii și teologice și de limbă, așa s'a întâmplat că odată de schimbările făcute în limbă au fost chiar ridicule. Așa s'a întâmplat de în loc de: «bucurați-vă și vă desfălați că plata voastră multă este în ceruri», s'a cântat: «că salariul vostru mult va fi în ceruri». In loc de: «vezi dară suflete al meu, să nu dormitezi! și vei rămâne afară ca cele cinci fete», s'a cântat: «și vei rămâne afară ca cele cinci dame». In loc de: «din paza dimineții până în noapte», s'a cântat: «din sentinela dimineții până la noapte». A se vedea: Dr. I. Bălan, *op. cit.*, pp. 235-238.

71. A se vedea Pr. D. C. Gerota, *Sfintele și dumnezeieștile liturghii*. Craiova, 1880.

părăției Tale l'ai pus, păzește-l și acum ca să nu fie el **deridere** și **despreț** deavolului și dușmanilor celor **înțeleșoali**, — ci ca unul ce prin adîncul înțelepciunii Tale pui **termen** vieții pre **repausatul servul** Tău acesta, care cu cuvânt adevărat te-a **docmatisit** pre tine, **enumără-l** cu dreptii și-l iartă, ear trupul lui cel **fără figură repauzează-l** la ape de **repaus**, între strălucirea luminilor tale cele sfinte unde este **versul** bucuriei și al laudei, izbăvește-l de **conspirările** deavolului și îi dă lui **putere** înaintea înfricoșatului **Tribunal**. Mai cu d'nadinsul **procădem tot-îndurate** la a Ta **mizericordie** și **producând Ție doxologie**, **implorăm filantropia Ta**, cu care alungi **demonii** și **insinuirile** lor și toată **contrarietatea**, **intonînd** cu glas **armonios actuala** rugă a noastră: Doamne ceta ce ești **adorat** de **laudabilul** număr al **profetilor** și de întreg **universul**, ceta ce lucrezi cele **miraculoase**, carele cu cuvîntul ai **format** toate din neființă în ființă și ai **îndesit** mulțimea stelelor pe **fîrmament** punându-le în **ordine** și ai dat **profetului** David **putere** împotriva **gigantului** Goliat, iar **corifeului** Petru și **discipolilor** Christosului Tău pe cari i-ai înzestrat cu **armonia oratorică** a **limbelor** le-ai zis:....

«Astăzi nimeni nu mai poate aproba acele inovații fără rost, cari au stricat limba bisericească sub cuvânt că o largesc, căci însemnează oare a lărgi limba, a ține pas cu progresul lingvistic, a lumina pe credincioși când zici comuncătură, în loc cuminecătură, te glorificăm în loc de te preamărim, ploi bine timpurizate, în loc de ploi de bună vreme, captiv în loc de căzut în păcat, administrații în loc de isprăvnicii, înfricoșatul Tribunal în loc de înfricoșatul Județ, confăptuește cu el în loc de stăi în ajutor, — întreb: înseamnă acesta progres sau atentat împotriva limbii în general și în special împotriva limbii bisericești, de care e strâns legat și sentimentul religios? Ori nu pot fi eu Român tot așa de bun dacă zic slugă în loc de serv, slobod în loc de liber, (ca să nu iau iarăși exemple prea drastice), și alte expresiuni cari sunt înrădăcinate de veacuri și pe cari a le mai scoate cu sila d'n limbă ar însemna un război donchisotesc»⁷²). Ce rost pot avea în limba bisericească și mai ales în cea liturgică expresii ca acestea: «**tentăciune**, **crucifipt**, **suscepând**, **bine știresți**, etc.? În ceea ce privește cuvintele: «**Sfântul Spirit**» și «**Doamne îndură-te spre noi**», cuvinte socotite oarecum — cel puțin în Ardeal — ca ceva propriu și esențial catolicismului, ca ceva ce este propriu Bisericii unite, ele au fost sistematic utilizate și menținute tot timpul în cărțile și în cultul acestei Biserici cu știința, cu conștiința și cu intențiunea de a marca deosebirea dintre Românii uniți de Românii ortodocși, care, după cum se știe, au rămas la «**Sfântul Duh**» și la «**Doamne miluește-ne**»⁷³).

Când analizezi aceste lucruri și când meditezi asupra lor, găsești că este deadreptul ridicol să învrăjbești un popor, să-l angajezi în nesfârșite lupte confesionale, să-l sîtuezi pe baricade de cumplită adversitate, să-i surpi unitatea sufletească și să-l destrami mereu pentru singura deosebire că unii se roagă, zicând: «**Doamne îndură-te spre noi**», iar alții zic «**Doamne miluește-ne**». Pe cât pare de ridicolă, pe atât a fost de tragică

72. *Ibidem*, p. 54.

73. E dureros faptul că și astăzi o mare parte din preoții reveniți la Ortodoxie, prin actul dela 1948, utilizează încă în slujbele lor și aceasta în chip demonstrativ și de aceea exclusiv termenii catolicizanți: «**Spiritul Sfânt**» și «**Doamne îndură-te spre noi**»...

situația. Timp de 250 ani ne-am urgisit, ne-am cheltuit energia și ne-am măcinat forțele în lupte interne, în lupte fratricide, făcând jocul expansionistilor asupritori și exploataitori.

Catolicismul neputând să introducă în viața poporului nostru alte elemente de desbinare și învrăjbi-re, decât expresiile amintite, care în fond sunt fără nicio însemnătate, fără nicio valoare, a stăruit mereu asupra lor, până ce a reușit să toarne în capul credincioșilor uniți din Ardeal ideea că ei se deosebesc de frații lor ortodocși prin faptul că ei zic «Spiritu Sfânt» și «Doamne îndură-te spre noi», și nu spun ca ortodocșii: «Duhul Sfânt» și «Doamne mi-uește-ne». Cuvintele acestea catolicizante au devenit oarecum dogma «deschilnirii» dintre uniți și neuniți, și de aceea cărțile bisericești și liturgice, tipărite la Blaj după anul 1865, întrebuițează în chip sistematic și exclusiv aceste cuvinte.

O spicuire făcută în cuprinsul celor 26 cărți, tipărite la Blaj în intervalul de timp dela 1865-1934, va avea darul să ne convingă pe deplin asupra celor afirmate. Lăsăm, deci, să urmeze la cuvânt aceste cărți și anume:

1. Octoihul mic. Blaj 1865.

Sâmbătă seara: «Lumină lină, a sântei măriri a Tatălui ceresc, celui fără de mcarte, a sântului, fericitului Iisuse Christoase, venindu la apusul soarelui, **vedindu lumina cea de sera**, lăudamu pre Tată-lu, pre Filiu-lu și pre **Sântu-lu Spiritu**, Dumnediere, vrednicu ești în tota ora a fi lăudat de versuri cuvioase, Fliu-lu lui Dumnedieu, celu ce dai viația pentru acesta te maresce», p. 8.

«Invrednicește-ne Domne, în sera acesta fora de pecatu a ne păzi noi. Bene ești cuventatu Domne, Dumnedieu!u parentiloru noștri: și laudatu și prea maritu e numele teu în veci, Amin. Fia Domne **îndurarea** ta spre noi, precum am speratu și noi întru tene. Bene ești cuventatu Domne învetia-ne pre **mene** îndreptările tale. Bene ești cuventatu Sântu lum'nează-ne cu îndreptările tale. Domne **îndurarea** ta e în vecu: lucrure-le manu-loru tale nu le trece cu vederea. Că ție se cuvene lauda, ție se cuvene cântarea, ție mărirea se cuvene Tată-lui și Filiu-lui și **Spiritu-lui Sânt**; acum și pururea și în veci vec'loru, Amin».

La rugăciunile mici: «Doamne îndură-te spre noi de 3 ori», p. 11.

Dumineca dimineața — Mărire dela Troparele Invierii: «Inchinamu-ne Tată-lui și Filiu-lui acestuia și **Spiritu-lui** celui sântu, santei Treimi întru o ființă, cu scrafimii strigându: sântu, sântu ești Doamne», p. 16.

Psalmul 50: «**Îndură-te spre me-ne Dumnedieule după mare îndurarea ta**» pag. 18.

Stihu: «**Îndură-te spre noi Dumnedieule după mare îndurarea ta**, și după mulțimea **îndurărilor** tale curățește forade-legile noastre», p. 18.

«Maresce suflute alu meu pre Domnulu și s'a bucuratu **Spiritu-lui** meu de Dumnedieu Mântuitorul meu», p. 19.

Simbolul credinței: «...carele pentru oamenii și pentru a noastră mântuire s'a descensu dein ceruri, și s'a întrupat dela **Spiritu-lui sântu** și dein Maria Fetiora și s'a făcutu omu», p. 26.

«...Și întru **Spiritu-lui, sântu**, Domnulu de viația făcătoriulu, care dein

Tata-lu purcede, cela ce împreună cu Tata-lu și cu Filiu-lu este închinatu și maritu carele a graitu preîn profeti», p. 26.

«Cu vrednicia și cu dreptate este, se ne închinamu Tatlui și Filiului și Spiritului santu Treimi cei de o fientia și nedespărțite», p. 26.

Mărire și acum: Prein santu tot sufletul vieza și cu curăția se înaltia: luminează-se întru unimea Treimeii cu santire de Taină», p. 58.

Svetilna: «Cu învatiaceli se ne suimu în munte-le Galilei, prein credentia se vedemu pre Christosu greindu, potere a lua acelu de susu și a celoru de diosu se ne învetiamu, cum înventia a boteza tote popoarele în numele Tata-lui și alu Filiu-lui și alu Spiritului santu, p. 104.

2. Evhologhiu. Blaj 1868.

«Doamne îndură-te spre noi», p. 2.

«Că a ta este imperația și poterea și mărirea, a Tatălui și a Fiului și a Spiritului santu...», p. 2.

Troparele: «Indură-te spre noi, Doamne îndură-te spre noi», p. 2.

Mărire: «Doamne îndură-te spre noi», pp. 2-3.

«Fericii cei săraci cu Spiritul», p. 204.

3. Orologiu cel Mare. Blaj 1869.

Rugăciunile după ce te scoli din somn: «Mărire Tată-lui și Fiului și Spiritului Sântu, și acum și pururea și în vecii vecilor amin», p. 1.

Ecfonisul: «Că a ta este imperația și puterea și mărirea a Tatălui și a Fiului și a Spiritului Sfânt», p. 2.

«Doamne îndură-te spre noi», p. 2.

Psalmul 50: «Indură-te spre mine, Dumnezeuule după mare îndurarea ta și după mulțimea îndurărilor tale șterge fărâdelegea mea», p. 4, etc.

4. Dumnezeștile Liturgii. Blaj 1870.

Ecfonis: «Că tu ești Dumnezeuul nostru și ție mărire înălțăm Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt», p. 42.

Ecfonis: «Că pe tine te laudă toate puterile cerești și ție mărire înălțăm Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt», p. 43.

Ectenia: «Indură-te spre noi Dumnezeuule, după mare îndurarea ta: auzi-ne și te îndură spre noi», p. 43, etc.

5. Octoihu micu. Blaj 1875.

Versu I. Sâmbătă sera. Psalmul CIII(103): «Tramete-vei Spiritulu teu și se voru întrema și vei înnoi facia pamentului», p. 4.

«Lumina l'na... laudamu pre Tata-lu, pre Filiu-lu, și pre sântu-lui Spiritu Dumnedieu», p. 9, etc.

6. Pentecostariu Micu. Blaj 1878.

Dumineca II-a după Pasce. La Laude: «Și Spiritulu teu celu dreptu dandu-le, pentru îndurarea ta cea nemesurată», p. 23.

Domeneca Rosalieloru. Luminatoriele: «Spirite prea Sântu, celu ce purcedi din Parintele, și prein Filiulu ai venit la înveteaceli», p. 99.

Mărire: «Lumina este Tatălu, lumina Cuventulu, lumina și Spiritulu santu», p. 99.

7. Apostolieriul. Blaj 1878.

Stihul: «Mărturisiți-vă Domnului, că e bun, că în etern e îndurarea lui», p. 1.

În sfânta și marea Duminecă a Paștilor. La cetirea din Faptele Apostolilor. Cap. I: «Ci veți lua puterea Spiritului Sfânt, carele va veni peste voi», p. 1.

Vineri a IV-a săptămână după Paști. La cetirea din Faptele Apostolilor, Cap. X, 44: «În zilele acelea, grăind Petru cuvintele acestea a căzut Spiritul Sfânt spre toți cei ce auzeau cuvântul. Și s'au spăimântat credincioșii cei întru tăierea împrejur, câți veniseră cu Petru, căci darul Spiritului Sfânt s'a vărsat și peste păgâni», p. 16, etc.

8. Octoechu Micu. Blaj 1878.

Versul I. Sâmbătă seara. Psalmul 103. «Celu ce faci angerii tei Spirituri», p. 1.

Lumină Lină: «...lăudamu pre Total-lu, pre Filii-lu, și pre Sântulu Spiritu, Domnedieu», p. 8.

Invrednicesce-ne Domne... «că ție se cuvene lauda, ție se cuvene cântarea, ție mărire se cuvene: Tatălui și Fiului și Spiritului sântu»..., p. 9, etc.

9. Sânta Evanghelie. Blaj 1880.

La inserat: Ioan, cap. XX, 19... Luați Spiritu sântu: căroră veți ierta p'ecatele se voru ierta lor» (fără paginație).

10. Acatistieriu. Blaj 1880.

Rogațiunile de demanetiu. Mărire Tatălui și Fiului și Spiritului sântu, pagina 5.

«Domne îndură-te spre noi», p. 5.

«Că a ta este împărăția și puterea și mărirea a Tatălui și a Fiului și a Spiritului sântu», p. 6.

Psalmul 50: «Îndură-te spre mene Domnedieule după mare îndurarea ta», p. 10.

«...Și Spirit dreptu înosce întru cele din launtru ale mele», p. 10.

«...Și cu Spiritu domnitoriu me întăresce», p. 10, etc.

11. Orologiu cel Mare. Blaj 1890.

Rugăciunea după ce te scoli din somn: «Mărire Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt», p. 3.

Ecfonisul: «Că a ta este împărăția a Tatălui și a Fiului și a Spiritului Sfânt», p. 4.

«Împărate ceresc, Mângâietorule, Spiritu al adevărului», p. 6.

Psalmul 50: «Îndură-te spre noi Dumnezeuule», p. 6, etc.

12. Triodul. Blaj 1890.

Dumineca Fiului ră tăcit. Mărire: «Ca Fiul cel ră tăcit am venit și eu îndurate, carele toată viața o am petrecut întru înstrinare risipind avuția, care mi-ai dat, Părinte, primește-mă pre mine cel ce mă întorc Dumnezeuule și te îndură spre mine», p. 10.

Sâmbăta lăsatului de carne. Mărirea Treime: «Să se laude Dumnezeu-irea, care este ca trei sori, cu o singură amestecare, a luminei; Tatăl și Fiul și Dumnezeuescul Spirit, una în fire însă trei fecire», p. 22, etc.

13. Evhologhiu. Blaj 1893.

Ecfonisul dela rugăciunea ce se zice pentru muierea ce a născut în ziua de înfău a nașterii pruncului ei: «că ție se cuvine toată mărirea, onoarea și închinăciunea Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt, acum și puterea și în vecii vecilor amin», p. 4.

Credenl: «Și s'a întrupat dela Spiritul Sfânt Domnul de viață făcătorul», p. 17, etc.

14. Sfânta Evanghelie. Blaj 1900.

În sfânta și marea Duminecă a Paștilor la inserat, dela Ioan Cap. XX, 19: «...și le-a zis lor Iisus: Pace Vouă! Precum m'a trimis pre mine Tatăl și eu vă trimit pre voi. Și aceasta zicând a suflat și le-a zis lor: Luați Spirit Sfânt», p. 6.

Dumineca a V-a după Paști sau a Samarinenei. La Mănecat. Evanghelia a VII a Invierii. La Liturghie. Dela Ioan Cap. IV, 5: «Spirit este Dumnezeu și cine se închină lui, se cade să se închine în Spirit și în adevăr», p. 22, etc.

15. Dumnezeieștile Liturgii. Blaj 1905.

Urmarea inseratului. Rugăciunea I: «Doamne îndură-te și milostive...», p. 13.

«Că ție se cuvine toată mărirea, onoarea și închinăciunea Tatălui și Sfântului Spirit», p. 14.

Ectenia: «Apără, mântuesce, îndură-te, și ne păzesce», p. 19.

«Doamne îndură-te spre noi», p. 20.

Credenl: «...și s'a întrupatu dela Spiritul santu», p. 101.

«Și întru Spiritul santu», p. 101, etc.

16. Psaltirea. Blaj 1908.

Psalmul 6: «Indură-te spre mine Doamne, că neputincios sunt», p. 14.

Catisma 5, Psalmul 32: «Cu cuvântul Domnului, cerurile s'au întărit, și cu Spiritul gurii lui toată puterea lor», p. 52.

Psalmul 50: «Indură-te spre mine, Dumnezeule...», p. 81.

«...și Spirit drept încoiește întru cele dinlăuntru ale mele», p. 82.

«...Jertfa lui Dumnezeu Spirit înfrânt», p. 83.

17. Antologhion sau Mineiul. Blaj 1910.

Luna Septenvrie ziua primă — Stihirea: «Cuvioase Părinte, puterea Dumnezeescului Spirit urmând dispunătorului tău te-ai suit pe stâlp ca pe cruce», p. 2, etc.

18. Apostolul. Blaj 1911.

În sfânta și marea Duminecă a Paștilor. Cuvântul cel dintâiu l-am făcut, O Teofile, de toate cari a început Iisus a face și a învăța, până în ziua în care poruncind Apostolilor prin Spiritul Sfânt, pe care i-a ales, «Că Ioan a botezat cu apă, iară voi vă veți boteza cu Spirit Sfânt nu după multe aceste zile...», p. 1, etc.

19. Antologhion sau Mineiul. Blaj 1913.

Luna Ianuarie, ziua 3, la Mănecat. După a doua Stihologie, Sedelna:

«Pe Cuvântul cel întocmai onorat cu Tatăl și cu **Spiritul**, carele s'a întrupat din îndurare și s'a botezat...», p. 28.

Mărire și acum: «Cuvântul cel împreună fără început cu Tatăl și **Spiritul**, cel ce a luat formă din îndurare...», p. 28, etc.

20. Arhieraticon. Blaj 1913.

Rânduiala care se face la hirotonia cetetului și cântărețului: «In numele Tatălui al Fiului și al Sfântului **Spirit**...», p. 1, etc.

21. Sfânta Evanghelie. Blaj 1918.

In Dumineca după Paști sau a sfântului Apostol Toma. La Mănecat. Evanghelia I a Invierii. La Liturghie. «Și le-a zis lor Iisus: Pace vouă! Pre cum m'a trimis pe mine Tatăl și eu vă trimit pe voi. Și acestea zicând a suflat și le-a zis lor: Luați **Spirit Sfânt**...», p. 8, etc.

22. Prohodul Domnului nostru Iisus Hristos. Blaj 1928.

Psalmul 142: «**Spiritul** tău cel bun mă va povățui la pământul drept, pentru numele tău, Doamne mă vei face viu», p. 8.

«Doamne îndură-te», p. 8.

«Că ție se cuvine toată mărirea, onoarea și închinăciunea Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt», p. 9.

Ectenia: «Apără, mântuește, îndură-te și ne păzește Dumnezeu cu darul tău...», p. 51.

«Că Dumnezeuul milei, al îndurărilor și al iubirii de oameni ești, și ție mărire înălțăm Tatălui și Fiului și Sfântului **Spirit**», p. 51.

«Și **Spiritului Tău**...», p. 51, etc.

23. Strastnic. Blaj 1929.

Vineri a șasea săptămână a Floriilor. Mărire: «Să prea mărim pre Tatăl, pre Fiul și pre **Spiritul**, pre Trăimea cea nedespărțită», p. 6.

Sâmbăta Stălpărilor seara la Vecernia cea mică. Stihire: «Cela ce împreună cu Tatăl și cu **Spiritul** primește cântarea îngerească sus, a săracit jos ca un străin și cântare dela prunci a primit», p. 24, etc.

24. Dumnezeieștile și Sfintele Liturgii. Blaj 1931.

Rugăciunea ce o zice preotul în taină în fața sfintelor uși la Vecernie: «Doamne îndură-te și milostive», p. 8.

Rugăciunea a IV-a: «Că ție se cuvine toată mărirea, cinstea și închinăciunea, Tatălui și Fiului și Sfântului **Spirit**», p. 10.

Rugăciunea a VI: «Că tu ești Dumnezeuul nostru și ție mărire înălțăm Tatălui și Fiului și Sfântului **Spirit**», p. 11.

Strana: «Doamne îndură-te», p. 12, etc.

25. Orogion. Blaj 1934.

Rugăciunile după ce te scoli din somn: «In numele Tatălui al Fiului și al Sfântului **Spirit**», p. 1.

«Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, îndură-te spre noi», p. 1.

«Mărire Tatălui și Fiului și Sfântului **Spirit**» p. 1.

«Că a ta este împărăția și puterea și mărirea a Tatălui și a Fiului și a Sfântului **Spirit**», p. 1.

Urmarea Mezonoptierului de toate zilele.

«Impărate ceresc Mângăitorule, Spirite al adevărului» p. 4.

Psalmul 50: «M luește-mă Dumnezeu, după mare mila ta» p. 5.

Credeul:... și s'a întrerupat dela Spiritul Sfânt» p. 18... «și întru Spiritul Sfânt» p. 18, etc., etc.

Exemple de natura celor citate, ca și altele la fel de concludente, ar putea fi aduse aproape la infinit... Nu acesta este însă scopul nostru. De aceea, nici nu mai continuăm cu asemenea mostre.

Aberațiile introduse în limba liturgică a fostei Biserici Unite de către curentul latinist și de către anumiți clerici catolicizanti dela Blaj, au avut darul să trezească, să sesizeze pe anumiți teologi uniți din Ardeal, determinându-i să cerceteze lucrurile mai amănunțit și să-și spună apoi părerile. Am arătat, la rândul său, atitudinea pe care a luat-o față de aceste inovațiuni «Foaia bisericească»⁷⁴) dela Blaj, care a combătut cu destulă îndrăzneală aberațiile introduse în limba liturgică a Bisericii greco-catolice.

Am arătat și părerea exprimată de Dr. I. Bălan care a criticat aspru pe inovatori, afirmând că «nu trebuie să se joace nimeni cu aceste cărți», căci «limba sau mai bine zis textul apucat dela antecesori, e — ca și-o dogmă, ce cu sfințenie trebuie respectată»⁷⁵). El cam mult zis: «dogmă», «dar la orice caz e ceva sfânt, iar din cele sfinte nu are voie să se atingă omul decât cu cel mai mare respect, căci altfel poate să facă din cărțile sfinte o limbă, pe care cei mai buni cunoscători ai limbei poporului nostru să o numească: «limbă pășărească»⁷⁶). Lucrările de acest soi, «din graiul viu, colorat, plin de dulceață, care ieșise din gura poporului nostru au făcut un lucru mort, decolorat, insipid, ca o floare uscată, care rămâne fără frumusețe și fără miros»⁷⁷).

Să fim cu mare băgare de seamă. Limba noastră românească a ajuns din mila lui Dumnezeu să fie sfântă, «de aceea se cuvine să ne atingem de ea cu acel respect, cu care omul credincios se apropie de tot ce este sfânt. Limba cărților bisericești trebuie să fie respectată și numai atunci se cuvine să fie scos dintr'însa un cuvânt, când el nu mai este înțeles de credincioșii de astăzi, și numai atunci este bine să fie introdus un cuvânt nou când el a ajuns în întrebuințarea și înțelegerea tuturor»⁷⁸).

În problema aceasta, atât de interesantă, au mai intervenit, apoi, spunându-și părerile și alți preoți și mireni greco-catolici. Amintim dintre aceștia pe Dr. Nicolae Brînzeu, cu articolul: «Chestii de limbă liturgică» (încă o problemă de a Bisericii noastre)⁷⁹), Iosif Sângeorgheanu: «Câteva re-

74. «Foaia bisericească», Blaj, 1886, Nr. 3, p. 338. Articolul *Strădnismii în limba noastră bisericească străformată*.

75. N. Sulică, *Limba vechilor noastre cărți bisericești* în «Gazeta Transilvaniei» din 1898, Nr. 276.

76. Gh. Coșbuc despre cărțile tipărite de Sfântul Sinod din București, în «Viața literară», anul I, Nr. 19, pag. 1. Cărțile bisericești.

77. N. Lahovary, *Cum s'a stricat limba românească* (extras din «Convorbiri literare»), București, 1911, p. 5.

78. I. Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor*, p. 25.

79. Vezi revista «Cultura Creștină», Blaj, anul VII, Nr. 11-12, Iunie 1918, pp. 218-228.

flexiuni asupra textului liturgic»⁸⁰), Ioan Crișan: «Câteva reflexiuni asupra textului liturgic»⁸¹), etc.

Împotriva latinizării forțate a limbii românești și mai ales împotriva întrebuintării cuvintelor: «Doamne îndură-te spre noi» s'a ridicat vehement, dar documentat, Iosif Sângeorgenu în articolul: «Responzoriul **Doamne îndură-te spre noi**», publicat în revista «Cultura Creștină» din Blaj, anul X, Nr. 6, Iunie 1921. Autorul acestui articol spune, între altele, următoarele: «Cred, că oricine, având puțin simț ritmic, va concede, că «Doamne, îndură-te» sună tâmpit și tăiat, fără fine, pe când «Doamne, miluește» face impresia unui ceva întreg și pe deplin îndestulește simțul auzului, — pe lângă că redă pe deplin ceva ce este *kyrie eleeson*. Din această considerație nesmintit avem să ne declarăm pe lângă forma «Doamne miluește», care este mai corectă, traducerea fidelă a formei grecești și sună neasemănat mai bine, decât, «Doamne îndură-te».

«S'ar putea spune, că forma «miluește» este din limba slavă, iar «îndură-te» din latină, deci mai bine este să luăm un cuvânt din limba mamă, decât dela una străină. S'ar putea zice iar, că cu adaosul «spre noi» nu sună așa gol și tâmpit și este întregit ritmul.

«La toate aceste zicem, că cu foarte mare greutate s'ar putea dovedi că «Doamne îndură-te» în limba vulgară are înțelesul de milă; acest înțeles l-a primit probabil în decursul desvoltării limbii românești; în limba latină nici decum și nici când nu a avut acest înțeles, ci exprimă duritatea, împietrirea cerbică. Adausul «spre noi» n'are nici un rost, ba chiar falsifică intențiunea originală fiindcă *kyrie eleeson*, este o rugămintă în general, ca Domnul să fie milostiv, să se îndure, fără să aibă nuanța egoismului ca spre noi să se îndure.

«Că ce non sens este redarea *kyrie eleeson*ului cu «Doamne îndură-te spre noi», se poate vedea mai cu seamă, dacă cercăm, cum se potrivește acolo unde îl folosim în această formă. Pentru exemplu la ecteniile de după evanghelie, la ecteniile stăruitoare, este prescriste a se cânta, de trei ori la fiecare rugă *kyrie eleeson*. Acum să aplicăm! Zice preotul: «Încă ne rugăm pentru Episcopul nostru și pentru onorata preoție», iar noi cântăm «Doamne îndură-te spre noi»; când ar trebui deci să rugăm pe Dumnezeu să fie îndurător față de episcopi și preoție, noi zicem — în contrast cu cuvintele preotului — să fie milostiv spre noi.

«Și aceasta o facem consecvent, peste toată liturgia și la alte slujbe.

«Câte odată se încearcă, ca acest non sens, unde este prea evident, să fie reparat: în loc de «spre noi» se zice «spre ei», chiar și cărțile liturgice mai noi au această îndrumare, iar unde nu se potrivește nici «spre noi», nici «spre ei», este îndrumare să se zică numai «Doamne îndură-te». În grecește, în toate locurile și la toate ecteniile se zice numai *kyrie eleeson* ceea ce nu cred că se poate reda pe românește în cinci forme, (1. «Doamne îndură-te spre noi»; 2. «Spre ei»; 3. «spre el»; 4. «spre ea»; 5. «Doamne îndură-te») ci numai întru una».

Am reprodus intenționat aceste citate mai lungi din autorii uniți, tocmai pentru a prezenta preoților reveniți argumente dela cei ce au fost

80. Ibidem, Nr. 13-14, pp. 271-275.

81. Ibidem, Nr. 15-16, pp. 318-322.

greco-catolici și ale dovedi în felul acesta că n'au nici un motiv de-a ținea orbește unele forme goale, care n'au nicio valoare, n'au niciun rost, care nu sunt corecte și nu sunt nici frumoase...

Revenirea la ortodoxie trebuie să însemneze o revenire sinceră, o revenire din dragoste curată, o revenire voluntară la aceeași limbă liturgică, la unitate și frățietate până în cele mai mici amănunte, în toate manifestările vieții și activității noastre preoțești.

În sinea lor, cuvintele «Doamne îndură-te spre noi» și «Spiritul Sfânt» nu însemnează nimic altceva decât însemnează și cuvintele «Doamne miluște-ne» și «Duhul Sfânt». Prin stăruința cu care sunt ele păstrate în cadrul cultului, prin exclusivitatea cu care sunt utilizate de unii preoți și prin intențiunea ce li se acordă, aceste cuvinte însemnează foarte mult... Această însemnare deplasată, acest senz camuflat nu favorizează interesele Bisericii Ortodoxe Române, nu favorizează unitatea noastră religioasă, și nici chiar pe cele ale preoților și credincioșilor reveniți... S'ar cuveni, deci, ca după ce au trecut patru ani dela marea revenire, dela splendida reîntregire religioasă a românilor ardeleni, să facem să dispară aceste note discordante și supărătoare dintre frați.

Este adevărat că Biserica Ortodoxă Română n'a luat până în prezent nicio măsură oficială pentru interzicerea acestor forme catolicizante. De sigur, Biserica Ortodoxă Română n'a luat, prin organele ei de conducere, asemenea măsuri, pentru că a înțeles să trateze cu fineță, cu delicateță, cu largă înțelegere și cu multă dragoste pe frații reveniți acasă. Această Biserică, așteaptă, ca frații reveniți să înțeleagă gestul «mamei iubitoare și iertătoare» și să înceteze de a o jigni prin nepăsare, prin lipsă de atențiune, lipsă de respect și de dragoste.

Se cuvine ca așa precum avem aceeași limbă românească, aceeași credință ortodoxă, același cult răsăritean, să avem și aceeași limbă liturgică. Se cuvine ca reîntregirea religioasă să fie unitate de gândire, unitate de simțire, unitate de credință, unitate de cult, unitate de limbă, unitate de viață și unitate de manifestare religioasă, patriotică și românească.

*

Refacerea unității de gândire și simțire religioasă a credincioșilor din Transilvania era un deziderat, un ideal, care a odrăslit în sufletul acestora încă din clipa dureroasei desbinări dela 1698. Asupritorii poporului și cruzii lui exploatare — care au provocat desbinarea — au împiedecat prin fel de fel de diversuni această reîntregire, această refacere a unității maselor de credincioși.

Expansionismul habsburgic în timpul puterii austriece și apoi partidele istorice, care au activat în țara noastră între cele două războaie mondiale s'au opus sistematic și au împiedecat prin toate mijloacele refacerea unității religioase a românilor din Ardeal. Sămânța urei, a desbinării și a luptelor nesfârșite trebuia răspândită cât mai mult în rândurile credincioșilor români. Prin lupte religioase între cămeni care aveau aceeași limbă și aceeași credință, prin naționalism exagerat învârajbeau poporul și-l împiedecau să-și refacă unitatea religioasă. De aceea, a trebuit să se aștepte

ivirea unei lumi noi, care a răsturnat din temelii puterea profitorilor și exploatatorilor acestor situații nedrepte.

În felul acesta și numai așa se poate explica faptul că apelul Patriarhului țării, I. P. S. Justinian și al Mitropolitului Ardealului, I. P. S. Nicolae Bălan, n'au rămas de data aceasta fără urmare, așa cum au rămas atâtea apeluri făcute în nenumărate rânduri în cursul celor 250 ani de către înaintașii acestor înalți demnitari bisericești.

Clerul și credincioșii greco-catolici de pe plaiurile ardelenе au răspuns în anul 1948 afirmativ la apelurile de unire, de înfrățire, de reîntregire ortodoxă, lansate de către Întâistătătorii Bisericii Ortodoxe Române. Clerul și credincioșii uniți au răspuns de data aceasta afirmativ, fiindcă aveau toate condițiile și toate posibilitățile de a da acest răspuns.

Refacerea acestei unități este deci în primul rând opera Bisericii Ortodoxe Române, care a înțeles însemnătatea istorică a zilelor noastre și a lansat apelurile de înfrățire; și este apoi opera clerului și credincioșilor greco-catolici, care au descifrat sensul vieții de astăzi și au răspuns afirmativ chemărilor ce li s'au făcut.

Dacă s'a putut înfăptui reîntregirea Bisericii ar fi o adevărată crimă împotriva unității noastre să nu se poată realiza și «reîntregirea» limbii liturgice.

Nădăjdăm că aceste rânduri, scrise cu dragoste, vor fi primite cu aceeaș dragoste, și rezultatul lor să fie totala noastră reîntregire, făcând să dispară tot ceea ce ne-a despărțit și să se desăvârșească tot ceea ce ne înfrățește și ne unește pentru totdeauna.

TREI SUTE DE ANI DELA APARIȚIA PRAVILEI MARI

IMPORTANȚA CANONICĂ ȘI JURIDICĂ A PRAVILEI DELA TÂRGOVIȘTE (1652)

de Pr. Prof. LIVIU STAN

Țările Române s'au condus în bună parte, până în veacul XVII, după pravile sau colecții de legi în text grecesc sau slavon, cari circulau în manuscris. Unele dintre ele erau transcrieri în neogreacă sau traduceri slavone din legislația bizantină, altele cuprindeau chiar legi ale statelor vecine slave, și foarte puține cuprindeau instituții juridice autohtone, deși acestea constituiau baza dreptului voevodatelor române.

Vechile instituții juridice românești erau cuprinse în ceea ce se numea și se numește încă «obiceiul pământului» sau «datina țării». Acest obicei sau drept consuetudinar s'a păstrat fără pravile, și amintirea lui este încă vie în multe părți și astăzi.

Stând pe temelia obiceiurilor de drept, Țările Române feudale au adoptat pe lângă acestea și o bună parte din legislația bizantină, prin intermediul slavilor vecini și mai ales prin intermediul Bisericii.

Faptul că elementul bizantin este preponderent față de cel slav în cuprinsul vechilor colecții ale dreptului românesc, deși acestea s'au alcătuit din materiale în bună parte primite prin intermediul slavilor, nu poate să ne surprindă, pentru că și la popoarele slave tot legislația bizantină era preponderentă față de cea autohtonă, datorită vecinătății Bizanțului, influenței lui culturale până la căderea Constantinopolului sub Turci (1453) și mai ales influenței lui bisericesti — exercitate în continuare asupra lor și după 1453.

Un rol hotărîtor pentru păstrarea legislației bizantine în statele slave și române chiar și după 1453, l-au avut cărturarîi bizantini, plecați — după acest an — prin Balcani, peste Dunăre și prin Rusia. Deasemenea, un rol nu mai puțin important l-au avut și legăturile bisericesti, cari, nu numai că s'au păstrat neîntrerupt între Patriarhia din Constantinopol și între Bisericile slave și cea română, ci chiar s'au intensificat, adăugându-se la ele — după anul 1453 — și legături ale Bisericilor naționale, cu toate Patriarhiile orientale (Ierusalim, Antiohia și Alexandria) cu care acestea nu putuseră avea legături până la 1453.

Și, după cum în Bizanț, legile bisericesti — canoanele și alte hotărîri sinodale — aveau puterea legilor de Stat, datorită sistemului de raporturi dintre Biserică și Stat —, care transformase Biserica în instituție de Stat, — tot așa și în statele slave și române din epoca feudalismului, s'au impus ca prime legi de Stat, acelea cuprinse în colecțiile bisericesti de proveniență bizantină, numite nomocanoane, canonicoane, canonarii, sintagme sau pravile.

Nomocanoanele acestea, pe lângă canoane, mai cuprindeau în text paralel sau în anexe, și legile de Stat referitoare la chestiunile bisericești în primul rând, apoi și la alte chestiuni civile, penale, etc., așa încât ele reprezentau adevărate coduri mixte de legi bizantine bisericești și politice.

Utilitatea lor pentru țările slave și romane, cari adoptaseră sistemul bizantin în relațiile dintre Biserică și Stat, era evidentă, și deaceia numărul nomocanoanelor — zise pe slavonește: pravile — care au circulat și la slavi și la români, este considerabil.

Textele multor nomocanoane au suferit însă după 1453 modificări și adaptări însemnate din partea alcătuitoarelor lor greci, datorită schimbărilor survenite din cauza stăpânirii turcești și din nevoia de a face din nomocanoane adevărate manuale pentru școli și mai ales pentru pregătirea fețelor bisericești, în mâinile cărora a rămas și după 1453, pe lângă justiția bisericească și aceea seculară (civilă și penală) pentru creștinii din fostul imperiu bizantin. Așa se explică faptul, că în unele nomocanoane se găsesc până și chestiuni de geografie, geologie, medicină, istorie, etc., pe lângă canoane și legi imperiale bizantine.

Începând cu veacul XVI, câteva nomocanoane de acestea au fost traduse și chiar tipărite în românește, fie în text complet, fie numai extrase din ele. Astfel: Pravila lui Coresi, tipărită la Brașov, în 1563, care cuprinde fragmente dintr-o versiune a nomocanonului lui Ioan Postnicul († 619). La 1632, a fost tradusă o versiune în 370 de capitole a nomocanonului lui Manu'l Malaxos, alcătuit de acesta în limba greacă, la 1561. Traducerea a făcut-o logofătul moldovean Eustratie, și ea n'a fost până acum tipărită.

La 1640, a fost tradusă și tipărită la Govora, cu titlul de Pravilă sau «Direptatoriu de lege», o versiune a nomocanonului grecesc numit al lui Cotelierius, fiindcă acesta l-a tipărit mai întâi în text grecesc, în volumul I al operei sale: «Ecclesiae Graecae Monumenta», Paris, 1667-1686, 3 volume. Versiunea românească a nomocanonului lui Cotelierius este cunoscută în mod obișnuit sub numele de «Pravila M'că» sau «Pravila dela Govora», numiri ce s'au introdus pentru a o deosebi de «Pravila cea Mare» sau «Pravila dela Târgoviște», tipărită la 1652.

Autorul acestui nomocanon grecesc nu este cunoscut, dar traducătorul în limba română a fost călugărul Mihail Moxa sau Mihail Moxalie, care spune el însuși că a făcut traducerea nu după un text grecesc, ci după un text slavon.

La 1646 s'a tipărit la Iași, în românește, «Cartea Românească de învățătură dela Pravilele Impărătești», tradusă după un text grecesc de logofătul moldovean Eustratie, traducător și al Pravilei din 1632. Această Pravilă este cunoscută sub numele de «Pravila lui Vasile Lupu», pentru a se deosebi de «Pravila lui Matei Basarab» sau «Pravila cea Mare» dela Târgoviște din 1652. Cuprinsul ei se referă mai mult la chestiuni civile și penale și la foarte puține chestiuni bisericești. La redactarea acestei Pravile s'a ținut seama și de Pravila moldoveană mai veche, al cărei text original nu a putut fi găsit până acum, și anume de Pravila lui Alexandru cel Bun. Pe lângă unele texte dintr-o colecție grecească, la încheierea, traducerea, verificarea și înșirarea materialului ei s'a întrebuințat în cea mai mare măsură opera romanistului italian Prosper Parinaccius (1544-1614), apărută la anul 1589 în primă ediție (glava 66, zac. 8-a a Pravilei lui Vasile

Lupu) și la 1609 în a IV-a ediție, la Veneția, sub titlul: «Praxis et theoricæ criminalis»...

Acestor vechi Pravile le-au urmat la 1652 Pravila cea mai cuprinzătoare, cunoscută sub numele de «Pravila cea Mare», «Pravila dela Târgoviște» sau «Pravila lui Matei Basarab», sau «Codex Basaraba». Titlul ei este: «Indreptarea legiei cu Dumnezeu care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinele preotești și mirenești».

Ea a fost tradusă din grecește în românește de către ieromonahul Daniil Panoneanul și este împărțită în două părți mari și un appendice.

Partea întâia are numele de «Indreptarea legii» și este împărțită în 417 glave, dintre cari 314 sunt extrase din Nomocanonul lui Manuil Malaxos, într-o versiune mai completă făcută la 1600 de Vlădica Porfirie al Niceei, iar restul de 103 glave cuprind în întregime Pravila lui Vasile Lupu, care precum se știe are 104 glave, însă în cuprinsul Pravilei celei Mari, glavele 20 și 30 ale Pravilei lui Vasile Lupu sunt contopite, formând glava 265 a ei. Textul Pravilei lui Vasile Lupu este intercalat între capitolele sau glavele textului nomocanonului lui Manuil Malaxos.

Partea a doua nu este împărțită în glave generale, continuativ după glavele primei părți, ci numai în grupuri mai mici de glave speciale, la fiecare capitol mai mare nenumărat. Ea are titlul: «Nomocanon cu Dumnezeu, etc....» și cuprinde, cu puține excepții, în întregimea ei colecția canonică a lui Alexie Aristen (veacul XII) și comentariile acestuia la toate canoanele, pe scurt, apoi canoanele câtorva Sfinți Părinți și un fragment din Tipicul Patriarhului dela Constantinopol, Nichifor Mărturisitorul (anii 806-815).

Appendicele are 54 glave, formate din întrebări și răspunsuri ale lui Anastasie Sinaitul (540-600), care este numit pe nedrept Patriarh al Antiohiei.

În ediția «princeps» din 1652, Pravila cea Mare are 795 pagini.

Cu privire la partea a doua a Pravilei, observăm că numărul canoanelor diverselor sinoade ca și acelea ale canoanelor Sf. Apostoli, diferă de numărul lor din colecțiile oficiale ale Bisericii, prin faptul că unele dintre canoane sunt numerotate altfel sau contopite câte două într'unul, sau chiar omise. Deasemenea, textul canoanelor, — deși redat ca și comentariile după colecția lui Alexis Aristen —, are prescurtări deosebite câteodată de textul lui Aristen, iar pe lângă comentariile acestuia sau chiar în locul lor, în câteva cazuri, sunt trecute comentarii tot pe scurt, luate din Zonara sau din Valsamon.

După ediția I-a dela 1652, Pravila cea Mare a mai fost tipărită în text complet, în trei ediții și anume: de către N. Blăremberg și Gh. Missail, sub titlul: «Indreptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinele preotești și mirenești». București 1871; apoi în două ediții de către Ioan M. Bujoreanu, prima — împreună cu Pravila cea Mică — sub titlul: «Pravila bisericească numită cea mică, tipărită în monastirea dela Govora, la anul 1640 și Pravila lui Matei Basarab, cu canoanele sântilor Apostoli, intitulată «Indreptarea Legei», tipărită la Târgoviște în anul 1652». — București 1884, iar a doua — împreună cu Pravila lui Vasile Lupu, cu Pravila dela Govora și cu alte legiuri

vechi —, în volumul III din cunoscuta: «Colecțiune de legiurile României vechi și celei noi», București 1885, alcătuită de același autor.

Pravila cea Mare are și o ediție latină netărită, în traducerea lui Petru Dobra, un român ardelean fost funcționar austriac în Oltenia, pe timpul ocupației acestei provincii de către austrieci (1716-1739). Titlul latin al Pravilei, în traducerea lui Petru Dobra este următorul: «Regula legis voluntati divinae accomodata, contiens jura canon ca et imperatoria pro causis status tam ecclesiastici quam saecularis... ex graeco idiomate in Valachicum... cum industria et sumptibus sanctissimi Domini Stephani Dei gratia metropolitae Tergovistensis et exarchi confiniorum Hungaro-Valachiae translata,...».

O ediție prescurtată a părții strict bisericești din Pravila cea Mare, a publicat protopopul Timișoarei Meletiu Dreghiciu, sub titlul: «Legile bisericești», Timișoara, 1873.

Pravila Mare stă și la baza colecției publicată de Mitropolitul Nifon al Ungro-Vlahiei în două ediții, 1853 și 1854, la București, sub titlul: «Manual de pravilă bisericească».

Pravila târgovișteană a fost destinată după gândul alcătuitorului ei, și mai ales după gândul Mitropolitului Ștefan al Țării Românești de atunci (1648-1653; 1654-1668), și a voevodului Matei Basarab, pentru toți Români din cele două voevodate, Muntenia și Moldova, ca și pentru cei din Ardeal.

Era de altfel și firesc, ca după cum Pravila Mică dela Govora (1640) a fost destinată și pentru Români din Ardeal, de către același domnitor Matei Basarab și de Mitropolitul de pe atunci al Țării Românești, Teofil (1637-1648) — fapt care a determinat ca un număr însemnat din exemplarele Pravilei acesteia să aibă predoslovia iscălită de Mitropolitul Teofil, iar alt număr de exemplare să aibă predoslovia iscălită de Mitropolitul Ghenadie al Ardealului (1628-1640) — tot așa, și Pravila Mare să fie destinată, ca și cea mică, și pentru Români din Ardeal, deși prefața ei este iscălită numai de Mitropolitul Ștefan «al Târgoviștei, exarhul plaiului și a toată Ungro-Vlahia». Acest titlu nu este însă onorific, ci arată exercițiul unei însemnate jurisdicții din partea Mitropolitului Țării Românești asupra Românilor din Ardeal, lucru specificat de altfel în glava 391 a Pravilei celei Mari, care spune că Mitropolitul Ungro-Vlahiei nu numai «se cheamă exarh a toată ungarimea și a plaiului», ci «are blagoslovenie de hirotonește el și pre Episcopii țării Ardealului de în țara Ungurească», iar în glava 393 a aceleiași Pravile se arată, că titlul Mitropolitului Țării Românești este: «Ungrovlahul, Prea Cinstit și Exarh a toată ungarimea și a plaiului». De altfel și alte numeroase fapte istorice arată că pe lângă purtarea de grijă a Mitropoliților Țării Românești pentru Ardeal, aceștia au exercitat efectiv asupra Bisericii din Ardeal, o seamă de drepturi din puterea jurisdicțională, după cum le-au permis împrejurările politice.

Că Pravila cea Mare a fost destinată și pentru românii din Ardeal, mai rezultă și din faptul, că în cuprinsul ei (glava 363, zac. 8) se amintesc, — pentru exemplificare cu privire la executarea sentințelor judecătorești

civile — «toate cetățile câte sânt sub ținutul Craiului unguresc», «toate cetățile Țării Ungurești», «Brașovul», «județul (judecătorul) dela Sib'ul...», locuri și lucruri care erau bine cunoscute și familiare autorității care a dispus să se alcătuiască Pravila cea Mare. Pomenirea lor expresă în textul Pravilei, constituie un indiciu sigur că ea urma să fie întrebuințată și de românii ortodocși din «cetățile Țării Ungurești», dintre cari sunt arătate nominal acelea care erau și au rămas până astăzi mai importante și anume, Brașovul și Sibiul.

Că lucrurile stau astfel, o mai dovedesc și numeroasele exemplare ale pravilei lui Matei Basarab cari au circulat prin Ardeal și cari se mai găsesc pe la diferite biserici mai vechi din centre mai mari, orașe și sate din Ardeal, și mai ales faptul, că atât cârmuirea vieții bisericești din Ardeal, cât și judecățile bisericești, au avut la bază mereu această pravilă.

Dar nu numai la Românii rămași ortodocși și după anul 1700, ci chiar și în Biserica greco-catolică sau unită, care s'a constituit după acel an în Ardeal ca parte a Bisericii catolice, Pravila cea Mare a fost socotită drept cod oficial, observată și aplicată în chestiunile de organizare și de disciplină până la începutul veacului XX. Trecându-se de atunci la catolicizarea completă a Bisericii greco-catolice, și Pravila a fost înlăturată practic din întrebuințarea pe care o avea în această Biserică, deși în mod formal sau oficial, abrogarea ei expresă nu s'a produs nici în sânul fostei Bisericii greco-catolice. Este știut de altfel, că chiar în actul de unire dela 1698 se găsesc clauzele: «întracesta chip ne unim... cum pre noi și rămășițele noastre, din obiceiul bisericii noastre a răsăritului, să nu ne clătească. Ci toate ceremoniile, sărbătorile, posturile, cum până acum, așa și de acum înainte să fim slobozi a le ține...».

«Și așa ne unim... cum toată legea noastră, slujba Bisericii, liturgia și posturile și darul nostru să stea pre loc».

Ori se știe că «obiceiul bisericii noastre a răsăritului», «ceremoniile», «sărbătorile», «posturile» și «toată legea noastră» se cuprindeau în pravilă, cum arată practica de după 1700 a fostei Biserici greco-catolice, care se întemeiază pe ea.

Aceasta însemnează, că datinilor și rânduielilor străvechi ortodoxe cuprinse în Indreptarea Legii, li s'a asigurat observarea și respectarea și pe mai departe, ca o condiție esențială a unirii cu Biserica Romei, încheiată atunci.

Traducerea în limba latină a Pravilei celei Mari, făcută la 1722 de către Petru Dobra, a avut apoi nu numai scopul de a pune în text latin — adică în textul oficial al administrației imperiale austriace — cuprinsul românesc al Pravilei, la dispoziția conducerii Statului, ci deopotrivă și pe acela de a pune același text și la dispoziția «teologușilor latini» ai Episcopilor greco-catolici din Ardeal, cari după cum se știe erau subordonați numiților «teologi», recrutați continuu dintre călugări iezuți. Cum însă «teologușii» nu cunoșteau limba română și nu puteau verifica dacă actele sau măsurile Episcopilor uniți sunt sau nu întemeiate pe pravilă, acestora le era de cel mai mare folos, textul latin al Pravilei.

Deși Mitropolitul Țării Românești nu avea jurisdicție și asupra Bisericii Ortodoxe Române din Moldova, totuși acesta, din interesul de a pune la îndemâna întregii Biserici Ortodoxe Române — nu numai a celei din Țara Românească și din Ardeal, ci și a celei din Moldova — un cod cuprinzător al tuturor rânduelilor canonice mai importante, a inclus, de acord cu voevodul Matei Basarab — ocrotitor și sprijinitor al culturii românești și rival continuu al lui Vasile Lupu — și Pravila acestuia din 1646, în cuprinsul noiei Pravile dela Târgoviște. Astfel o face căutată și acceptată și de către moldoveni, mai ales că domnia lui Vasile Lupu — tulburată de crize grave cari nu i-au mai permis să-și continue opera sa culturală — se apropia de amurg, sfârșindu-se în anul următor 1653. Indepărtarea lui Vasile Lupu a facilitat răspândirea Pravilei celei Mari a lui Matei Basarab în Moldova și chiar acceptarea ei de către Mitropolia Moldovei ca colecție bisericească oficială, fapt care este confirmat de aplicarea ei continuă în conducerea treburilor vieții bisericești din Moldova și mai ales la judecățile bisericești, în toată vremea de atunci încolo. Numeroase documente ale acestei practici, ca și exemplarele care au circulat și se mai află pe la Bisericile din Moldova și mai ales în centrele eparhiale și pe la mănăstiri, atestă faptul că Pravila a fost și codul oficial al Bisericii din Moldova.

Că Pravila Mare a rămas și mai este încă în vigoare în Biserică, se datorește nu atât faptului că ea n'a fost abrogată prin legile bisericești ulterioare decât parțial, — în chestiunile în care aceste legi conțineau dispoziții contrarii celor din Pravilă — cât mai ales faptului că ea cuprinde sfintele canoane. Acestea nu puteau fi scoase din vigoare de legile noastre civile sau bisericești, pentru că, chiar și în cazul când unele dintre canoane au căzut cu totul în desuetudine sau nu mai pot fi aplicate din pricina condițiilor mereu noi ale vieții cmenești, ele totuși nu pot fi abrogate nici prin hotărâri ale conducerii civile și nici prin hotărâri ale conducerii unei singure Biserici sau chiar a mai multor Biserici Ortodoxe, ci numai prin hotărârile unui sinod ecumenic.

În afară de canoane și de legi politice-bisericești, Pravila mai cuprinde și o serie de dispoziții prin care se confirmă unele obiceiuri bisericești, sau se declară că acestea trebuie ținute ca obiceiuri bune și se infirmă cele rele. Astfel se arată, că și Biserica are obiceiurile ei de drept, unele deosebite de ale Statului, iar altele fără nicio legătură cu acestea.

Între cele dintâi, se numără acele obiceiuri care ar fi «împotriva firii și a pravilei», pe care deși judecătorul civil urmează să le respecte, totuși Biserica le pedepsește ca potrivnice și legilor ei. «Măcar de... nu va certa judecătorul pre ceia ce fac acel obicei,... aicea-l ceartă Biserica, iară la vtoroe prișestvie (a doua venire a Domnului) va certa Dumnezeu cu munca de veac, pre câți o vor face împotriva Dumnezeieștilor Pravile lucrurile fără lege» (Glava 361, zac. 4).

Între cele de al doilea fel, Pravila amintește de obiceiul bisericesc pe care se întemeiază dreptul de stavropighie (Glava 7), apoi unele obiceiuri ale ceremoniilor bisericești (Glava 6), altele în legătură cu gradele de rudenie (Glava 198), cu zestrea și căsătoria, care deși vor fi «cum e de se ține obiceiul spre laturile răsăritului și ale amiazăzii»... «acestea zice legea și Pravila, că sunt suptiri tocmiri și sânt întru nemica». (Glava 174).

Pravila înfirmă în mod expres unele obiceiuri rele ca acela de pildă al simoniei, oprind ca Episcopii «să nu cumva să ia galbeni și să facă hirotonie, că apoi îi va opri de episcopie. Intr'aceea scrie și pentru luarea de care iau Arhieriei până astăzi, și zice să nu ia» (glava 9).

Peste tot, Pravila ocupându-se de obiceiurile bisericești, observă norma, că în cadrul Bisericii, orice obicei valabil se întemeiază sau pe doctrină sau pe legi naturale. În alt chip, el nu poate dobândi valoarea unei legi bisericești.

Pravila întrebuintează cuvântul lege atât în sensul ei propriu de normă de drept, cât și în acela mai general de lege cuprinzătoare a credinței și tradițiilor religioase, precum și a tradițiilor populare și a legilor de Stat, considerându-le pe toate acestea ca formând legea românească sau legea creștinească, spre deosebire de legile turcești, păgâne.

Legea propriu zisă, legea juridică se întemeiază în concepția pravilei, fie pe dreptul natural, fie pe dreptul dumnezeesc, fie pe dreptul turnat în legile emise de «Domnie» — adică de stăpânirea politică.

Dreptul natural este socotit ca nesupus schimbărilor prin legile stăpânirii, iar acestea din urmă trebuie să țină seama continuu «de pravila firii omenești» (Glava 364, zac. 2), de «pravila cea de fire» (Glava 364, zac. 3), de «pravilele cele ce sunt după fire» (Glava 363, zac. 1), de «pravilele mărturisite... de singură firea omenească» (Glava 363, zac. 2), și să fie cu cea mai mare îngăduință față de «greșalele carele sânt de în fire» (Glava, 365, zac. 2), etc. etc.

Legea comună de drept se definește în Pravilă ca «poruncă de obște și socotință... cetățitorilor și... dumnezeiască, adică aflare sfântă» (Glava 3).

Scopul legii este să dea «fieciui dreptate» (Glava 3), iar dreptatea este definită într'un chip mai precis și mai cuprinzător decât în Nomocanonul lui Manuil Malaxos — pe care se întemeiază în mod principal pravila cea mare — în felul următor: «Dreptatea iaste un lucru mai adevărat de toate, carea dă fiecui dreptate» (Glava2).

Această definiție exprimă concepția religioasă și laică a vremii despre drept și dreptate, socotind dreptatea ca o aplicare a adevărului suprem (a «lucrului mai adevărat decât toate») la relațiile omenești. Pentru a se înfăptui o astfel de dreptate, judecătorii trebuie «să vază lucrurile dumnezești și omenești... că lui Dumnezeu de alta nu-i pare bine ca de dreptate, nici de post, nici de purtări smerite... ca de cela ce face dreptate» (Glava 2).

Celelalte formule prin care se stăruie asupra legii și a dreptății sunt simple traduceri din dreptul romano-bizantin și mai precis din Instituțiile lui Justinian.

Pravila fiind în primul rând un cod bisericesc, e firesc să se ocupe mai mult de canoane și legi bisericești, dar dintre acestea vom cita numai vreo câteva dispoziții caracteristice pentru vechiul drept bisericesc în genere și pentru vechiul drept bisericesc al Românilor în special.

CU PRIVIRE LA ARHIEREI.

Pravila arată că arhieriei au cea mai înaltă demnitate în Biserică, fiind și judecători civili, nu numai bisericești (Glava 1, ș. a.) și nu orice judecători, ci chiar unii dintre cei mai mari demnitari de Stat, care au

puterea de a emite «pandete» sau cărți de călătorie în siguranță «pre în țară sau preste mare» (Glava 409). De aceea, înjurările aduse vlădicilor sau lovirea acestora, se pedepsesc ca și când ar fi aduse unor demnitari ai Statului, (Glava 112, zac. 3 și 7). Dar arhieriei, fiind și demnitari ai Bisericii, se cade să fie cu îndurare și să ierte pe cei care le greșesc (Glava 34).

Ținându-se seamă de demnitatea arhierască, orice vlădică este obligat să slujască cel puțin cu un preot și un diacon, «iară de nu se vor afla preoți mulți și diaconi, încât un preot și un diacon să nu lipsească și mai vârtos când face hirotonie, că fără preot și fără diacon nu poate sluji să facă hirotonie, nici poate să facă nici diacon, nici preot» (Glava 51).

Se oprește ca Episcopul să devină schimnic sub pedeapsa depunerii din treaptă (Glava 55). De asemenea, este oprit ca Arhierul «pentru vrajă sau patimă sau pentru că ia galbeni»... «să închidă vreo biserică, ca preotul să nu slujească», iar dacă totuși ar face acest lucru, atunci Arhierul acela «să păță singur aceia, adevărat să păță el ce a făcut... de va fi afurisit, să fie el afurisit; după cum zice David» (Psalm 7, «să i se întoarcă răutatea lui la capul lui» (Glava 35).

Patriarhilor li se recunoaște în general dreptul de devoluție arătându-se de ex., că cel ce va lepăda călugăria nu poate să mai fie primit în mănăstire și mai ales nu poate să devină egumen, «fără numai cându 'l va blagoslovi Patriarhul» (Glava 124 zac. 9), și că, nici călugărul care va fi avut preoție, de se va pocăi după ce «va fi lepădat călugăria, și de 'l va primi vlădica sau egumenul,.... atunci nu va putea să se mai apuce de cinstea ce-au avut, doară numai cu voia și blagoslovenia Patriarhului» (Glava 125 zac. 2).

Dacă defăimarea arhierilor obișnuite este grav sancționată, apoi cu atât mai mult a patriarhilor, Pravila d'spunând ca: «Cela ce va hulî pre Patriarhul de față, sau și în taină, acela nu se va numai afurisi sau se va goni de în sfânta Biserică, și să rămâie și fără de cinste: ci încă și ca un eretic se va pedepsi» (Glava 112 zac. 5).

PREOȚII.

Cu privire la preoți, printre altele, Pravila reproduce dispozițiile canonice referitoare la vârsta hirotoniei. Pravila stabilește că robii nu pot deveni preoți decât cu învoirea stăpânilor lor (Glava 80 la Nomocanonul lui Aristen, d'n canoanele Sf. Apostoli), îngăduie însă primirea în cler a copiilor d'n flori (Glava 93), cu motivarea că aceștia «nici au greșit nici se canonesc» (Glava 93). De asemenea, contrar și altei păreri care a stăruit încă multă vreme în Biserica noastră, Pravila permite și hirotonia evreilor botezați, motivând astfel: «Ovreiul dacă se va boteza, de ar fi făcut câte păcate, iară pentru darul botezului toate se vor curăți, și va rămânea cum ar fi născut a doua oară: și atunci poate să fie preot fără nici o sminteală» (Glava 369, zac. 4), sau... «Iară dacă se va boteza, de va face păcate carele opresc de preoție, atunci nu poate nici într'un chip să se facă preot» (Glava 78).

Pravila arată o grijă deosebită pentru viața morală a clerului luând măsuri amănunțite pentru ca aceștia să nu dea «vină și scandală oamenilor» (Glava 15) și oprindu-i dela îndeletniciri nedemne și incompatibile nu numai

cu starea clericală, ci și cu viața creștină în genere, cum sunt: negustoria (Glava 78) și camătă (Glava 281).

Iată și textele atât de instructive, prin care Pravila îi oprește dela astfel de îndeletniciri pe clerici: «Nici Episcopii, nici Preoții, nici Diaconii, nici Călugării... să neguțătorească, iară de va fi într'aceasta, sau să se părăsească, sau să i se ia darul că nu e vrednic preoției. Pentrucă minciuna se potrivește cu jehuirea» (Glava 71). Și, «cine ia camătă, de va fi cleric și va vrea acea dobândă nedreaptă și spurcată să o dea săracilor, deacia să se ferească de această boală, atunci poate să se facă popă. Pentrucă... plugariul ia plodul spicului, și nu mai caută să ia sămânța de supt rădăcini, iară cămatnicul el ia și plodurile și tot, și nu-i lipsește, sau nu lasă nemica; fără de pământ sădește și seamănă, și fără de sămânță seceră. Pentru aceea arama și argintul carele nu se nasc, iale nasc preste fire, iară pământul carele rodește și face pre firea lui, el rămâne pustiu» (Glava 281).

Dar Pravila interzice camătă și pentru orice creștin, dispunând ca: «Mireanul creștin de va vrea să ia camătă dela fratele său creștinul, acela să se afurisească și să se lipsească și de dumnezeasca priceștanie până se va părăsi: atunci să se arate și să se primească la biserică» (Glava 86).

CĂLUGĂRII.

În legătură cu călugării, Pravila cuprinde unele dispoziții menite să apere viața monahală împotriva neorânduiriilor. Astfel, se subliniază faptul că monahii renunțând la lume, au renunțat și la drepturile legate de viața comună și că nu mai pot avea pretenții asupra acestora. «Călugărul prost — zice Pravila — de va mărturisi (ca martor) să nu se bage în seamă, că el au lăsat lumea și lumeștile» (Glava 24). El nu poate fi din aceeași pricină nici preot de mir, «pentrucă besericile și noriile care sunt în lume s'au dat să le ție popii mireni cari sunt ai lumii. Iară Ieromonachii care sunt în lume și slujesc pre la beserici, aceia sunt păgâni fără lege și afară de dreptate. Drept aceea poruncim să se gonească de în lume. Iară și ei și încă și cea ce'l primesc, și câți vor lua dela dânsul blagoslovenie sau sfinții, să fie afurisiți până se vor părăsi». (Glava 121).

Și aceeași Glavă, mai la început, precizează că «proștii mireni dacă se fac călugări și ieromonahi, aceia n'au ertăciune, nici cum să se afle vreunul pre la biserici carele-s în lume, numai ce să șază pre în mănăstiri unde s'au tuns» (Glava 121).

Din același motiv, călugărului îi este interzis să facă negoț (Glava 71). să părăsească mănăstirea sub pedeapsa anatemei («călugărilor cari leapadă chipul și nu vor să se mai întoarcă», (Glava 33), părăsirea mănăstirii putând fi motivată numai în cazurile când «va fi egumen eretic» sau «de va fi calea muierilor să treacă pre în mănăstire» (Glava 121).

Pentru călugării care lepădând cinul se reîntorc la mănăstiri, se prevede că numai Patriarhul îi poate restabili în toate drepturile lor anterioare (Glava 124, zac. 9, Glava 125, zac. 2).

O pedeapsă de o asprime cu totul nejustificată pare aceea prevăzută

în zac. 8 a Glavei 124, prin cuvintele: «Cela ce va îndemna pre altul (din călugări) să lapede rasele: capul să i se taie».

Înfine, demnă mai este de remarcat și dispoziția prin care se îngăduie și călugărilor și clericilor de mir să poarte «haine mirenești», atunci când «sunt în călătorie» sau când alte nevoi justifică purtarea costumului civil. «Călugărul, sau popa, sau diaconul, — zice Pravila — de se va îmbrăca cu haine mirenești când va merge pre un drum, aceia nu se chiamă c'au lepădat călugăria, nici se vor certa» (Glava 124, zac. 10).

CĂSĂTORIA.

În chestiuni matrimoniale, Pravila după ce reproduce definiția clasică a jurisconsultului Perennius Modestinus (veacul al III-lea) asupra căsătoriei (Glava 203), se ocupă între altele de vârsta celor care se căsătoresc, urmând dispozițiile dreptului roman și bizantin care stabilesc vârsta minimă de 12 ani pentru femei și de 14 ani pentru bărbați (Gl. 173 și 203). Căsătoria între persoane de vârste prea deosebite se oprește, căci acest «lucru nu iaste numai cum nu se cade, ci încă e rușinos, dosadă, imputare și batjocură» (Glava 198).

Pravila mai prevede apoi obligativitatea binecuvântării bisericești pentru validitatea căsătoriei (Glava 173; Glava 198), iar în ce privește pedicile la contractarea căsătoriei, accentuiază în chip deosebit că, «după obicei» cuscria de trei neamuri constituie un impediment și peste gradul întâiu al rudeniei respective; că rudenția din Sfântul Botez constituie o piedică până în gradul șapte și se desleagă numai în gradul opt, la fel și rudenția adopției. În același chip original — fixând în scris un obicei bisericesc al românilor, — Pravila prevede și «rudenția de pre cununie, care se chiamă pre limba proastă nășie sau finie», ca piedică până în gradul trei. (Gl. 193).

Între înruderile care constituie impedimente la căsătorie, pravila mai amintește pe aceea «a frăției» care se stabilea între diverse persoane prin jurământ pe Sf. Evanghelie «și de multe ori și cu molitvele preoțești», interzicând acest obicei sau această practică, și declarând, că prin ea nu se stabilește niciun fel de rudenie... «să nu mai facă acea prindere de frăție, iară de va ajunge neștine să o facă, atunci să fie neadevărată,... ci însă acea câți se prind frați până în zioa de astăzi foarte să se canonească, iară pre preotul carele le va citi molitvele și-i prinde (frați), pre acela poruncesc să se pedepsească cu lipsa de preoția lui» (Glava 210).

Cu privire la divorț, Pravila cuprinde unele dispoziții originale dintre care subliniem în mod special pe aceea care consacră drept cauză valabilă de divorț hula, defăimarea sau conspirația împotriva stăpânirii (Glava 216 zac. 1), apoi dispariția unui soț timp de 3 ani în caz de război (Glava 222), apoi călugăria unuia din soți (Glava 101, 216 și 219).

JUDECATA BISERICESCĂ.

Pravila atribue instanței episcopale o competență mixtă: civilă și bisericească (Glava 363, zac. 10), și prevede unele pedepse pe care instanțele bisericești le pot aplica sau pot numai consimți la aplicarea lor, deși acestea sunt incompatibile cu caracterul justiției bisericești, ca de ex:

în cazul pedepsei cu moartea, prevăzută pentru incest și sodomie (Glava 211 passim; Glava 333 passim).

Tot atât de neobișnuită este și pedeapsa, pe care o pot pronunța instanțele bisericești împotriva unor clerici, cu întemnițarea în mănăstiri pe toată viața (Glava 124, zac. 5).

Impricinaților li se îngăduia, în spiritul justiției bisericești, să se împace fără judecată, chiar dacă au ajuns în fața judecății (Glava 111).

Pedepse din cele mai grave prevede Pravila pentru conspiratorii împotriva «împăratului» sau «Domnului locului», fapte pentru care pe lângă pedepsele aplicate de justiția civilă, Biserica adaugă caterisirea pentru clerici și afurisirea pentru mireni și chiar anatema (Glava 82 la can. apost. din colecția lui Aristen; Glava 367; Glava 371, etc.), specificându-se că în cazurile de conspirație împotriva stăpânirii, judecățile «nu deschid pravila cea de milostivire, ci numai pravila cea de certare cumplită» (Glava 371, zac. 7).

CHESTIUNI SPECIALE.

De vreme ce Episcopii sunt socotiți a fi și demnitari civili, Pravila arată că și anumite demnități bisericești pot fi ocupate de «bărbați mireni», reproducând în această privință texte din legislația bizantină (Glava 394).

Pravila cea Mare, ca și Pravila dela Govora atestă practica sinoadelor mixte în Biserica Română (Glava 51), și chiar unele practici cu totul neuzitate în alte Biserici, — cum este, de pildă, aceea ca protopopii să elibereze și ei cărți canonice de preoție (Glava 85).

Este amintit dreptul de azil al Bisericii, care însă nu mai constituie o garanție pentru cei ce săvârșesc crime grave ca: incestul, răpirea, etc. (Glava 259, zac. 28).

Dreptul ctitorilor nu este supus prescripției ca drepturile unor simpli particulari și, în general, de același privilegiu se bucură și drepturile bisericilor (Glava 117 și 17 la can. sin. din Calcedon).

O chestiune de importanță cu totul deosebită este aceea a poziției Mitropolitelor din Țara Românească și din Moldova față de celelalte Biserici Ortodoxe, în raport cu care aceste două Mitropolii sunt arătate ca bucurându-se nu numai de autoritate propriu zisă, ci chiar de toate drepturile autocefaliei, Mitropolia Țării Românești având jurisdicție și asupra Bisericii din Ardeal. În Pravila chiar se constată ca o stare de fapt, autocefalia Bisericii din Moldova, căci se zice: «Aflăm scris în Pravila lui Matei Vlastari, cum și Moldovlahia au fost supusă Ohrideanilor, iară acum nice Ohrideanilor se pleacă, nici Țarigrădeanului» (Glava 391).

În aceeași Glavă, între Bisericele autonome și autocefale nesupuse altor Biserici ca și Bisericele românești, se numără Biserica Sârbilor, Mitropolia Rusiei, etc.

DOCTRINA.

Dar în afară de regulile cu caracter canonic și moral, Pravila cea Mare cuprinde și o serie de precizări în legătură cu credința ortodoxă, combătând superstițiile (strigoi, vârcolaci — Glava 378), duhurile rele,

vedeniile (Glava 378), — făcând și unele considerațiuni în legătură cu Sf. Taine (Botezul, Cuminecătura, Hirotonia, Maslul, etc.), și apărând credința ortodoxă împotriva «papistașilor» și a altor eretici.

Astfel, în legătură cu Botezul, spune că el poate fi săvârșit în caz de necesitate și de către laici valid botezați (Glava 153), iar botezul ereticilor nu este recunoscut ca valid (Glava 115). Despre hirotonie se arată că ea curăță de păcate (Glava 77), și se declară nevalidă hirotonia ereticilor, ca și botezul acestora (Glava 115).

La săvârșirea maslului, Pravila arată că trebuie să ia parte 7 preoți sau minimum 3 (Glava 66).

Pentru apărarea credinței ortodoxe împotriva smintelilor introduse de papistași și de alți eretici, alcătuitoarii Pravilei spun încă din prefață că au ales materialul acesta «din multe și bogate pravile, trimițând până și la împărăteasca cetate, la Prea Sfântul nostru și a toată lumea Patriarh, că nu am vrut să scriu după cele tiparnice fiindu-mi teamă că de când au încăput cărțile pravoslaviei la mâna ereticilor, ei nu au lăsat a nu băga câteva ceva zizanii...», și că, aceea ce au adunat ei «se cade să le caute și să le ție vârtos totdeauna aceia ce sânt îndreptătorii pravoslaviei, ca să poarte griji pentru sufletele turmelor, să nu cumva să se alunece spre învățăturile străinilor...», — ca astfel ei să poată «alege adevărul de înrătăcire străină și dreptatea de strâmbătate» (prefață la Pravila cea Mare).

Inrătăcirea străină la care se referă prefața, este aceea a Romei, pe care o pomenește de mai multe ori combătând atât primatul Scaunului roman (Glava 6) cât și alte rătăcirii ale latinilor, ca purgatoriul (Glava 163), precum și cărțile acestora în care se spune, pe drept cuvânt, că «latinii... au pus niște lucruri și tocmele mincinoase și străine de tot Blagocestiei, adică creștinătății» (la can. 83 apost. din colecția lui Aristen).

În diverse alte părți catolicii sunt numiți, în ironie, «latini și papiji» (la sin. V ecumenic) —, arătându-se isprăvi (Glava 391) și socotințe greșite ale lor.

Din cele trecute numai pe scurt în revistă, s'a putut vedea că Pravila cea Mare nu a fost concepută numai ca un cod de legi, ci și ca un îndreptar de credință, și că ea constituie de fapt pentru noi și astăzi un document al conștiinței ortodoxe, aflată în veacul XVII în luptă aprigă și cu catolicismul și cu infiltrațiile protestantizante (ofensiva catolică din Polonia și Ungaria și ofensiva protestantă: mărturisirea lui Chiril Lucaris (1629), catehismul calvinesc (1640), răspunsul lui Varlaam la acest catehism (1645), etc).

Importanța bisericească a Pravilei mai rezidă și în faptul că ea, pe lângă conștiința ortodoxă și pe lângă obiceiuri specifice ale Bisericii Ortodoxe Române, mai exprimă și conștiința independenței sau autocefaliei Bisericii noastre față de celelalte Biserici și, am putea spune, că textul Pravilei dela 1652 este cel mai important text al acestei autocefalii, cu toate că ea nu a fost recunoscută formal de către Patriarhia din Constantinopol decât la 1885. Aceasta nu însemnează însă că Biserica Română nu s'ar fi bucurat de fapt de independență deplină față de celelalte Bise-

rici Ortodoxe, independență în care tocmai rezidă autocefalia.

Dacă se știe că dela înființarea și organizarea Mitropoliilor române, ele s'au bucurat de autonomie unele față de altele și apoi față de Bisericiile surori, și n'au fost supuse deplin jurisdicției altor organizații bisericești din afara teritoriului patriei noastre decât temporal și incidental, apoi pe baza documentului cuprins în Pravilă se poate spune că din veacul XVII cel puțin în parte ele au fost de fapt autocefale. Deși de atunci, ele nu și-au putut menține toată vremea autocefalia, totuși dela apariția Pravilei încoace, putem număra 3 veacuri de conștiință autocefală a Bisericii noastre.

Ca document al acestei autocefalii, și ca prilej de reconsiderare a părerilor greșite în legătură cu autocefalia Bisericii noastre, Pravila dela 1652 are și importanța de cea mai completă și de singura Pravilă valabilă pentru credincioșii români din cele trei Mitropolii: a Țării Românești, a Moldovei și Ardealului, cari din vremea aceea până în 1949 n'au mai avut nicio altă lege bisericească de aceeași valoare pentru toți și cu aplicarea deplină în toate cele 3 Mitropolii, fiindcă o parte din Românii din Ardeal deveniseră uniți cu Roma pe la 1700, și abia dela 1948 au revenit în sânul Bisericii mame.

*

Dar precum am mai spus, Pravila cea Mare a constituit nu numai un cod bisericesc, ci și un cod politic de legi, care a fost considerat ca atare și aplicat atât în Țara Românească cât și în Moldova, până târziu în veacul al XVIII, ca singur cod oficial al Statului, iar de atunci după întocmirea și acceptarea altor colecții, el a continuat să rămâie în vigoare alături de acestea, căci de fapt nici în materie civilă și penală el nu a fost scos din vigoare printr'o hotărâre expresă, inclusă în vreuna din colecțiile sau legile de Stat de mai târziu. Pravila a fost invocată mereu în justiție ca un cod oficial a cărui autoritate s'a recunoscut continuu în practica judecătorească în toate chestiunile în care colecțiile și legile de mai târziu, nu dispuneau altfel decât ea. Deși referirile la Pravilă au devenit din ce în ce mai puține și dispozițiile ei în vigoare s'au împuținat mereu prin codurile și legile din ultimul veac, ajungându-se ca în cea mai mare parte textul ei să fie abrogat în mod indirect sau să cadă în desuetudine, totuși chiar și în ultimele decenii, Pravila a fost invocată în justiție și a servit ca argument decisiv, chiar în faimosul proces pe care l-au purtat, între cele două războaie mondiale, moșnenii din Prahova împotriva societății forestiere care le încălcăse drepturile («Drajna»).

Că Pravila cea Mare s'a impus deopotrivă și ca un cod politic nu numai ca un cod bisericesc în Țările Românești, se explică, în afară de starea relațiilor dintre Biserică și Stat din vremea aceea, și prin lipsa unui cod complet de legislație civilă până foarte târziu, și apoi prin faptul că Pravila a legiferat pentru prima dată obiceiul pământului, ridicându-l în mod expres la valoarea și puterea legilor scrise, sau chiar fixând în text de lege unele dintre orânduirile sau normele dreptului vechi cutumiar al Românilor.

Astfel, în glava 4 a Pravilei se spune, că «obiceiul cel nescris are puterea legii, adică obiceiul legii are putere»; că «unde nu e lege scrisă, acolo trebuie să păzim obiceiul locului, iar de nu va fi nici obicei, tre-

buește să urmăim întrebării de acel lucru, iar de nu vom afla nici cu întrebară de acest lucru, atunci trebuie să socotească bătrânii cum vor putea tocmi»... «Drept aceea, și cele tocmele carele cu îndelungat obicei s'au ispitit și s'au păzit multă vreme, sunt de treabă, iară nu mai puțin, ci ca și învățăturile și legea ce e scrisă»... «Obiceiul vechi în loc de lege se socotește și se ține».

În glava 361 sunt stabilite condițiile în care obiceiul prevalează față de lege, după cum urmează: «A șasea vină care îndeamnă pre judecători să mai micșoreze certarea celui vinovat de cum învață Pravila: iaste obiceiul locului, după care obiceiul cine va greși, nu se va certa nice cum»...

«Când va fi un lucru cu cale să se certe, carele-l va face, iar acel lucru de vreme ce va fi obiceiul locului să se facă: atunci acela ce-l va face, nu se va certa nice cum».

«Judecătorul judecă câteodată și împotriva Pravilei, pentru acest obicei al locului, și de mult ori face și cum îi iaste voia lui».

«Lucrurile carele se fac după cum iaste obiceiul locului, măcar de ar fi și împotriva firii și a Pravilei, iară drept ceia tot nu va certa judecătorul pre aceia ce fac acel obicei»...

În glava 371, zac. 7 se arată că obiceiurile juridice se respectă în toată lumea, iar în glava 3 și în glava 30 se arată că judecata strâmbă sau judecata rea, nu poate să se întemeieze pe obicei, chiar dacă obiceiul respectiv este socotit bun, căci zice: «cele ce sunt judecate și tocmită rău, nici vremile, nici pravile, nici obiceiul pe acelea nu poate să le adevereze» (glava 30), și iarăși: «cela ce închipuiește și judecă rău, acela nici lege, nici vreme, nici obicei bun întărește» (glava 3).

Cu privire la obiceiul de a se face la judecată (vezi glava 4), întrebarea asupra unor lucruri despre cari unii știu din auzite, în glava 24 se arată că «mărturia numai de într'auzite... nu se bagă în seamă, fără numai când vor mărturisii pentru hotară și pentru împărțirea caselor, a viilor și a țărinilor», limitându-se astfel și fixându-se în scris un obicei existent.

Obiceiul mai este invocat și socotit ca având putere de lege în legătură cu o mulțime de cauze. Deasemenea, obiceiul este trecut în textul Pravilei, chiar și atunci când se constată că el a căzut în desuetudine, deși Pravila nu-l socotește rău și nu-l abrogă. Astfel, de exemplu, în legătură cu comorile, se înșiră în glava 89 câteva obiceiuri privitoare la dreptul celor cari le descoperă, iar în zac. 18 a glavei acesteia se adaugă: «Acestea toate ce scrie mai sus, au fost în zilele cele vechi, iar acum s'au părăsit acele obiceiuri». «Iară comorile câte se găsesc, toate le iau Domnii, și numai de dau câtu se îndură ore ce puțin lucru, celuia ce găsește, iară stăpânului celui a cu locul, nu-i dau nimica» (zac. 19).

În afară de obiceiul general, se amintește și se arată ca valabil și obiceiul local sau obiceiul de ținut. Astfel, glava 127, zac. 1, arată în legătură cu o infracțiune gravă, că ea «se ceartă pre multe locuri cu multe feluri de pedepse, după cum va fi obiceiul al fieștecărui ținut».

Pravila face deosebire între obiceiul bun (glava 3) și obiceiurile rele (glava 113 și altele), căutând să le desființeze pe cele din urmă.

Ea infirmă o serie de obiceiuri rele și le declară supuse pedepselor. Astfel, în glava 113, zac. 1, se înșiră întretele cele din categoria aceasta, «scrisorile de cuprins injurios, după cum urmează: «Acestea ocări cu scri-

soare ce se fac în multe feluri, uneori scriu hârtii cu sudăime și cu ocări asupra cuiva și le aruncă pre ulițe sau în mijlocul târgului unde sunt mai mulți oameni, pentru să citească mulți și să înțeleagă ocările lui; alții scriu și l'pesc hârtii pre ziduri sau pre păreți, pe unde trec oamenii, alții cu meșteșug de nu scriu numele omului, ci scriu niscare semne ca acelea, ce dacă le aud, toți înțeleg și cunosc pentru cine grăește și pre cine ocărăște».

Peste tot, cu excepțiile din glava 361, obiceiul este pus pe aceeași treaptă și arătat ca având aceeași valoare cu «pravilele cele împărătești» și «cu cele ce sânt după fire» (glava 363) sau cu «Pravila cea de fire», cu «Pravilele firii omenesti» (glava 364) și cu «dumnezeieștile pravile» (glavele: 361, zac. 4 și 363). Atât prin felul în care se statornicește respectul obiceiului de drept secular, cât și al aceluia de drept bisericesc, Pravila cea Mare a arătat o deosebită grijă față de instituțiile juridice nescrise ale poporului și ale Bisericii Ortodoxe Române.

Din dreptul cutumiar, care își are de altfel rădăcini puternice în viața poporului nostru, Pravila cea Mare a făcut o părghie de rezistență permanentă împotriva influențelor stricătoare de legi și de datini, și prin aceasta, ea a constituit chiar și în epoca cosmopolitismului burghez, un reazim împotriva introducerii — de multe ori fără temei în realitățile vieții noastre publice — a unor instituții juridice apusene și a unor metode de câștigare a dreptății, contrare vechilor noastre așezăminte juridice și potrivnice moralei creștine.

Cu privire la cuprinsul civil și penal al Pravilei celei Mari, notăm spre exemplificare câteva dintre chestiunile de care se ocupă. Astfel, în materie civilă: căsătoria, divorțul, zestre, moștenirea, înfierea, proprietatea, donațiunile, ipoteca, locațiunile, tutela, prescripția, etc., etc., iar în materie de drept penal: crimele comune, furtul, tâlhăria, adulterul, supui-toria (exploatarea imoralității), răpirea, sacrilegiul, incestul, calpuzania (falsificarea de bani), etc., etc.

În legătură cu unele dintre acestea, lăsăm să urmeze câteva dintre dispozițiile Pravilei, caracteristice pentru stările sociale și pentru instituțiile juridice medievale.

Pentru căsătorie, se fixează vârsta minimă la 12 ani pentru fete și la 14 ani pentru tineri (glavele 173, 198 și 203), și se interzice încheierea căsătoriei între persoane între cari deosebirea de vârstă e prea mare. Iată înțeleapta rânduială statornicită în această chestiune, de Pravilă: «Socoteala legii sau a Pravilei zice așa, ca pre la nunte trebuie să căutăm să vedem... de va fi bine cum se cade, ce să zice să nu fie bărbatul de 50 ani și muiarea de 12 sau de 15, sau muiarea de 50 și bărbatul de 20, deci bine cum se cade și cinstit iaste așa, ca să fie bărbatul și muiarea în vârstă ce e pre lege... iară cum nu se cade și afară de dreptate iaste cum e mai sus: să fie bărbatul bătrân și muiarea tânără, sau muiarea bătrână și bărbatul tânăr, care lucru nu iaste numai cum nu se cade, ci încă e rușine, dosadă, împutare și batjocură».

«...să se păzească cum se cade de vârstă, să nu fie bărbatul bătrân și muiarea tânără, nici muiarea bătrână și bărbatul tânăr, ci să fie amândouă părțile deopotrivă de ani, iară de va întrece o parte mai mare, adică

a bărbatului, atunci iaste bine, iar de va întrece muiarea să fie de zile mai mare de bărbat, atunci foarte iaste fără de cale» (glava 198).

Dispoziția citată a Pravilei cu privire la raporturile de vârstă dintre cei cari se căsătoresc arată existența unor abateri grave în această privință dela normele morale și juridice care reglementează căsătoria. De altfel, așa cum s'a practicat atât în epoca feudală cât și în aceea a burgheziei, căsătoria între persoane de vârstă nepotrivită, a căror conviețuire însemna deadreptul un incest și n'avea nimic comun și nici nu putea avea ceva comun cu rosturile și cu scopul căsătoriei, nu reprezenta decât un contract de vânzare-cumpărare între părți, un contract rușinos și degradator până la monstruoșitate, a cărui binecuvântare consacră aproape un sacrilegiu. Acest fel de contracte erau direct determinate de relațiile sociale specifice oricărei orânduirii bazată pe exploatare; ele erau în primul rând — dacă nu în mod exclusiv — simple contracte economice, târguri a căror amintire provoacă oroarea oricărui om cu simțul demnității.

Reflectând relațiile sociale ale feudalismului, Pravila oprește căsătoria între persoane care aparțin unor clase deosebite sau căsătoria celor din clasele avute cu persoane aparținând unor profesii desconsiderate. Astfel, glava 197 stabilește că «Robul iertat nu va lua pre stăpână-sa, adică pre muiarea stăpânului său după moartea lui. Nici argatul, măcar de va vrea și muiarea, ca să nu dea vină întru oameni, că încă viu fiind stăpânul său au umblat cu dânsa», iar glava 200 dispune că «Nici alautariul carele zice cu vioara și alăuta pre la târguri și pe la sboruri și pre la nunte, nu poate să ia fată de om bun sau boiaru, că unii ca aceia sânt batjocură lui Dumnezeu și oamenilor».

Se prevede obligativitatea cununiei religioase pentru validitatea căsătoriei (glavele 173, 198, etc.), iar pentru validitatea logodnei, o simplă binecuvântare religioasă (glava 173).

Cu privire la relațiile dintre soți, Pravila cuprinde dispoziții cari îngăduie ca soțul să-și bată soția, legiferând acest obicei barbar din vremea în care femeile erau lipsite chiar de drepturi elementare. Astfel, în glava 185, zac. 1, 7 și 9, citim: «poate să îndrepteze și să certe bărbatul pre muier-e-și... Și încă să o bată, când va fi cu vină, după deală ce va fi făcutu, și atunci cu măsură să nu o prea treacă și cu blândețe, iară nu cu vrăjmășie fără vină și fără ispravă» (zac. 1).

«Bărbatul poate să-și bată muiarea cu măsură pentru vina ei, măcar de ar avea și zapis să nu o bată» (zac. 7).

«De-și va bate neștine muiarea cu pumnul sau cu palma, aceea nu se cheamă că iaste cu vrăjmășie asupra ei, de o ar bate cât de mult și cât de des» (zac. 9).

În materie de prescripție, Pravila adoptă termenul de 5 ani pentru infracțiunile simple (glava 259, zac. 27), apoi termenul de 30 ani pentru bunurile imobile și pentru comorile ce se vor găsi pe locurile zălogite pentru datorie (glava 89, zac. 13), și același termen în caz de posesiune neturburată a bunurilor mobile (glava 17 la sinodul din Calcedon). Deasemenea prevede că datoria în bani se prescrie după 30 ani, «iară de vor fi zăloage, până în 40 de ani se cer» (glava 280).

Se oprește cu desăvârșire camăta, motivându-se această oprește în-

tr'un mod minunat și mereu valabil, așa cum s'a văzut mai înainte (glava 281).

Dintre ciudățeniile legiferate de Pravilă și caracteristice pentru obiceiurile patriarhale, cităm pe aceia a apărării bărbii, cuprinse în glavele 106 și 107, cari sună astfel: «De va zice neștine altuia: Tu ai barbă mare, de aceasta trebuie judecătoria să socotească căci că iaste cuvânt ce se prinde și drept sudalmă și nu drept sudalmă. Pentru acestea cuvinte se cheamă ca niște isvoade, și judecătoria mai bine crede cum să fie fără de sudalmă» (glava 106, zac. 11). «Sudalmă și ocară mare iaste, când se face și cu lucrul într'acesta chip, când va tăia neștine barba altuia» (glava 107, zac. 2).

În privința justiției, se prevede posibilitatea alegerii judecătorilor, caz în care, «socotința sau judecata judecătorilor celor aleși, nu se judecă la altă judecată» (glava 289).

Pravila înlătură dintre martori pe cei săraci, dispunând prin glava 24: «Săracii nu mărturisesc. Săraci se cheamă, ceia ce nu le plătește bucatele lor care le au, 50 de galbeni».

Printre crimele cele mai grave, pravila socotește falsificarea banilor, conspirația contra «Domniei», apoi nesupunerea față de stăpânirea Statului și injuriile aduse Domnului și ispravnicilor lui.

Pentru falsificarea de bani prevede pedeapsa cu moartea, arderea cadavrului și confiscarea averii, prin glava 87, zac. 4, 9, 10, 16 — în care citim: «Ori cine va face bani mincinoși, ce se zice ori cine va fi calpuzan de va face bani răi în numele împăratului și al Domnului aceluia loc, aceia întâi să i se taie capul, după aceea să-i arză trupul în foc și câte bucate va avea, toate să fie Domnești» (glava 87, zac. 4); «Ori care zărtariu va mesteca aurul sau argintul, cu alte lucruri, fără de știrea stăpânului, ce se zice de va spurca lucrul și se află mincinos, cu alt cu nemica numai cu capul să plătească» (zac. 9); «ceia ce fac bani Domnești și de vor îndrăzni să spurce aurul sau argintul, pentru dobânda lor: aceia cu alt cu nemica nu vor plăti, ci numai cu capetele» (zac. 10); «Cela ce va spoi vre un fel de bani, fiind de aramă, să arate că iaste de aur sau de argint, sau de va spoi argintul să arat că iaste aur: pre acela să-l omoare» (zac. 16).

Pentru cei ce vor denunța pe calpuzani, se prevăd recompense în cazul când nu sunt complici; pentru complici, iertarea de pedeapsă, iară de va fi rob, să nu-i dea alt dar, ci numai să-l slobozească, să nu mai fie rob» (glava 87, zac. 13).

Pedeapsa cu moartea mai este prevăzută și pentru crimele următoare: «Supuitoria (glava 128, zac. 6, etc.); incestul (glava 211, zac. 3, 4); răpirea (glava 259); omorul și tâlhăria (glava 259, passim.); apoi amăgirea călugărilor ca să părăsească mănăstirea («cela ce va scoate de în mănăstire pe vreunul de ceia ce ispitesc să se facă călugări: aceia capul să i se taie» (glava 124, zac. 7), etc., etc. Pentru complicitățile celor cari săvârșesc crime și pentru sfințicii sau instigatorii la crime, se prevede pedeapsa simplă a tăierii capului, iar pentru vinovații propriu ziși, Pravila arată că «se cade să se pedepsească cu o moarte cumplită» (glava 44;

glava 259, zac. 20), sau «să-l omoare ori cu ce moarte va fi mai rea» (glava 129, zac. 2), prin care se înțelege supunerea la torturi prealabile sau ridicarea în furci (glava 367), sau arderea trupului după moarte (glava 87, zac. 4 și glava 333, zac. 19) sau uciderea prin turnarea de plumb topit pe gât (glava 128, zac. 4).

Ca pedepse mai puțin grave decât moartea, Pravila prevede trimiterea la ocnă (glava 113, zac. 2); expulzarea din localitatea sau regiunea în care cine a săvârșit vreo fărădelege (glava 113, zac. 2; glava 128, zac. 6); purtarea cu rușine prin târguri, a celor condamnați (glava 113, zac. 2); tăierea nasului (glava 127, zac. 7 și glava 130, zac. 3); confiscarea bunurilor și mai ales a bucatelor (glava 113, zac. 2); certarea cu toiege, după gravitatea cazului (glava 304, zac. 67), etc.

Una dintre cele mai grave crime de care se ocupă Pravila cu deamănuntul, este conspirația împotriva stăpânirii sau, după expresia Pravilei, «hiclenirea și uciderea omului» (glava 48, zac. 5) sau «hulirea și suduirea domniei» (glava 112, zac. 1-8; glava 216, zac. 1), sau «hainia» (glava 367, zac. 6, 7). Pedepsa acestei crime este moartea cea mai cumplită și pentru ea nu se poate nădăjdi niciun fel de iertare (glava 371, zac. 7). Crime tot atât de grave sunt socotite și hiclenirea, suduirea, hainia sau uciderea «diregătorilor și judecătorilor țării», acestea pedepsindu-se tot cu o moarte cumplită (glava 48, zac. 1 sq.; glava 244, zac. 4).

Li se recunoaște însă tuturor, dreptul de a opune rezistență în legitimă apărare, diregătorilor abuzivi, luându-se chiar măsură împotriva acestora, în cazul că «vor face asuprele și vor împrasta săracii» (glava 48, zac. 9).

Dar crima cea mai gravă este socotită trădarea de patrie, cu privire la care Pravila se pronunță astfel: «Cel ce își va hicleni moșia și nașterea de unde a născut, acela mai cumplit să-l certe, decât pre un ucigătoriu de părinți, de vreme ce se cade mai bine să-și ferească și să-și socotească neștine moșia, decât părinții ce l-au născut» (glava 244, zac. 5). Deodată cu arătarea iubirii de Patrie, ca cea mai înaltă datorie a fiecăruia, Pravila mai prevede și datoria patriei de a-și proteja fiii: «țara se cade să-și păzească și să-și priască și să acopere de asuprele pre oamenii pământului său» (glava 247, zac. 25).

În afară de chestiunile privind ordinea internă a țării, Pravila se mai ocupă și de acelea privind relațiile sale cu alte țări, luând sub protecția Domniei sau a puterii de Stat pe solii străini. Astfel, ea dispune prin glava 49, zac. 1, că «cela ce va sudui solii care merg dela o Domnie la alta sau într'alt chip de-i va vătăma, acela din afară de pedepsirea ce dau Pravilele cele mirenești, atunci să se afurisească după pravila bisericii».

Din exemplele citate, s'a putut vedea că într'adevăr Pravila cea Mare a fost nu numai un cod bisericesc, ci și unul politic. În textele ei, se reflectă relațiile sociale și juridice specifice epocii feudalismului, nelipsind nici caracterul barbar al unor pedepse sau casne medievale.

Caracteristic pentru vremea în care a fost alcătuită și publicată Pravila cea Mare, este felul în care sunt tratate în cuprinsul ei diverse chestiuni sociale, unele privind clasele și relațiile sociale, altele privind

obiceiurile bune și rele, atât ale vieții civile cât și a celei bisericești, și, în sfârșit, altele reprezentând particularități de limbă și cultură românească din vremea aceea.

Astfel am văzut că săracilor și călugărilor nu li se îngăduie să compare ca martori în procese. Apoi, că nu li se permitea săracilor să se căsătorească cu persoane din familii înstărite sau fete de «om bun», deosemena că robilor nu li se permitea să intre în cler fără învoirea stăpânilor, că atât mirenii cât și clericii și chiar călugării se îndeletniceau cu negoțul și cămătăria, pe care Pravila le înfierează ca acte de jefuire, etc., etc.

Pravila biciuiește atât abuzurile vieții laice, cât și ale vieții bisericești, întrebuintând câteodată chiar expresii tari, ca de exemplu, atunci când înfierează abuzul cu afurisenia, pe care unii preoți o aruncau asupra creștinilor numai din supărare sau din alte porniri, abuz pe care Pravila îl declară pedepsit și de Dumnezeu, căci «Dumnezeu nu ascultă pornirile cele dobitocești» (glava 35). Tot prin cuvinte aspre califică și abuzurile dregătorilor civili, dând libertate tuturor — și săracilor — să se apere împotriva acestora.

Dar precum Pravila consacră prin legi de drept inegalitatea în relațiile de clasă ale oamenilor în viață, ea consacră această inegalitate chiar și după moarte, ba chiar și în felul în care se aplica pedeapsa cu moartea celor cari aparțin unor clase deosebite. Astfel, glava 367, zac. 6 dispune: «De greșalele ce învață Pravila să piarză în furci, cum e hainia și hicleșugul, când hiclenește pe domnul său, atunce se va spânzura și boiarenul ca și cel mai prost, iară așa furcile boiarenului să se facă mai înalte decât ale celui mai mic».

Prin cuprinsul ei atât de variat (juridic, religios, economic, politic, cultural, etc.), Pravila cea Mare ni se înfățișează ca un document al vremii, deopotrivă de important atât pentru viața bisericească, cât și pentru viața socială în genere și pentru viața de Stat. Ea este una dintre cele mai fidèle și mai cuprinzătoare mărturii asupra stărilor din viața românească a epocii, privită sub aspectele ei principale.

Exemplele pe care le-am citat cu privire la viața bisericească, cât și cu privire la viața social-politică, oricât de caracteristice ar fi, nu reprezintă totuși decât minimul pe care l-am socotit necesar pentru sublinierea în mod special a importanței canonice și juridice a Pravilei Târgoviștene și pentru a da numai un indicativ asupra importanței generale a Pravilei celei Mari pentru viața și cultura românească din veacul XVII.

PRAVILA MARE DEALUNGUL VREMII

de Prof. IORGU D. IVAN

La 20 Martie 1952, s'au împlinit trei sute de ani, de când, din tipărirea domnească dela Târgoviște, a apărut în limba românească, importanta legiuire cunoscută sub numele de «Pravila mare sau Indreptarea legii. Împlinirea acestui termen constituie un eveniment de o deosebită importanță, eveniment care nu trebuie lăsat să fie trecut cu vederea, ci amintit cu toată cinstirea, cu atât mai mult cu cât se știe că Indreptarea legii — alături de legiuirea apărută cu șase ani înainte în Moldova (Cartea românească de învățătură a lui Vasile Lupu) — a jucat un rol deosebit în viața Țărilor Românești, afirmând pe această cale a unității juridice și de limbă, unitatea lor politică, realizată însă abia cu 207 ani mai târziu (1859).

Pentru amintirea și evidențierea acestui important eveniment, socotim potrivit să arătăm, pe scurt, ce însemnează Pravila Mare, cum s'a ajuns la întocmirea ei, care este cuprinsul ei, și în ce măsură a răspuns și a influențat ea, prin acest conținut, viața juridică a poporului nostru.

I. Numele de Pravila mare i-a fost dat, ca să se deosebească de o altă legiuire, apărută cu 12 ani mai înainte «Pravila dela Govora» (1640), care poate fi socotită prima legiuire tipărită în românește¹⁾, cu respectarea normelor urmate la promulgarea și publicarea legilor.

Pravila dela Govora fiind mult mai mică și ca întindere și ca importanță a cuprinsului, în raport cu pravila dela Târgoviște, a fost numită «Pravila mică», iar cea dela Târgoviște «Pravila mare».

Denumirea de Indreptare legii i-a revenit din traducerea prea literală a cuvântului grecesc «νομοκάνων»²⁾, și face parte din titlul: «**Indreptarea legii** cu Dumnezeu, carea are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești. Pravila Sfinților Apostoli, a cele șapte soboare și toate cele nemeastnice. Lângă acestea și ale s. dascăli ai lumii: Vasilie vel., Timotei, Nichita, Nicolae, teologia dumnezeieștilor bogoslovi. Scrie mai nainte și tocmită cu porunca și învățătura blagocestivului împărat kir Ioan Comninul, de cuvântătorul diacon al marii Bisericii lu Dumnezeu și păzitor de pravili kir Alexie Aristinu. Iar acum de întâi prepuse toate depre elinește pre limba rumânească, cu nevoința și userdia și cu toată cheltuiala a prea sf. de Hristos kir Ștefan, cu mila lu Dumnezeu mitropolit Târgoviștei, exarh plaiului și a toată Ungro Vlahia. În tipografia prea luminatului meu domn Io Matei Voevod Băsarab. În sf. Mitropolie în casa Înălțării Domnului nostru Iisus Hristos. Martie 20 vleat 7160, al lui Hristos 1652».

Din acest titlu, destul de dezvoltat, ca și din cele două prefete, care urmează după stema țării, se poate înțelege cu ușurință și exact, scopul cu care a fost întocmită această pravilă, numele inițiatorilor și sprijinitorilor tipăririi, ca și numele ostenitorilor cu întocmirea sau traducerea ei.

1. Dintr'o pravilă mai veche, tipărită probabil la 1653, la Brașov, n'au fost găsite până în prezent decât 12 foi, descoperite de Andrei Bârseanu într'un sbornic la expoziția din Sighetul Marmăției, primit dela preotul Artemiu Ardenes din satul Ieud (vezi C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, St. G. Berechet. *Istoria vechiului drept românesc*, I, Izvoarele. Iași, 1934, p. 143; idem, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, București, 1938, p. 6, extras din revista «Biserica Ortodoxă Română», Nr. 11-12, anul 1938.

2. C. Popovici, *Fântânele și codiciile dreptului bisericesc ortodox*, 1886, p. 106.

Prima prefată este semnată de Daniil Andrei Panoneanu, care, după ce laudă pe Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, ca pe unul împodobit cu toate felurile de flori ale darului Duhului Sfânt, mirându-se toți că dintr'un sat de jos al Ungro Vlavlăhiei a putut să crească «o odraslă și stâlpăre ca aceasta, împodobită cu atâtea bunătăți și daruri», se arată pe sine traducător al Indreptării legii, depre limba elinească pre limba românească. Prefata a doua a Pravilei, este semnată de Mitropolitul Ștefan, căruia nu-i aparține însă decât începutul și sfârșitul; căci, în afară de început și sfârșit, prefata în toată întinderea ei, este traducerea prefeții sau proteoriei lui Matei Vlastares, dela Sintagma sa alfabetică³⁾. Pe alocuri, această traducere este lipsită de cursivitate și exactitate, așa cum a arătat fostul profesor de Istoria Dreptului Românesc, I. Peretz, într'un studiu documentat în care a pus pe două coloane originalul grecesc al proteoriei cu traducerea românească⁴⁾.

Așa cum, pe baza cercetărilor, s'a ajuns la stabilirea originalului, prefeții Pravilei, la fel, pe baza studiilor făcute asupra izvoarelor vechiului drept românesc, s'a ajuns să se stabilească și izvoarele de care s'au folosit întocmitorii Pravilei Mari. Nu vom face acum o expunere amănunțită a acestor studii și a părerilor exprimate în legătură cu izvoarele pravilei⁵⁾, ci ne vom limita numai să amintim cuprinsul ei, căutând să arătăm apoi că Pravila mare — ca și Cartea românească de învățătură a lui Vasile Lupu — deși nu corespundea, prin conținut, concepției juridice a poporului român, fiind traducerea unei legiuiri străine, a exercitat totuși, prin aplicare îndelungată, o evidentă influență asupra societății românești.

II. Cum s'a ajuns la întocmirea cuprinsului Pravilei mari, rezultă din prefata Mitropolitului Ștefan, adresată arhiepiscopilor, episcopilor, egumenilor și preoților. Anume, constatându-se că în multe din cărțile Pravilei, ereticii băgaseră zizanii și venin din eresurile lui Calvin și Luther sau

3. Folosirea «Proteoriei» lui Vlastares, ca prefată la Pravila Mare, a fost arătată încă dela 1824 de către Kopitar, în «*Jahrbücher der Literatur*», Wien, tom. XXV (1824), pp. 158-167; C. Popovici, *Fântânele și codicii...*, p. 114, n. 6; St. G. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea I, Izvoarele, Vaslui, 1937, p. 123.

4. I. Peretz, *Predoslovie mitropolitului Ștefan la Pravila lui Matei Basarab*, București, 1905.

5. Al. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, p. 169; St. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1908, p. 344; St. Bașgan, *Studiu canonic literar asupra părții întâia din Indreptarea legii, tipărită la Târgoviște 1652*, București, 1900 (teză); G. Chirică, *Cercetări istorice asupra legislației bisericii române din sec. 17 și 18-lea* (teză), București, 1895; I. Negulescu, *Ștefan I, Mitropolitul Ungrovlahiei* (teză), București, 1890; C. Erbiceanu, *Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscriptul grecesc al lui Manuil Malax notarul. Forma și conținutul manuscriptului*, art. în «*Biserica Ortodoxă Română*», an. XVI (1892-1893), p. 319-334; C. Popovici, *Fântânile și codicii...*, p. 108; St. G. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, p. I, Izvoarele, Vaslui, 1937, p. 124; idem, *Intregiri*, I, *Câteva chestiuni din istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1931, p. 25; idem, *Intregiri*, Iași, 1938, pp. 8-9; I. C. Filitti, *Vechiul drept penal român* (extras din Revista de drept penal și știința penitenciară (1934), p. 7; I. C. Filitti și I. Suchianu, *Contribuții la istoria justiției penale în Principatele Române*, București, 1928, p. 14; N. Mihaș, *Dreptul bisericesc oriental*, traducere de V. Radu, D. Cornilescu și I. Mihăilescu, București, 1915, p. 163; I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. I, «*Originile dreptului român*», București, 1915, ed. II, 1927; vol. 2, p. 1, «*Monumentele vechiului drept român*», ed. II, 1928, etc.

din dogmele apusului, atât domnitorul Matei Basarab cât și Mitropolitul Ștefan se fereau să folosească, pentru lucrarea lor, cărțile tipărite, preferând originale, care să nu fie molipsite de asemenea venin. În acest scop, ei au trimis de s'a căutat prin tot Orientul creștin, rugând și pe Patriarhul din Constantinopol, până ce au găsit în sfârșit manuscriptul ce le trebuia, la un anume Gheorghe Caridi dela Trikis, fost mare logofăt la noi⁶). Acest manuscript conținea partea canonică de care era nevoie pentru noua legiuire și prezenta în acelaș timp toate însușirile autentici-tății. Gheorghe Caridi garanta că manuscriptul fusese întocmit, din ordi-nul împăratului Ioan Comnin, cu mare și multă socotință, de pravoslav-nicul între dascăli diaconul și păzitorul de toată pravila și canoanele marii Biserici, kir Alexe Rodinul (adică Aristen).

Cuprinsul Pravilei Mari este împărțit în două mari părți și un apen-dice. Prima parte, precedată de «catastihul acestei s. și dumnezeiești pra-vile», se sfârșește printr'o însemnare slavă, în care se arată că traducerea cărții s'a făcut d'n elenă în limba simplă românească de monahul Daniil Andrei Panoneanul. Împărțită în 417 capitole sau glave, această primă parte a Pravilei Mari este formată din doi codici diferiți: dintr'un Nomocanon, alcătuit pela 1600 de Mitropolitul Porfirie al Niceei, al cărui cu-prins seamănă cu Nomocanonul lui Manuil Malaxos — pe care îl și avu-sese ca model — și din «Cartea românească de învățătură dela pravilele împărătești» a lui Vasile Lupu.

Cea mai mare parte dintre autorii care s'au ocupat de izvoarele Pra-vilei Mari, au admis că în cuprinsul acestei prime părți a intrat Nomoca-nonul lui Manuil Malaxos⁷), apărut⁸) la 1561. Prof. C. Erbiceanu, pe baza comparației făcută pe coloană între Indreptarea legii, și manuscrisele

6. Vezi prefața la «Indreptarea Legiei», editată de G. Misail și N. Blarem-berg, 1871, p. 2; reproducă și de St. G. Berechet, ca «Anexe» în *Izvoade*, p. CXXI.

7. Nomocanonul lui Manuil Malaxos are un cuprins foarte variat; în compune-rea lui intră părți din toate legile bizantine cunoscute până atunci, legea canonică bisericească împletindu-se cu legea civilă mirenească; a avut o largă circulație, multe exemplare găsindu-se și prin bibliotecile și arhivele din țara noastră. După socoteala făcută de Dim. Ghiniș, în studiul publicat în revista «Ellenica», Atena, 1936, Nomocanonul lui Malaxos ar avea aproximativ 175 copii, care se păstrează prin bibliotecile publice din toată lumea. Juristul bizantinolog german Karl Eduard Zachariae von Lingenthal, în urma unor minuțioase cercetări făcute prin bibliote-cile din Apus și Orient, afirmă că a cunoscut 67 copii după Nomocanonul lui Malaxos, întinderea acestor copii variind între 203-295 capitole (v. Karl Eduard Zachariae von Lingenthal, *Historiae iuris graeco-romani delineatio*, Heidelberg, 1838; St. G. Berechet, *Încă un «Nomocanon» al lui Malaxos*, în revista «Biserica Ortodoxă Ro-mână», anul LXIII (1945), Nr. 11-12, Noiembrie-Decembrie, p. 591 sq. (Numai la Academia Republicii Populare Române se păstrează 15 copii ale acestui Nomocanon) (v. I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea II, Legiuirile grecești, pp. 156-162). La acestea, Ștefan Berechet adaugă un exemplar cumpărat de dânsul la Atena și imprimat la Vălenii de Munte, dar pe care nu l-a mai găsit, după cum afirmă în articolul citat, pp. 591-592, n. 5. I-a rămas totuși un exemplar de corectură, după care urma să facă analiza amănunțită a manuscrisului (v. același articol, p. 598, n. 1 verso nota 8, nota 9).

8. La mulți autori, între care și I. Peretz, ca an al apariției Nomocanonului lui Manuil Malaxos este trecut anul 1562. Aceasta, pentru că Malaxos și-a întocmit Nomocanonul întâi în limba grecească literară (1561) și în anul următor (1562) în limba grecească vulgară. Vezi N. Mlaș, *Canoanele Bisericii ortodoxe* (trad. de N. Popovici și Uroș Kovincici), vol. I, p. I, Arad, 1930, p. 137.

Mitropolitului Porfirie și cel al lui Manuil Malaxos, a arătat că Daniil Panoneanul a tradus pentru Indreptarea legii manuscrisul lui Porfirie, nu pe al lui Malaxos, fiindcă cele 261 de glave care compun Nomocanonul lui Porfirie au intrat integral în cuprinsul Indreptării legii, pe câtă vreme Nomocanonul lui Malaxos este mult mai sărac⁹⁾ în privința părții care se potrivește cu textul Indreptării legii. Manuscrisul Nomocanonului lui Porfirie, pe baza căruia a făcut Prof. Erbiceanu studiul comparativ, a fost proprietate personală și s'a aflat în biblioteca sa¹⁰⁾; astăzi însă nu se mai găsește¹¹⁾.

Din cele 417 capitole sau glave, care formează partea I-a a Pravilei Mari, Nomocanonul ocupă 314 capitole, restul de 103 capitole fiind luate din Cartea românească de învățătură a lui Vasile Lupu¹²⁾.

Distincția între cele două feluri de capitole se poate face cu ușurință; căci cele luate din Nomocanon arată la margine sau în text, izvoarele folosite (spre ex.: Matei tocmitorul de lege și ieromonah, Zlatoust, Ar-

9. Malaxos nu a păstrat aceeași întindere Nomocanonului său, în diferitele manuscrise care se găsesc, fiindcă din copierea acestui Nomocanon el își crease o sursă de venituri; dezvoltarea manuscrisului era în raport cu prețul oferit (v. în această privință informația pe care o dă Martin Krusius, în «Turco-Graecia», p. 185; la St. G. Berechet, *art. cit.*, p. 593, n. 3). N. Milaș, *op. cit.*, p. 138.

10. C. Erbiceanu, *Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscrisul grecesc al lui Manuil Malaxos notarul*. Forma și conținutul manuscriptului, în revista «Biserica Ortodoxă Română», anul 1892-1893, pp. 319-334; idem, *Manuscripte din biblioteca mea*, în aceeași revistă, pp. 417-428.

11. St. G. Berechet, care a cercetat biblioteca lui Erbiceanu și a văzut manuscriptul, dar n'a mai dat mai târziu de urma lui, în «Intregiri», 1931, p. 25 și în «Intregiri», 1938, p. 9, admite că în «Indreptarea legii» a intrat Nomocanonul lui Malaxos, dar în «Legătura dintre dreptul bizantin și românesc», vol. I, p. 1, Izvoarele, Vaslui, 1937, p. 124, susține că Nomocanonul Mitropolitului Porfirie a intrat în compunerea Indreptării legii; St. Basgan și Gh. Chirică, în lucrările amintite, au adoptat teza profesorului Erbiceanu, că Daniil Panoneanul a tradus manuscrisul Mitropolitului Porfirie, din greaca vorbită vulgară.

12. Asupra izvoarelor și conținutului Cărții românești de învățătură, vezi N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe* — în «Analele Academiei Române», secția istorică, t. XXXVI (1913), Nr. 8, (pp. 205-236); St. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian*, București, 1909; idem și A. Patroget, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu — Code de la Moldavie depuis l'époque de Basile Lupu*, București, 1921; St. G. Longinescu, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, București, 1923 (susține teoria formată pe baza informației dată de Dimtrie Cantemir, că pe vremea lui Alexandru cel Bun exista și un drept scris la Români, constând din «Basilicale», pe care împăratul din Constantinopol le-ar fi trimis acestui domnitor, odată cu diadema regilor, iar mai târziu domnitorul Vasile Lupu și-ar fi întocmit «Pravila» sa cu părți extrase din aceste legi, pe care le-a pus alături de obiceiul pământului); I. Peretz, *Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele ei grecești*, art. în «Arhiva», organul Soc. științifice și literare din Iași, 1914 (arată că această teorie nu poate fi admisă, făcând verificarea traducerii românești cu textul a trei manuscrise grecești dela Academia Română. Pe baza acestei verificări el trage concluzia că traducerea românească e mai aproape de textul acestor manuscrise decât textul latin al lui Farinaccius); St. G. Berechet, «Intregiri», Iași, 1931, p. 17 sq. (arată, de asemenea, motivele pentru care părerea prof. Longinescu nu poate fi susținută); St. G. Longinescu, «Părerile d-lor N. Iorga și I. Peretz despre Pravila lui Vasile Lupu — Les Opinions de mrs. N. Iorga et I. Peretz sur le Code de Basile Lupu», în «Curierul Judiciar» Nr. 61 și urm., București, 1915, (a răspuns criticilor săi, susținându-și teza existenței unui drept scris la Români, format din Basilicale).

menopulo, apost. can. 25, Zonara, Balsamon, etc.); iar cele luate din codicele lui Vasile Lupu, unele sunt arătate prin titlul de «pravile împărătești», altele sunt indicate prin prescurtarea zac. (adică zaceală—început), cu număr de ordine (ex.: zac. 1, zac. 2, zac. 3, etc.).

Distincția între cele două feluri de capitole se face însă și pe baza catastihului cărții, suprascrierile capitolelor referitoare la dreptul bisericesc, luate din Nomocanon, fiind trecute la început, iar cele ale capitolelor luate din «Pravilele împărătești» și referitoare la dreptul civil, fiind trecute după cele scoase din Nomocanon¹³).

Constatarea că partea din «Pravilele Împărătești» trecută în Indreptarea legii a fost luată din Cartea românească de învățătură a lui Vasile Lupu, tradusă de logofătul Eustratie, adnotator al cronicei lui Grigorie Ureche, a îngăduit presupunerea că și partea referitoare la dreptul bisericesc din partea I-a a Indreptării legii, adică pravila arhierească ar fi fost luată tot dintr-o lucrare a lui Eustratie, rămasă însă în manuscris¹⁴). Această presupunere era îndreptățită de asemănarea cuprinsului acestei pravile cu partea canonico-bisericească din Indreptarea legii. Prof. I. Peretz, pe baza cercetărilor, a ajuns la concluzia că Eustratie nu a tradus direct din operele autorilor menționați în prefața Pravilei — adică din comentariile lui Zonara și Balsamon, din Sintagma lui Matei Vlastares, Exabiblosul lui Armenopol și Nomocanonul lui Fotie — ci după Nomocanonul lui Malaxos, în care a trecut părți din lucrările autorilor menționați. El socotește, în același timp, că partea primă din Indreptarea legii este formată din materia luată din Pravila aleasă și din Cartea Românească de învățătură¹⁵).

Dar dacă Daniil Panoneanul a putut avea la îndemână Cartea româ-

13. C. Popovici, *Fântânile și codicii...*, pp. 108-109.

14. Este vorba de Pravila cunoscută sub numele de «Pravila aleasă din 1632», care are un titlu destul de dezvoltat și un epilog tot așa de dezvoltat, unde sunt arătate izvoarele pe care le-a folosit autorul la întocmirea Pravilei. Titlul formează începutul prefeței sau poslesloviei Pravilei alese a lui Eustratie, din 1632: «Pravila aleasă scoasă și tocmită și dentru multe svinte scripturi cercate și găsită, care de toți prea înțelepții și bunii credincioși, iaste cinstită și primită, pentrucă indeamnă pe toți pravoslavnicii spre cunoașterea vieții și celor nedeprinși cu tocmeala creștinătății tuturor le arată în toate felurile calea pocăinții și celora ce pre această lume poftesc să lăcuască de toate pre voie, le spune cum la aceia de apoi, vor să fie sufletele lor la mare nevoie și pentru îndrăznire să vor aduce pre sine la mare piere și cu nesocotința vor să-și piarză toată nevoianța...».

Iar epilogul începe cu: «Pentru numele acestor svinți și dumnezeiești bărbați dascăli și a bisericii învățători și altor pravoslavnici împărați, cine va vrea ca să știe. Aceste capete de pravilă ce sânt scrise întraceastă carte o samă sânt scoase dentru pravilele svinților și Dumnezeuștilor apostoli, o samă sânt alese și scoase dela svintele și dumnezeieștile a toată lumea luminătoare ceale 7 săboare...»; vezi prefața în întregime la St. G. Berechet, *Izvoadele*, în anexe, pp. I-IV.

Referitor la «Pravila aleasă», vezi Timotei Cipariu: *Principia de limbă și scriptura*, Blaj, 1866, p. 113 sq.; I. Bianu, *Manuscrisul românesc de la 1632 al lui Eustratie Logofătul*, art. în «Columna lui Traian», noua serie II (1882), Nr. 4-5, Aprilie-Mai, pp. 210-217; I. Peretz, *Le code d'Eustratie (1632)*, în «Revue de Roumanie», I (1910), Nr. 3, Mars, pp. 379-390; K. I. Dvovuniotis, *Meletios Syrigos*, extras din «Ieros Syndesmos». Atena, 1914; Ioan Licea, *Studii și cercetări*, art. «Pravila Mare a lui Eustratie logofătul», Galați, 1935, pp. 3-50; v. St. G. Berechet, «Izvoadele», p. 108.

15. I. Peretz, *Le code d'Eustratie (1632)*, în «Revue de Roumanie», 1910, Nr. 3, Mars, p. 379 sq.; St. G. Berechet, *op. cit.*, p. 110.

nească de învățătură a lui Vasile Lupu fiindcă fusese tipărită și circula, fiind folosită cu ușurință și în Muntenia, nu se poate spune același lucru despre Pravila aleasă a lui Eustratie, care, găsindu-se — așa cum a și rămas — numai în manuscris, nu putea să circule. Explicația cea mai aproape de adevăr a asemănării dintre Pravila aleasă și partea canonică din Indreptarea legii este aceea că atât Eustratie cât și Daniil Panoneanul au tradus una și aceeași scriere grecească, adică același Nomocanon. Deosebirea constă numai în întindere, manuscrisul pe care l-a avut la îndemână Eustratie fiind mai bogat decât cel pe care l-a primit spre traducere Daniil Panoneanul dela Mitropolitul Ștefan¹⁶), primul — al lui Eustratie — având 370 capitole, iar cel de al doilea — al lui Daniil —, având numai 314 capitole.

Ca și Pravila mică dela Govora (1640), Pravila aleasă cuprinde un material în cea mai mare parte canonic-religios, din cele 370 capitole 215 fiind referitoare numai la viața religioasă.

Eustratie a încercat și într-o oarecare măsură a și reușit, să introducă în Pravila aleasă și obiceiul pământului, așa cum a procedat mai târziu și la traducerea și întocmirea Cărții românești de învățătură. După acest exemplu, aceeași încercare se vede și la traducătorul și întocmitorul Indreptării legii.

Partea a doua a Pravilei mari, care are un titlu special — «Nomocanon cu Dumnezeu având adunate pre toate canoanele, ale sf. Apostoli și ale sf. a șapte săboare ale lumii și a celorlalte săboare, carele se au făcut pre îmbogate locure carele se chiamă nemeastnice, după aceea și a marelui Vasile, și a altor sf. bărbați și părinți purtători de Dumnezău alcătuit cu ruga și îndemnarea blogocestivului împărat kir Ioan Comninul, de cuvântătorul diacon al mării Bisearice a lui Dumnezău și păzitorul de pravilă kir Alexie Aristin...» — cuprinde codicele lui Alexie Aristen adică sinopsa canoanelor lui Ștefan Efeseanul, completată de diferiți autori cu canoanele ulterioare. Acestei sinopse Aristen i-a făcut numai scurte comentarii, deși îi este atribuită întreaga lucrare. Sinopsa de care s'a folosit Aristen și se găsește trecută în Indreptarea legii are un conținut mai puțin complet în raport cu conținutul care figurează în colecțiunile de canoane apărute mai târziu (cum ar fi Sinodiconul lui Eeveregiu (1672) și Sintagma Ateniană, întocmită de Rallis și Potlis — 1852-1859). În Pravila Mare, canoanele care formează conținutul Sinopsei sunt indicate sub numele de glave, iar fiecare grupă de canoane este precedată de o înșirare a titlurilor capitolelor grupei respective.

Ceea ce interesează însă în mod deosebit când vorbim de Sinopsa lui Aristen, trecută în Indreptarea legii este faptul că Românii au avut la jumătatea secolului al XVII-lea, în limba lor, chiar sub această formă prescurtată, o colecțiune de canoane. Importanța acestui fapt crește și mai mult, când știm că numai aproape după două veacuri mai apare în românește un codex canonic, în traducerea Pidalionului (1844).

III. Cu acest cuprins, Indreptarea legii reprezintă cea mai bogată și variată Pravilă românească, din secolul al XVII-lea, conținând cele mai

16. C. Popovici, *Fântânile și codicii...*, pp. 111-112.

felurite materiale juridice, îmbinate în așa chip încât atât judecata bisericească, cât și cea mirenească putea găsi deslegare pentru orice chestiune, prezentată sub formă de proces. Alcătuitorul a grupat în această colecție material diferit d'n cele mai alese cărți al Sf. Scripturi, din legislația lui Justinian, din legislația bizantină întâlnită sub forma Eclogiei, Basilicalelor și Novelelor, din manualele veacului al XIV-lea (Sintagma alfabetică a lui Vlastares și Exabiblu lui Armenopol), material canonic și nomocanonic, precum și din operele cele mai de seamă ale sf. părinți ai Bisericii creștine de răsărit¹⁷). În mare măsură, așa dar, acest material reprezintă legislația romano-bizantină, în starea în care se găsea în urma transformărilor suferite sub influența creștinismului.

Întrebarea pe care și-au pus-o deseori istoricii și juriștii noștri, fără a fi putut ajunge la un punct de vedere comun, este: în ce măsură a putut influența Bizanțul, cu cultura și legislația lui viața poporului românesc? Această întrebare ne-o putem pune și astăzi, cu ocazia împlinirii a 300 de ani dela apariția Indreptării Legii. Răspunsul afirmativ sau negativ la această întrebare este în funcție de dovada care se poate face că această legiuire a avut o largă sau redusă aplicare în viața juridică a poporului român. Fără îndoială faptul că țările românești au stat, ca și țările slave, secole întregi sub influența civilă și religioasă a Bizanțului, a făcut — cum constată Dimitrie Cantemir — ca voievozii noștri să alerge la legiuirile și la toate elementele de cultură ale Bizanțului¹⁸).

Pravile neoficiale, cu legi civile și bisericești, adică Nomocanoane, au existat la noi și înainte de legiuirile tipărite, în deosebi în manuscrise slavonești¹⁹). Pe aceste căi au fost cunoscute și aplicate la noi legile ro-

17. În privința conținutului acestei părți a Pravilei Mari și a numărului canoanelor, — căci la unele s'noade numărul canoanelor din sinopsă (și deci din Pravilă), diferă de împărțirea din colecțiunea fundamentală de canoane a Bisericii Ortodoxe — v. C. Popovici, *Fântănele și codicii...*, pp. 112-114. (Spre ex. canoanele Sf. Apostoli figurează în Pravilă, așa cum se găsesc în sinopsa folosită de Aristen cu numărul de 83 în loc de 85; can. 55 și 56 fiind contrase în glava 55, iar can. 70 și 71 în glava 69, etc.)

18. St. G. Berechet, *Izvoadele*, p. 125.

19. Astfel de pravile există la noi cel puțin din secolul al XV-lea. Este cunoscută pravila zisă dela Mănăstirea Neamțului, făcută de Ghervasie, la 1474, care — ca și cea din 1451 și cea din 1495 (copiată la biserica Sf. Nicolae din Iași) este în prima parte, o traducere după «Sintagma alfabetică» dela 1335 a lui Matei Vlastares. Aceste exemplare sunt copii sau traduceri rezumate în slavonește după traducerea făcută în Serbia la anul 1347 (Cf. St. G. Berechet, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecare mirenilor*, Buc., 1938, pp. 4-5; I. Peretz, *Istoria dreptului român*, II, p. 265). Procedul folosit de traducătorul slav al Sintagmei lui Matei Vlastares, rezumând sau alegând numai anumite părți, se explică prin aceea că nu tot cuprinsul Pravilei lui Vlastares părea necesar pentru nevoile judecăților creștine. Împărțirea cuprinsului, prin arătarea clară a dispozițiilor care priveau judecata bisericească, de aceea care priveau judecata mirenilor — aceste dispozițiuni fiind intitulate: νόμος = lege, νόμος πολιτικός lege civilă, și νόμοι πολιτικοί legi civile, ușura și îndestula nevoile judecății, atât civile cât și bisericești (v. St. G. Berechet, *op. cit.*, p. 5).

Copii nomocanonice cu cuprinsul Sintagmei lui Matei Vlastares sau altul, s'au găsit în mare număr prin mănăstirile și bibliotecile noastre, ceea ce înseamnă că asemenea Pravile erau folosite de judecățile bisericești de pe lângă Mitropoli, Episcopii și mănăstiri. Astfel există Pravila dela mănăstirea Bisericiani din Moldova din 1512, cea dela mănăstirea Neamțu, din 1567, cea dela mănăstirea Putna, din 1581, care conțin în principal «Prohiron»-ul, adică manualul împăratului Vasile Macedo-

mane și bizantine, înainte de a se tipări pravilele lui Vasile Lupu²⁰) și Matei Basarab.

Nu vom încerca să exemplificăm aplicarea acestor pravile slavo-bizantine neoficiale, laice și bisericești, anterioare veacului al XVII-lea, traduse de călugări sârbi sau bulgari și copiate de călugări români, pentru ca prin aceasta să evidențiem influența bizantină asupra Țărilor românești, ci ne vom limita să afirmăm că despre asemenea pravile este vorba când se pomeneste cuvântul «Pravila» în hotărârile judecătorești și în documentele dinaintea pravilelor tipărite²¹).

neanul. La fel «Cormcia» (cârmaciul) z'să dela muzeu, din secolul al XVI-lea, este un nomocanon cuprinzând Novele de-ale împăraților bizantini, «Prohiron»-ul lui Vasile Macedoneanul, precepte penale din Biblie (v. I. Peretz, *op. cit.*, p. 195 sq.; Ioan C. Filitti, *Vechiul drept penal român* (Extras din «Revista de drept penal și știință penitenciară», 1934), p. 3; St. G. Berechet, *op. cit.*, p. 5).

Am amintit pravila tipărită în românește la 1563 (v. C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, 1930; St. G. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, I, p. 143; idem, *Legătura dreptului bizantin și românesc*, pp. 92-93; idem, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, p. 6), care este, ca și Pravila dela Govora, un manual pentru duhovnici, un «liber penitentialis», cu pedepse bisericești, corespunzătoare păcatelor bisericești și laice. Această Pravilă, din care nu s'au păstrat decât 12 foi, a avut ca izvor nomocanonul Patriarhului Ioan al Țarigradului (v. I. Peretz, *op. cit.*, pp. 440-441; Ioan C. Filitti *op. cit.*, p. 3, n. 3). Am amintit de asemenea că în acest timp apare Nomocanonul lui Manuil Malaxos (1561), cuprinzând legi împărătești, avize de jurisconșulți (ca Armenopol și alții), precum și hotărâri ale Sfinților Părinți. De pe un asemenea manuscris ar fi tradus Eustratie, la 1632, Pravila aleasă.

La fel poate fi amintită Pravila slavo-nă de la mănăstirea B'strița moldoveană, din 1618, care cuprinde mai ales «Prohiron»-ul împăratului Vasile Macedonean, și Pravila românească comandată de Elena Matei Basarab pentru măsătirea Bistrița munteană, din 1636, al cărei conținut este format dintr-o traducere după Sintagma lui Matei Vlastares și alte câteva texte bisericești (v. I. Peretz, *op. cit.*, p. 276; Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 6; St. G. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, I, Izvoadele, pp. 141-152).

20. Pravila lui Vasile Lupu sau Cartea românească de învățătură, dela 1646, cuprinde în 94 paragrafe, legea colonarie (νόμοι κολωνικοί) din vremea împăratului Leon Isaurul, luate însă dintr'un manuscris grecesc din care lipseau unele paragrafe; iar restul, până la 1254 paragrafe este luat deadreptul parte din Pravilele împărătești, parte din «Praxis et theoriae criminalis» a lui Farinaccius; nu sunt însă traduceri directe din textul latin al glosatorului italian, ci spicuri, când rezumate, când amplificate, făcute probabil de Meletie Sirigul, din grecește (v. Ioan G. Filitti, *op. cit.*, p. 7).

Am văzut că mare parte din cuprinsul Cărții românești de învățătură a trecut și în îndreptarea legii.

21. În privința însemnării cuvântului «pravilă», v. I. Peretz, *Ideea de drept și de lege în folclorul român*, București, 1905, p. 12 sq.; Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 2; St. G. Berechet, *Dreptul vechilor ierarhi la judecarea mirenilor*, Buc., 1938, p. 22; idem, *Intregiri, I*, Iași, 1931, p. 23; idem, *Intregiri, Iași*, 1938, p. 7; C. A. Spulber, *Curs de istoria dreptului românesc* (litografiat), predat în anul școlar 1938, p. 8 sq. În general, cuvântul «pravilă» este folosit cu înțelesul de lege scrisă, în opoziție cu «obicei»; dar se întâlnesc folosite și unul cu înțelesul celui alt. Astfel este folosit «pravila pământului» cu înțelesul de «obiceiul pământului», în Cartea de judecată dată de Moisei Moghilă, Domnul Moldovei, la 30 August 7141 (1633), pentru satul Flămândă pe Geriu, proprietatea mănăstirii Galata: «Iar Domnia mea și cu tot sfatul nostru i-au judecat cu dreptate după pravila pământului și după drept dresă ce au arătat părinții călugări...» (v. Paul Mihail, *Documente și zapise moldovenesti dela Constantinopol* (1607-1806), Iași, 1948, p. 35).

Pentru lămurirea înțelesului cuvintelor: *drept*, *dreptate*, *lege*, *pravilă*, *obicei*,

În legătură cu influența bizantină asupra Țărilor românești se observă că împrejurările n'au îngăduit o asemenea influență între secolele VI-XIV, în acest timp neexistând legături directe frecvente, care să poată determina influențe reciproce și să producă fenomene de împrumuturi culturale. Despre o influență bizantină se poate vorbi numai după sec. XIV, exercitată și aceasta prin slavii dela Sud și numai asupra claselor superioare, nu și asupra claselor de jos, asupra instituțiilor și obiceiurilor ei. Această unilaterală influență bizantină, exercitată adică numai asupra instituțiilor și obiceiurilor claselor superioare nu s'a limitat numai la domeniul dreptului, ci s'a exercitat la fel, și în celelalte domenii: al artelor, al literaturii, etc. Prin urmare, dacă se poate vorbi despre o influență bizantină în literatura cultă, nu se poate spune același lucru despre poezia noastră populară, despre doinele, cîmiliturile și proverbele țăranilor, care au rămas complet străine unei asemenea influențe.

Influența bizantină nu s'a exercitat așa dar asupra obiceiului popular, care a rămas izvor de drept tot așa de puternic și după ce apar legiunile scrise²²⁾, până în preajma legislației noastre moderne, de influență apuseană²³⁾.

v. Liviu Stan. *Ontologia juris passim*; v. de asemenea V. Erbiceanu, în «Rev. Teol.», anul III, p. 213 sq., unde descrie un manuscript — proprietate a Universității din Iași — intitulat «Despre justiție, lege și obiceiuri», din care se vede că în Țările Române, judecățile se urmau după obiceiul învechit al țării și după legile bizantine. Acest manuscript al cărui cuprins reprezintă un codice, este împărțit în trei cărți. Cu privire la lege și obiceiul locului se găsește material în cartea întâia.

22. Spre deosebire de situația creată prin legislația modernă, în care numai legea scrisă este izvor principal de drept, vechiul nostru drept avea mai multe izvoare: obiceiul pământului sau «Legea Țării», legea scrisă — la început bizantină — și legea bisericească, tot scrisă, formată într-o serie de codificări, numite nomocanone. În această pluralitate de izvoare de drept, coexistente, pentru judecător n'a existat însă situație fără ieșire, atunci când i se prezentau cazuri de antinomie, fiindcă, la noi, înăla început, obiceiul pământului prelua, dreptul scris — laic și canonic —, fiind un drept subsidiar. Un avantaj al dreptului scris în dauna dreptului nescris sau obiceiul pământului apare în deosebi odată cu venirea fanarioților, care necunoscând dreptul național nescris, aduc cu ei obiceiul dreptului grecesc, în care obiceiul e numai subsidiar.

Regulamentul Organic din 1832, care vine după Codul Calimach, însemnează o revenire la vechea idee a obiceiului pământului, dispunând ca atunci când în cod (codul Calimach) nu se va găsi o dispozițiune, judecătorul să apeleze la Basilicale numai în măsura în care nu sunt în contradicțiune cu obiceiul pământului.

Cartea de învățătură a lui Vasile Lupu, prin glava 56, pune obiceiul pământului înaintea dreptului scris, potrivit regulii care se găsește în textul lui Farinaccus (referindu-se la dreptul obiceiului feudal, care se potrivea însă cu situațiunea dela noi) v. C. A. Spulber, *Curs de Istoria dreptului românesc*, pp. 2-6.

23. Punând la îndoială existența unui drept scris la Români, pe vremea lui Alexandru cel Bun, — cum ar rezulta după relatarea lui Dimitrie Cantemir — prof. I. Peretz, după ce afirmă că dacă acest eveniment (adică opera legislativă a lui Alexandru cel Bun) ar fi avut loc, nu se putea să scape cronicarilor până la Cantemir, care nu amintesc totuși niciun cuvânt, socotește că este mai potrivit să se creadă, «că, asemănată numeroaselor compilațiuni și traduceri din legiunile bizantine, care se găsesc în număr suficient prin bibliotecile și arhivele mănăstirilor, această împrumutare făcută de Alexandru cel Bun, dacă ea s'a făcut, nu a avut decât un caracter accesoriu alături de obiceiul pământului, care singur continua să regenereze raporturile juridice ale neamului nostru» (I. Peretz, *Curs de Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 451).

Acest obicei al pământului este întâlnit mult înainte de apariția legiunilor scrise, dar sub alte nume, în cărțile de judecată, de hotărnicie, de blestem, în anafos-

Situația s'a schimbat, totuși, într-o oarecare măsură, de la jumătatea veacului al XVII-lea, de când apar legiurile scrise, în deosebi Pravila lui Vasile Lupu și cea a lui Matei Basarab. Prin aceste legiuri a început, fără îndoială, o anumită influență bizantină, care s'a continuat până la începutul veacului trecut, sub forma neobizantină a fanariotismului²⁴). Această situație a rezultat și ca o necesitate, viața complicându-se mult acum, în raport cu ceea ce fusese mai înainte. Acum arbitriul domnitorului nu mai era suficient pentru deslegarea tuturor chestiunilor și neînțelegerilor care se iveau ca o urmare a acestei vieți complicate și frământate. De aceea s'a simțit nevoia să se apeleze și la pravile străine, la Nomocanoanele, dintre care se găseau multe, în manuscris, prin mănăstirile noastre.

Pravila lui Vasile Lupu sau Cartea românească de învățătură (Iași 1646), și Pravilele lui Matei Basarab — Pravila Mică (Govora 1640) și Pravila Mare sau Indreptarea Legii (Târgoviște 1652) — sunt, prin conținutul lor, o mărturie neîndoielnică de contribuția pe care a adus-o Bizanțul în opera de legiferare românească. Importanța acestei contribuții crește în măsura în care se poate face dovada aplicării acestor pravile. Dar dacă pe lângă aceasta se ține seama și de forma lor, adică de faptul că au fost scrise în limba românească, și de faptul că au circulat și au fost aplicate, fără rezervă, în toate provinciile românești (Moldova, Muntenia, Transilvania) apare cu totul justificată importanța ce s'a acordat acestor legiuri,

raile, în zapise, etc.; Lege, dreptul țării, legea românească sunt denumiri înălmite în acte din sec. al XV-lea. Astfel, într'un act dela 1480 (v. Hajdeu, *Arhiva istorică a României*, I, Nr. 163). Ștefan cel Mare zice: «deo noi am căutat cu boierii noștri și cu tot sfatul suprem și i-am făcut lui (Mihail Buzatu) lege după *dreptul țării*, ca el să aducă pe toți megieșii dimprejur»; «Noi îi vom afla pe acei oameni și-i vom pedepsi», cum li se cuvine *după lege*, zice Radu Voievod (1493-1508), într'un act; (v. St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 229); «cumui leagea poporean'or»; «au rămas de lege»; «cum a fost leagea braniști; mai dinainte vream», sunt termeni care se întâlnesc în actul lui Mihnea Vodă (1590), în procesul călugărilor dela Bistrița cu mănăstirea Tismara (v. Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 276).

Același Mihnea spunea în 1588: «Dar într'aceea, domn'a mea a căutat și judecat după *dreptate și după lege*» (v. St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 247), iar Radu cel Frumos, în porunca domnească dată mănăstirii Tismana, în 1470, vorbește de «*legea românească*» (...«care voește să meargă dintre locuitori pe acei munți mănăstirești, și să plătească călugărilor ce este *legea românească*, după zisa Domniei mele (v. Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, Târgu Jiului, 1908, p. 19), denumire sub care nu se poate înțelege în niciun caz, legea scrisă.

Ca și în toate celelalte acte, *legea* și *dreptul* de care se vorbește, este legea nescrisă, obiceiul pământului, pe care-l vor aminti mai târziu și pravilele, hotărând ca obiceiul să aibă putere de lege, iar unde nu e lege scrisă, acolo trebuie să păzim obiceiul locului; (v. *Indreptarea legii*, glava 4. zac. 2).

Chiar dacă este vorba de obiceiul Bisericii, se știe că pravilele «tălmăcite după canonarile și nomocanoanele bizantine își datorau uzului bisericesc întrebuintărea lor în judecățile eclesiastice și se aplicau măren'or în chestiunile juridice în legătură cu una din tainele religioase» și că dreptul obiceiurilor și dreptul bisericesc formau toată tradițiunea juridică din acel timp (v. I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, p. II, p. 342).

24. Vezi I. Peretz, *Curs de istoria dreptului românesc* (în deosebi vol. II, p. II; N. Iorga *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Paris, 1922; St. G. Berechet, *Intregiri*, 1938, p. 9 sq.; V. A. Ureche, *Memoriu asupra perioadei din istoria Românilor dela 1774-1786*, în *Analele Academiei Române, secția istorică*, t. XII, București, 1893, pp. 64-71.

pentru contribuția pe care ele au adus-o la păstrarea și afirmarea unității poporului nostru, prin limbă și lege.

Influența Bizanțului nu s'a limitat însă numai la pravilele amintite, ci s'a continuat în toată epoca fanariotă, legiuirile acestei epoci întemeindu-se toate pe legislația Bizanțului, adică pe ecloge, prohironuri sau manuale, basilicale, pe canoane, pe Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastares sau pe opera lui Armenopol. Între acestea amintim în primul rând prohironul întocmit de Mihail Fotino, la 1765, din îndemnul Domnului Ștefan Mihai Racoviță, al Țării Românești, prohiron²⁵), care este o antologie a legilor împărătești și a canoanelor bisericești. Trecând apoi peste Nomocanonul lui Gheorghe din Trapezunt²⁶), alcătuit din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, la 1730, și peste alte opere juridice și comentarii²⁷) din epoca fanariotă, menționăm **Pravilniceasca condică** a lui Alexandru Ipsilante din 1780, ca una din cele mai importante legiuiri din această epocă²⁸), apoi **Codul civil la Moldovei** din 1817, zis **Codul sau Condica civilă** a lui Scarlat Calimah (care n'a fost, așa cum s'a crezut un timp, o parafrază sau o localizare românească a Codului austriac din 1811, ci a avut la bază tot legiuri de inspirație bizantină²⁹), comparate și completate într-o oarecare măsură și cu obiceiurile pământului, și cu unele hotărâri luate prin hrisoave de către înaintași³⁰), și în sfârșit **Legiuirea** lui

25. C. Erbiceanu, «*Manuscripte grecești*», în «*Revista Teologică*» (1885), III, Iași, p. 240; ibidem, articolul intitulat: *Un codice grecesc civil și bisericesc din epoca fanariotilor* în revista «*Biserica Ortodoxă Română*», an. XXVI (1902-1903), pp. 1017-1029, 1221-1236; St. G. Berechet, *Izvoadele*, p. 146 sq.

26. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre Români în epoca fanariotă*, Buc., 1890, p. XXVI; Hurmuzachi, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, XX, p. 3, vol. XIV, p. 140; St. G. Berechet, *Izvoadele*, p. 145.

27. Astfel poate fi citată: «*Arta judecătorească* a lui Dimitrie Panaiotache», din 1795; «*Nomocanonul lui Neofit*»; «*Îndemnaoasa adunare*» a lui Toma Carra, care este o încercare de adaptare a legilor grecești și apusene, nevoilor poporului român, făcută la 1804, din însărcinarea lui Alexandru Moruzi. Tot la cererea lui Alexandru Moruzi, Toma Carra a întocmit (1806) — fără să-l termine — un codice intitulat: *Pandecte sau sistema sinoptică și metodică a tuturor normelor legislative din Basilicale*. Lucrarea este împărțită în trei părți, dintre care cea dintâi vorbește despre persoane, a doua despre lucruri, iar a treia despre delcte; v. Gh. Ungureanu, *Încercările lui Alexandru Constantin Moruzi voevod de a da Moldovei o condică de legi*, art. în «*Arhiva*», Iași, 1933, Nr. 3-4; St. G. Berechet, *Izvoadele*, p. 150 sq.; I. Peretz, *op. cit.*, vol. II, p. II, pp. 414-420.

28. Titlul acestei lucrări care a apărut întâi în grecește și tradusă după aceea și în românește, este: «*Mic manual de legi, despre orânduiala și datoria fiecăruia din instanțele și din slujbele Prințpatului Valahiei, privitoare la Cărmuire. Indrumare a hotărârei pentru viitor a pricinilor, adunate acum ca model. Dispoziția obiceiurilor pământului, care sunt mai ales în întrebunțare împreună cu dispozițiunile din Basilicale*. Pentru păstrarea întocmai a dreptului și pentru neasuprirea cu niciun chip a celor săraci...» (v. P. Zepos, *Sintagmatagion Nomikon...*, Atena, 1936, în grecește cu textul românesc; St. G. Berechet, *Izvoadele*, p. 153 sq.; M. Gregorian, «*Sintagmatagion nomikon*», art. în «*Grai și Suflet*», III, București, 1927, fasc. I, pp. 132-150).

29. Aceste izvoare sunt formate din Legislația lui Justinian, Basilicalele și Adunarea cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile a lui Andronache Donici, din 1814 (care, deși lucrare particulară, s'a bucurat de deosebită preuire, întemeindu-se la rândul-i, pe opera bizantină a lui Justinian și pe obiceiul pământului). Codul civil austriac a fost folosit în deosebi ca plan și metodă; asemănarea cuprinsului celor două coduri se explică prin izvorul comun al lor, adică dreptul romano-bizantin.

30. S'au adăugat asijderea, rânduite fiecare la locul său cuvenit și unele obi-

Ioan Gheorghe Caragea din 1818 întocmită pentru a curma abuzurile judecătorești și nesiguranța împricinărilor ³¹).

Toate aceste legiuri de inspirație bizantină se găsesc întrebuintate și amintite în Țările Românești în toată curgerea epocii fanariote. Pentru timpul după 1733, aflarea izvoarelor aplicate de judecători la instanțe s'a ușurat mult, datorită poruncii pe care a dat-o Constantin Mavrocordat, ca orice carte de judecată să fie motivată, indicându-se numele legiurii folosite, capitolul, titlul și paragraful din acea legiuire ³²). Pe măsură ce vor putea fi cercetate mai amănunțit hotărârile prin care au fost soluționate diferitele procese cunoscute în secolele trecute, se va dovedi tot mai întemeiată afirmația că «manualele grecești de drept se întrebuintau nu numai la instanțele spirituale, ci și în procesele civile, privitoare la proprietățile mănăstirești, mitropolitane și patriarhale, fiind ușor de întrebuintat» ³³) și că aplicarea acestor manuale grecești asupra cărora s'a exercitat puternic influența dreptului canonic, s'a făcut chiar prin aplicarea pravelor românești; fiindcă în hotărârile judecătorești bisericesti se citează foarte des «Indreptarea legii», iar în Pravile se găsesc multe idei din manualele grecești ³⁴). În majoritatea hotărârilor din secolele XVII-XIX nu se menționează însă Indreptarea legii chiar sub acest nume, ci se citează izvorul (ex.: Leon și Constantin Împărați, Matei etc.), care poate fi găsit apoi în Indreptarea legii, după indicația glavei sau zacealei.

Cercetările monografice de drept vechi din ultimul timp, au risipit îndoelile istoricilor și literaților noștri, asupra aplicării Indreptării Legii. Astăzi nu mai există îndoială că Pravila Mare s'a aplicat la diferite cazuri — ce se încadrează vieții juridice a societății — nu numai până la apariția unor noi legiuri în Țările Românești (cum ar fi: Pravilniceasca condică a lui Ipsilante din 1780; Condica civilă a lui Scarlat Calimah, din 1817, sau Legiuirea lui Caragea, din 1818), ci chiar după aceea, până la jumătatea secolului al XIX-lea; și aceasta în virtutea principiului coexistenței sau concomitenței legilor, potrivit căruia, după exemplul dreptului bizantin, o lege nouă nu abrogă pe cea anterioară, judecătorul având latitudinea să aplice textul sau legea care i se pare mai potrivită ³⁵). Ba au fost cazuri când Indreptarea Legii a fost invocată și după intrarea în vigoare a legislației acutale ³⁶), adică după 1865.

ceiuri ale țării, care din porunca noastră, fiind cercetate și propuse în adunările ținute dinadins pentru aceasta, ni s'au părut întemeiate; de aceea au și fost cinstite și ele cu dreptul de lege și unde nu erau decât niște simple obiceiuri, au fost ridicate la cinstea de a avea tărie de lege. Asemenea s'au adăugat și hotărârile date în poruncile hr'soave ale înaintașilor noștri) (din Predoslovnia, adică hr'sovul de promulgare, la «Condica civilă» a lui Scarlat Alex. Calimach, din 1.VII.1817; v. St. G. Berechet, *Izvoadele*, pp. LXXXIX-XC; Andrei Rădulescu, *Izvoarele codului Calimach*, 1927, București, Analele Academiei Române, a. III, t. VIII, mem. 2, pp. 24-48.

31. După cum se arată în hrisovul de promulgare datat din 1817, adică înainte de tipărire a cărții, judecătorii instanțelor nu mai știau cărei norme juridice să-i dea întâietate: obiceiului pământului, Pravilniceștii condici sau legilor împărătești; v. A. Rădulescu, *Codul Caragea și Codul Andronache Donici*, în «Curierul Judiciar», Nr. 50, 1908; St. G. Berechet, *Izvoadele*, p. 173 sq.

32. St. G. Berechet, *Intregiri*, 1938, p. 10.

33. Idem, *Izvoadele*, 1934, p. 126.

34. Idem, *op. cit.*, p. 80: «Idei din Prohiron s'au strecurat în multe din Pravilele Românești».

36. Curtea de Casație, Secția I, prin decizia din 26 Martie 1881, publicată în

Nu vom aminti toate aceste cazuri, spațiul neîngăduind o asemenea expunere, ci vom limita observațiile noastre îndeosebi la cazurile care evidențiază influența exercitată de această pravilă asupra instituției de temelie a societății, adică a familiei românești, prin dispozițiunile amănunțite, care reglementează căsătoria³⁷⁾, iar pe de altă parte vom arăta că datorită concepției ce se desprinde din dispozițiunile Indreptării Legii asupra pedepsei, ca urmare a influenței exercitate de concepția canonică și de obiceiul locului, această pravilă a afirmat principiul important al individualizării pedepsei, la care justiția civilă a ajuns mult mai târziu, abia în legislațiile moderne din ultimul timp³⁸⁾.

IV. Contribuția Pravilei Mari la întărirea familiei românești.

a) Am văzut că potrivit izvoarelor sale, Pravila Mare reprezintă legislația romano-bizantină cu transformările suferite în urma influenței exercitate de doctrina creștină. Urmărind această legislație cu privire numai la căsătorie, se poate spune că la ivirea creștinismului, căsătoria și familia aveau în legislația imperiului roman o organizare destul de bună, situație care s'a ridicat însă mult, cu timpul, în urma influenței exercitate de principiile superioare ale moralei creștine. Într'adevăr, impedimentele pe care a reușit să le impună Biserica la căsătorie, pe lângă impedimentele prevăzute de legile civile romane, reflectează un frumos aspect al vieții morale a poporului creștin iar stabilirea lor, ca și competența tribunalelor bisericești asupra căsătoriei, corespunde fazelor de pătrundere a legilor romane de către doctrina creștină³⁹⁾.

Biserica creștină, potrivit învățăturii Mântuitorului, referitoare la raporturile cu autoritatea civilă, nu putea să ia măsuri care să fie interpretate ca disprețuire a căsătoriei civile, recunoscând valabilitatea căsătoriilor încheiate după formele legale și cu îndeplinirea condițiilor cerute de legea civilă. Astfel, cu toată contrazicerea în care se găsea concubinajul cu învățătura creștină, Biserica a trebuit să-l tolereze, la început, ca ceva îngăduit de legea civilă⁴⁰⁾. Când Sf. Vasile cel Mare tolerează, prin canonul 26, o astfel de împreună viețuire a unui bărbat cu o femeie, face

«Dreptul» din 1881, p. 153, a prevăzut că, inalienabilitatea bunurilor bisericilor și mănăstirilor este o regulă nestrămutată în dreptul pozitiv al României, consacrată prin Basilicale, cartea V, titlul I; *legiuirea lui Matei Basarab, glava 117*; codul Caragea art., 3, Partea II, cap. II; Regulamentul organic; legea dela 1843, art. 2 și dela 1847, art. 3 (v. Chiru Costescu, *Colecțiune de legi, regulamente*, București, 1916, vol. I, p. 154, Nr. 77).

37. Vom vedea că din toate aceste dispozițiuni, care reglementează căsătoria — inclusiv divorțul —, rezultă grija ca în căsătorie să se respecte nu numai ceea ce este permis, ci și ceea ce nu este permis, ceea ce nu este moral (v. glava 198), iar pe de altă parte că la baza căsătoriei, ridicată la rangul de taină, este așezată dragostea dintre soți.

38. În doctrina sovietică, pedeapsa având ca principal scop îndreptarea delictului, justiția sovietică poate să meargă până acolo încât să nu mai aplice pedeapsa prevăzută de lege, pentru un delict constat, dacă judecătorul are convingerea că nevoia de îndreptare a delictului nu mai reclamă o asemenea pedeapsă.

39. Jean Fleury, *Recherches historiques sur les empêchements de parenté dans le mariage canonique*, Paris, I, 1933, p. 1; Pierre Daudet, *Etudes sur l'histoire de la juridiction matrimoniale*, Paris, 1933, p. 3; Iorgu Ivan, *Biserica și instituția căsătoriei*, în «Studii Teologice» anul VIII (1940), vol. II, p. 132.

40. I. S. Berdnikov, *Curs de drept bisericesc*, tradus de Silvestru Bălănescu, București, 1892, p. 145.

aceasta având în vedere prescripțiile legislației lumesti, în vigoare, fără a recunoaște însă concubinajului o valoare din punct de vedere bisericesc⁴¹⁾. Aceasta rezultă clar din atitudinea pe care Biserica a avut-o mai târziu, când s'a schimbat punctul de vedere al legislației civile față de concubinaj. Astfel, după ce concubinajul și-a pierdut importanța legală, în urma măsurilor luate de împărații Leon Isaurul și Constantin Copronim, prin colecția lor de legi, numită eclogă⁴²⁾, și mai ales în urma măsurilor luate de împăratul Vasile Macedoneanul, care a hotărât ca nimeni să nu mai țină concubină în casa sa, ci ori să se căsătorească cu ea, ori s'o îndepărteze din casă, și-a pierdut valabilitatea și măsura excepțională admisă de Sf. Vasile cel Mare, prin canonul 26. Iar când împăratul Leon Filosoful a hotărât, prin novela 89, că numai căsătoria binecuvântată de Biserică este socotită legală⁴³⁾ și prin novela 91 că nimeni nu mai are voie să țină concubină⁴⁴⁾, s'a înlăturat orice posibilitate de aplicare a îngăduinței arătată de Sf. Vasile cel Mare, ne mai existând temelul legal, care să admită în societate concubinajul⁴⁵⁾.

b) În Indreptarea Legii, dispozițiile referitoare la concubinaj, sunt luate ca și cele din Cartea româncască de învățătură a lui Vasile Lupu, dela Farinaccius, deci dela un autor cu drept roman justinianeu⁴⁶⁾. De aceea s'ar părea că Indreptarea Legii tolerează concubinajul acordându-i o situație de legalizare, când impune datoria fidelității femeii care trăiește cu un bărbat fără cununie, sub sancțiunea pierderii zestrei. Astfel, la zac. 3 a glavei 215 — unde se arată când își pierde muerea zestrele, se spune: «când se va afla să nu fie cununați muiarea cu bărbatul, ci vor lăcuși așa fără de lege și vor putea să se despartă făcând, și de o va prinde bărbatul făcând preacurvie, iară ea va vrea să șovăiască să zică, cum au curvit, iară n'au făcut preacurvie, fiind fără de lege și necununați cu bărbatul, iară așa cu acestea cu toate, judecătorul va judeca să-și piarză muiarea toate zestrele ce va fi având⁴⁷⁾. În general însă, așa cum se vede și din textul menționat, dar mai ales din cel cuprins în glava 204, Indreptarea Legii nu acordă nicio valoare concubinajului, ci legăturii dintre bărbat și femeie, făcută cu blagoslovenie. «Când se face nunta cu tocmeli subțiri, de nimic, proaste, fără de molitve și fără blagoslovenie — se spune în glava 204 — după aceea unul de într'amândoi de se va căi, atunci neapărat se despart, și va lua bărbatul altă muiare, și muiarea alt bărbat, iară de se vor fi făcut molitvele blagoslovenia, atunci nunta aceea la acel bărbat și femeie iaste pre lege și locuința nedespărțită; și nimenea nu poate să-i despartă...»⁴⁸⁾.

Prin urmare, această legătură fără molitve, fără blagoslovenie — con-

41. N. Milaș, *Canoanele Bisericii ortodoxe, însoțite de comentarii*, traducere de Dr. Nicolae Popovici și Uroș Kovinci, Arad, 1936, vol. II, partea II, p. 85.

42. *Ecloga*, tom. II, c. 8.

43. C. E. Zachariae von Lingenthal, *Jus graeco-romanum*, Lipsiae, 1857, pars III, p. 185.

44. Idem, *op. cit.*, p. 187; v. Balsamon, comentariu la can. 86 trulan, Sint. At., vol. II, p. 505.

45. Iorgu Ivan, *art. cit.*, p. 137.

46. C. A. Spulber, *op. cit.*, p. 50.

47. Vezi Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României*, București, 1885, vol. III, p. 221.

48. Idem, *op. cit.*, p. 217.

cubinatul —, după Pravila Mare, putea fi desfăcută oricând, la voința oricăreia din părți, ceea ce nu se întâmplă cu legătura încheiată prin binecuvântarea Bisericii, care nu se poate desface decât pentru motivele pe care le arată Pravila, așa cum vom vedea când vom vorbi despre diferite cărți de despărțală date pe baza Pravilei.

c) Pravila Mare prevede așa dar, obligativitatea binecuvântării religioase a căsătoriei, ca urmare a dispozițiilor din legile romano-bizantine care hotărâseră în acest sens. Intr'adevăr, după măsura luată de Leon Filosoful, prin care declara legitimă numai căsătoria binecuvântată de Biserică, împăratul Alexie Comninel a generalizat această obligațiune, impunând binecuvântarea religioasă a căsătoriei și pentru sclavi, nu numai pentru cetățenii liberi ⁴⁹). Dar principiul general în virtutea căruia și-a impus Biserica jurisdicțiunea în afacerile matrimoniale, a fost stabilit prin hotărârea Patriarhului Atanasie, întărită și de împăratul Andronic Paleologul, seniorul, prin novela sa din anul 1306, prin care s'a dispus ca pe viitor toți cei care vor să se căsătorească, să facă aceasta numai cu învoirea și conlucrarea preotului locului ⁵⁰). Căsătoria încheiată cu respectarea acestor condițiuni, cu aprobarea și binecuvântarea preotului, întrunea acum atât caracterul căsătoriei civile, cât și al celei religioase ⁵¹). Acesta era stadiul legislației bizantine, în legătură cu binecuvântarea religioasă a căsătoriei, când a trecut în Indreptarea Legii. Această situație rezultă și din îndrumările care se dau preoților ca să cunoască și să observe toate normele prevăzute pentru încheierea sau desfacerea unei căsătorii, așa cum sunt arătate în mod amănunțit în Pravila Mare, dela glava 171 până la glava 241, dispoziții din care se vede că Pravila lui Matei Basarab, ca și Pravila lui Vasile Lupu (gl. 15-42), recunoștea Bisericii completă autoritate de celebrare și jurisdicție asupra căsătoriei ⁵²). Această autoritate a Pravilei Mari, ca și a Pravilei lui Vasile Lupu, s'a păstrat până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când au început să apară legiuirile greco-române ba, așa cum am mai spus, s'a aplicat chiar și în sec. XIX, întrucât toate legile civile care au intervenit ulterior, n'au abrogat dispozițiunile referitoare la încheierea și desfacerea căsătoriei ⁵³). Astfel, Codul Caragea, în Muntenia (1818) n'a abrogat vechile «întocmiri de Pravili», căci Pravila cea nouă nu este decât «o deslușire a Pravilelor Împărătești, ce se obișnuiesc aici în pământul nostru și a vechilor și a canonisitelor obiceiuri ale

49. C. E. Zachariae von Lingenthal, *op. cit.*, p. 403; I. S. Berdnicov, *op. cit.*, pagina 143.

50. C. E. Zachariae von Lingenthal, *op. cit.*, p. 632 (novela lui Andronic Paleologul, seniorul din 1306, pct. 11).

51. N. Milaș, *Dreptul bisericesc oriental*, p. 476.

52. Dispoziții referitoare la căsătorie se găsesc și în alte glave dispartate, în afară de cele menționate, care sunt grupate.

53. Cea mai întinsă aplicare înainte de tipărirea pravilelor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, a avut-o, după cum am văzut, Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastares, din 1335.

Basilicalele și Cârja arhierelor (Vactiria ton arhiereon) întocmită de arhim. Iacob din Ianina, la 1645 (ajuns apoi și Episcop), și tradusă din porunca Mitropolitului Iacob Putneanu, în anul 1754, de «cuviosul între ieromonahi, Kir popa Cosma», fiind diortosită, adică îndreptată de directorul tipografiei mitropolitane, Duca din Tasos, s'au aplicat în sec. XVII și XVIII mai ales în Moldova, v. St. G. Berechet, *Intregiri*, I, 1931, pp. 19 și 35 sq.

pământului nefiind împotrivoare celor vechi urmate până acum»⁵⁴). La fel și Codul Calimah, în Moldova (1817), a menținut competența Bisericii asupra căsătoriei⁵⁵), recunoscând caracterul religios al acestei instituții și forța legală a prescripțiilor canonice⁵⁶). Biserica și-a exercitat acest drept de jurisdicție în chestiunile matrimoniale, ținând să aplice în deosebi dispozițiile canonice prin care se asigura trăinicia familiei. Această atitudine a Bisericii se poate deduce din deslegarea pe care a dat-o diferitelor cazuri mai dificile ce se prezentau, cu privire la încheierea și desfacerea căsătoriei.

Regulamentul Organic trecând în grija Bisericii ținerea condicelor pentru starea civilă⁵⁷), a contribuit și mai mult la formarea tradiției că numai binecuvântarea religioasă face căsătoria perfectă. Această tradiție în recunoașterea și acceptarea de către creștini a caracterului de taină al căsătoriei era așa de puternic⁵⁸), încât chiar după ce prin codul civil din 1865 s'a luat calitatea de ofiter de stare civilă preoților, recunoscându-se căsătoriei numai caracterul de contract civil, Adunarea Constituantă din 1866, la redactarea art. 22 al Constituției, a introdus caracterul obligator și al binecuvântării religioase a căsătoriei, făcând astfel din căsătorie un contract-taină, un act cu caracter mixt, civil și religios.

Nepotrivirea dintre Codul Civil, care nu făcuse nicio mențiune despre binecuvântarea religioasă și dintre Constituție, care a prevăzut caracter obligator binecuvântării religioase a căsătoriei, a dat naștere la două direcțiuni deosebite în doctrina și jurisprudența română: una susținând că binecuvântarea religioasă a căsătoriei, în conformitate cu textul constituției, are un caracter obligator și ca atare o căsătorie celebrată numai la ofițerul stării civile este nulă⁵⁹), cea de a doua susținând că dispozițiunea Constituției nefiind pusă de acord cu cea a codului civil, nu ia un caracter obligator, ci arată numai o dorință de viitor pentru legiuitor, cu atât mai mult cu cât textul Constituției prevedea o lege care să reglementeze cazurile în care binecuvântarea religioasă nu este obligatorie⁶⁰), lege care n'a mai fost întocmită și n'a mai apărut; ceea ce a lăsat posibilitatea interpre-

54. Din anaforaua boierilor însărcinați cu întocmirea codului, din 9 Iunie 1818 (v. I. Peretz, *op. cit.*, vol. II, p. II, p. 479).

55. N. Gr. Ionesco, *Le divorce dans l'Eglise orthodoxe suivi d'un exposé des divergences entre les lois civiles roumaines et les lois ecclésiastiques en matière de mariage*, Paris 1925, p. 137; Dr. V. Șesan, *Căsătoria bisericească obligatorie* (extras din «Omagiu I.P.S.S. Dr. N. Bălan»), Sibiu, 1940, n. 5.

56. Această forță legală a prescripțiilor canonice a fost recunoscută și mai târziu de jurisprudența română. Astfel, Curtea de Casație, Secția I, prin decizia Nr. 347/1880 (publicată în «Dreptul» Nr. 1881 p. 42), recunoaște canoanelor caracterul și autoritatea de lege — pe care o aveau dinainte —, nu numai în ce privește regularea afacerilor spirituale, dar și pentru regularea averii călugărilor (v. Chiru Costescu, *op. cit.*, p. 44).

57. Regulamentul Organic, cap. VIII, Anexul Nr. 3, art. 1-8.

58. N. Gr. Ionesco, *op. cit.*, p. 138.

59. Vezi Negutz-Dumitrescu, *Căsătoria față cu Codul Civil și cu art. 22 din Constituție*, București, 1902, p. 65 sq.; Dr. Valerian Șesan, *op. cit.*, p. 2, n. și 2; C. Dissescu, *Dreptul constituțional*, București, 1915, pp. 559-563; Decizia Nr. 25 a Înaltei Curți de Casație, din 29 Aprilie 1879.

60. Art. 22 al Constituției din 1866: «Actele Statului civil sunt de atribuțiunea autorității civile. Întocmirea acestor acte va trebui să precadă benedicțiunea religioasă, care pentru căsătorii va fi obligatorie, afară de cazurile ce se vor prevedea prin anume legi».

tării că legiuitorul n'a mai înțeles să dea caracter obligator binecuvântării religioase a căsătoriei⁶¹).

Acest punct de vedere a fost însușit și de Constituanta din 1923, care — reproducând în art. 23 textul art. 22 din vechea Constituție — a șters cuvintele care dispuneau că pentru căsătorii benedictiunea religioasă va fi obligatorie, lăsând astfel binecuvântării religioase numai un caracter facultativ⁶²).

Constituția Republicii Populare Române din Septembrie 1952, garantând cetățenilor libertatea conștiinței, iar Cultelor religioase libertatea să se organizeze și să-și exercite cultul potrivit doctrinei și practicilor respective, asigură tuturor cetățenilor care se căsătoresc, libertatea de a primi și binecuvântarea acestui act din partea cultului respectiv, dacă socotesc necesar.

d) Prin precizarea diferitelor feluri de rudenie și a impedimentelor la căsătorie rezultate din fie care fel de rudenie, Pravila Mare a contribuit mult la păstrarea sănătății neamului și a moralității între cei chemați să trăiască în intimitate, ca urmare a raportului de rudenie dintre ei. Așa cum se prevede în glava 190, Pravila Mare împarte rudenia în cinci: rudenia de sânge, cuscrie de două neamuri, cuscrie de trei neamuri, rudenia Sf. Botez și fecioria de suflet. Și în privința rudeniei, Indreptarea legii reprezintă stadiul legislației romano-bizantine, completată cu unele hotărâri sinodale sau pe baza practicei introdusă și întărită prin unele răspunsuri-lămuriri patriarhale. De aceea, în unele privințe, dispozițiunile Pravilei Mari depășesc hotărârile canonice sau pe cele cuprinse în legislația romano-bizantină și n'au putut deveni normative. Este în afară de orice îndoială însă că dispozițiunile Pravilei Mari au însușit poporului, în mod treptat, sentimente care l-au făcut să disprețuiască obiceiurile și practicile străine de scopul înalt religio-moral al căsătoriei, chiar dacă aceste obiceiuri se sprijinesc pe texte de legi, așa cum vom vedea că a și confirmat jurisprudența.

1. În privința rudeniei de sânge, dispozițiunile Pravilei Mari stabilesc opriri la căsătorie, în linie dreaptă, suitoare și coboritoare, la infinit, iar în linie colaterală până la gradul 7 inclusiv, în toate cazurile. Impedimentele rezultate din rudenia de sânge, în linie colaterală, potrivit canoanelor, ca și legislației române, se întind numai până la gradul IV inclusiv. De altfel, în dreptul roman clasic, opririle între rudele de sânge, în linie colaterală, se întindeau, până la gradul IV exclusiv⁶³), adică până la veri primari, care se puteau căsători⁶⁴).

61. Vezi, pentru expunerea amănunțită a doctrinei și jurisprudenței: Negutz-Dumitrescu, *op. cit.*; Dr. Valerian Șesan, *op. cit.*; N. Gr. Ionesco, *op. cit.*, p. 138 sq.; Iorgu D. Ivan *art. cit.*, pp. 155-160.

62. Constituția din 27 Februarie 1938, prin art. 20, prevăzuse printr-o formulă generală, obligativitatea binecuvântării religioase pentru toate actele stării civile («Actele stării civile sunt de atribuția legii civile. Intocmirea acestor acte va trebui să preceadă totdeauna binecuvântarea religioasă, care este obligatorie pentru toți membrii cultelor»). Dar în Codul Civil, care a fost întocmit pe baza acestei Constituții, la articolele care tratau despre căsătorie, nu s'a prevăzut nicio dispozițiune din care să rezulte obligativitatea binecuvântării religioase. Acest cod nu s'a pus însă în aplicare.

63. Justinian, *Institutiones*, I, 10, paragraful 3.

64. Idem, *ibidem*, I, 10, paragraful 4.

Această îngăduință a legii civile n'a fost folosită în prea largă măsură de către creștini. Totuși, nestatornicia legii civile⁶⁵), care în unele cazuri îngăduia, iar în altele de același grad de rudenie nu îngăduia căsătoria, s'a resimțit și în privința uzului stabilit între creștini, uz de care amintește Sf. Vasile cel Mare în canonul 97; și de aceea Sf. Părinți ai sinodului al VI-lea ecumenic (trulan), au simțit nevoia să precizeze, prin canonul 54, că este oprită căsătoria între verii primari, adică în gradul IV al rudeniei de sânge în linie colaterală, ceea ce — cum am văzut — legislația lui Justinian îngăduia⁶⁶), deși același împărat nu îngăduia căsătoria între unchiul mare și nepoata mare⁶⁷), (adică tot rude în gradul IV al rudeniei de sânge în linie colaterală). De altfel, chiar mai înainte, Împăratul Teodosie oprirea căsătoria și între verii primari⁶⁸). Canonului 54 trulan i s'a dat însă de timpuriu o interpretare mai largă, înțelegându-se prin «exadelfi» și vara a doua, ceea ce a adus după sine întinderea opririi până la gradul 6; iar din anul 1166 prin hotărîrea Patriarhului Luca Hrisoverghie s'a întins oprirea și la gradul 7, stabilindu-se că este nevalabilă și se desparte orice căsătorie încheiată în gradul 7 al rudeniei de sânge, în linie colaterală.

Aceste opriri au fost prevăzute și de Pravila Mare. Aplicate cu grijă, sub supravegherea atentă a Bisericii, ele s'au impus și prin legislațiile ulterioare. Astfel, Codul Calimah, oprește, prin art. 92, căsătoria între rude de sânge, în linie colaterală, până la gradul 8, «fără deosebire de leguită sau neleguită însoțire»⁶⁹). Codul civil din 1865 a limitat însă opririle în linie colaterală, la gradul 4 inclusiv (art. 144), cu posibilitate de dispensă, pentru motive grave, între cumnați și cumnate și între veri primari, adică pentru gradul 4 (art. 150).

2. În glav. 193 și 194 Pravila Mare prevede dispozițiunile referitoare la cuscrie sau afinitate, care se stabilește: a) între un soț și consăngenii celui alt soț (aceasta este cuscria de felul I sau de un neam și constituie impediment la căsătorie, în linie dreaptă la înfini, iar în linie colaterală până la gradul 6 inclusiv); b) între consăngenii unui soț cu consăngenii celui alt soț (aceasta este cuscria de două neamuri și constituie impediment la căsătorie până la gradul 5 inclusiv, iar în gradul 6-7, numai dacă se produce amestecare de nume); și c) între membrii unei familii cu membrii unei a doua familii, prin mijlocirea unei a trei familii, încuscrită cu fiecare din cele două prin câte o căsătorie (aceasta este cuscria de trei neamuri și constituie impediment la căsătorie până la gradul 3 inclusiv). Impedimentele rezultate din cuscrie sau afinitate n'au fost dela început acestea, ci au fost extinse odată cu întinderea impedimentelor rezultate

65. La anul 49 d. Hr., la propunerea cenzorului Vitellius, Senatul a aprobat și căsătoria în gradul III, dar numai cu nepoata de frate, nu și cu nepoata de soră. Această excepție a fost legiferată numai pentru ca Împăratul Claudius să se poată căsători cu fiica fratelui său. Vezi P. Fr. Girard, *Textes de droit romain*, Paris, 1923, p. 233 (Gaius. Instit. I, 62; «Fratri filiam uxorem ducere licet; idque primum in usum venit, cum divus Claudius Agrippinam fratris sui filiam uxorem duxisset; sororis vero filiam uxorem ducere non licet»).

66. Justinian, cod. 5, 4, 17; Instit. 1, 10, paragraful 4.

67. Justinian, Nov. 12, cap. 1 și 2.

68. Vezi *Codex Theodosianus*, III, 10, 1.

69. C. A. Spulber, *op. cit.*, p. 64.

din rudenția de sânge, căci, în sens strict canonic, potrivit celor stabilite de sinodul VI ec. (trulan), prin canonul 54, cuscria constituie impediment la căsătorie până la gradul al patrulea inclusiv ⁷⁰).

După Pravila Mare, impedimentele rezultate din cuscrie au fost prevăzute și de codul Calimah și aplicate, potrivit vechiului obicei și de Codul Caragea. Codul civil din 1865 a prevăzut însă numai cuscria de un neam, adică (cea dintre un soț și consăngenii celui alt soț, între care se oprește căsătoria la infinit în linie directă (art. 143) și până la gradul 4 în linie colaterală (art. 144). Cuscria de două neamuri și cea de trei neamuri nu este recunoscută de Codul civil actual. De altfel și în privința întinderii impedimentelor rezultate din cuscrie de un neam, în linie colaterală, au intervenit discuții, din cauza redactării puțin clare a art. 144, în raport cu art. 143, ceea ce a dat ocazie jurisprudenței să intervină în mai multe rânduri, pentru lămurirea înțelesului și întinderii acestor articole ⁷¹).

Sprîjinindu-se pe tradiția formată de Pravila Mare și apoi de legiunile următoare — Codul Calimah și Codul Caragea — care se țineau aproape de doctrina canonică și de practica Bisericii ⁷²), întinzând rudenția din cuscrie ca impediment la căsătorie și între consăngenii colaterali ai unui soț, cu consăngenii colaterali ai celui alt soț, jurisprudența a stăruit în această direcțiune, socotind că trebuie să se aplice opriri la căsătorie atât între un soț și consăngenii colaterali ai celui alt soț, cât și între consăngenii colaterali ai unui soț și consăngenii colaterali ai celui alt soț. În acest sens s'a pronunțat Tribunalul din Iași, prin hotărârea din 19 Septembrie 1878, respingând acțiunea prof. Nădejde, împotriva ofițerului de stare civilă, care i-a refuzat căsătoria cu sora soției legitime a fratelui său. Acest punct de vedere a fost însușit și de Inalta Curte de Casație, prin Decizia Nr. 25 din 29 Aprilie 1879, prin care a admis recursul procurorului general al Curții de Apel din Iași, împotriva sentinței acelei Curți, din Octombrie 1878, prin care reformase hotărârea menționată a Tribunalului din Iași, pe motiv că afinitatea sau cuscria nu constituie impediment la căsătorie și între colateralii unui soț și colateralii celui alt soț, ci numai între un soț și colateralii celui alt soț. Inalta Curte de Casație, împărțind punctul de vedere al Tribunalului Iași a afirmat întinderea afinității ca impediment la căsătorie și între rudele colaterale ale celor doi soți (așa cum prevăd canoanele Bisericii Ortodoxe și a casat sentința Curții de Apel din Iași, cu trimitere la Curtea de Apel din Focșani, mutată mai târziu la Galați. Aceasta a împărțit însă punctul de vedere al Curții de Apel din Iași, iar sentința ne mai fiind atacată cu recurs, Inalta Curte de Casație n'a mai avut ocazie să se pronunțe din nou și astfel a rămas precumănitor punctul de vedere favorabil codului civil, nu doctrinei canonice a Bisericii, că, adică, rudenția

70. Vezi N. Milaș, *Canoanele*, vol. I, p. II, pp. 427-429.

71. Art. 143: «În linie directă este oprită căsătoria cu desăvârșire între ascendenți și descendenți și între afinii (cuscri) de aceeași linie, fără deosebirea înrudirii de legiuită sau nelegiuită însoțire.

Art. 144: «În linie colaterală, căsătoria este oprită până la a patra spiță inclusiv, fără deosebirea înrudirii de legiuită sau nelegiuită însoțire, și între afinii (cuscrii) de aceeași spiță».

72. Asupra impedimentelor la căsătorie și motivelor de divorț în general, vezi studiul documentat al Pr. Dr. Gh. I. Soare: *Impedimentele la căsătorie și motivele de divorț*, București, 1943, unde se găsește expusă clar doctrina canonică a Bisericii cu referire și la dispozițiile Pravilei (Mari), în raport cu legislația civilă.

din cuscrie trebuie să constituie impediment la căsătorie numai între un soț și colateralii celui alt soț, nu și între colateralii soților ⁷³).

3. Rudenia rezultată din primirea la Sf. Botez și din înfiere sau fecioria de suflet, pe care Pravila Mare le prevede la glava 195, constituie un impediment la căsătorie până la gradul 8 exclusiv, dar numai în linie directă suitoare și coboritoare, nu și în linie colaterală. Intinderea impedimentelor rezultate din rudenția spirituală, adică din primirea la Sf. Botez, s'a făcut pe baza dispoziției canonului 53 trulan, care dispune că rudenția spirituală e mai mare ca rudenția după trup, superioritate pe care Matei Vlastares o înțelege în intensitate, în calitate — ca rezultat al superiorității sufletului față de corp — nu în cantitate.

Rudeniei spirituale rezultată din Sf. Botez i-a fost asimilată rudenția din înfiere, numai dacă aceasta s'a făcut cu binecuvântarea Bisericii sau cu molitve, după termenii Pravilei.

La glava 196, Indreptarea legii dă mai multe exemple în care se vede în ce cazuri anume oprește rudenția spirituală căsătorii până la gradul 8 exclusiv. Dar cu toată precizarea Pravilei, doctrina și practica Bisericii Ortodoxe, urmând dispozițiilor din Basilicale, care au trecut și în Nomocanonul în 14 titluri, a limitat la gradul 3 inclusiv rudenția spirituală ca impediment la căsătorie, atât la rudenția spirituală din Sf. Botez cât și la rudenția din fecioria de suflet. Codul civil român a restrâns și mai mult asemenea impedimente, prevăzând rudenția spirituală ca impediment la căsătorie numai la gradul I, între naș și fină și între nașă și fin (art. 145). De altfel, această recunoaștere a rudeniei spirituale din partea legiuitorului dela 1865 a fost impusă numai de tradiția puternică, de obiceiul pământului — așa cum se impusese și în Constituția din 1866 obligativitatea binecuvântării religioase a căsătoriei —; căci în codul Napoleon, după care s'a tradus Codul civil român, nu figura rudenția spirituală ⁷⁴).

În legătură cu importanța fecioriei de suflet, prevăzută de Indreptarea legii, se poate observa că, după exemplul Uniunii Sovietice, care a creat diferite instituții (patronatul, adopțiunea), prin care să se asigure tuturor copiilor căldura unui cămin și o ocrotire părintească, regimul de democrație populară al Republicii Populare Române a creat, pe lângă adopțiune — care rămâne reglementată de Codul Civil — **înfierea**. Înfierea, așa cum se prevede în Decretul Nr. 182 din 16 Oct. 1951 al Prezidiului Marii Adunări Naționale, prin care a fost înființată, produce toate efectele juridice ale filiației firești, adică așa cum prevedea și Pravila Mare, prin glava 195: «...feciorii sufletești sunt ca și feciorii care i-au născut trupește și întru rudenie și întru moștenire și întru spițe».

4. Indreptarea legii mai amintește, la glava 210, și instituția **frăției de cruce**, pomenită des în literatura noastră, frăție care se făcea pe Sf. Evanghelie și cu molitve. Pravila prevede însă frăția de cruce, nu ca s'o reglementeze, ci ca s'o interzică pe viitor, ca urmare a constatării că nu se

73. Vezi Iorgu D. Ivan, *art. cit.*, pp. 161-1636.

74. Pravila Mare prevede ca rudenie spirituală și pe cea creiată din asistența ca naș la cununie. Nefiind prevăzută însă în vreun canon, nu s'a impus. În practică ea se realizează totuși, fiindcă de obicei nașii dela cununie sunt nașii copiilor rezultați din această căsătorie. Dar în acest caz legătura de rudenie urmează dispozițiunile care prevăd rudenia rezultată din primirea la Sf. Botez.

respecta legătura de rudenie creată prin binecuvântarea Bisericii, prin citirea molitvelor. Pravila face atenție pe practici care vor mai citi molitve acelor care se vor mai prinde frați de cruce că-și vor pierde preoția. Ea declară în același timp că o asemenea prindere de frăție va fi neadevărată și ca și când nu s'ar fi făcut.

Vechiul nostru Drept recunște și «frăția de moșie», care se deosebea de frăția de cruce sau adopțiunea fraternă. Aceasta din urmă, făcând cu molitve, crea înainte de a fi interzisă de Pravilă, rudenie, stat civil; pe câtă vreme frăția de moșie nu crea rudenie, ci pur și simplu o asociație de bunuri, cu caracter juridic, cei doi înfrățiți devenind coproprietari ai bunurilor și mai ales, dreptul ca să se succedă în mod reciproc și exclusiv, după moarte. De aceea înfrățiri de moșie se puteau face și între bărbați și femei, și numai între femei, precum și între mai mulți de doi ⁷⁵⁾.

5. Intre dispozițiunile Pravilei Mari, prin care s'a contribuit la întărirea familiei, amintim pe cea prevăzută de glava 283, care impune pe de o parte copiilor datoria de a cinsti și a nu urgisi pe părinți, «că blestemat iaste de Domnul carele va urgisi și urgiseaste pre tatăl său și pre mumăsa», iar pe de altă parte părinților datoria să-și iubească și să-și socotească deopotrivă feciorii, căci «oricine-și va iubi sau-și va socoti pre feciorii lui ca niște hrăniți de altul, pre unul să-l blesteme și de altul să se roage adică să-l blagoslovească, și pre unul să urgisească iară pre altul să îndrăgească; și nu va împărți sau nu va da bucatele sau părțile lor tuturor tocma, acela ca un uritoriu de feciori să nu se pricestuiască dumnezeștilor taine până ce se va îndrepta» ⁸⁹⁾.

Deasemenea prin glava 293 se accentuiază datoria părinților de a hrăni pe copii și a copiilor de a întreține pe părinți, dacă s'ar găsi în lipsă și ar avea nevoie de ajutor.

Tot ca o grijă deosebită pentru păstrarea unității familiei, trebuiesc interpretate și dispozițiunile care stabilesc raporturile și obligațiile dintre soți, femeia fiind obligată să urmeze oriunde pe bărbat, dacă acesta este nevoit să-și schimbe domiciliul, în vederea ușurării traiului, prin valorificarea în mai bune condițiuni a pregătirii sau meseriei lui, în altă parte. Numai în cazul când schimbarea aceasta și mutarea bărbatului din loc în loc s'ar face din ușurătate, fără motiv serios, sau intenția de a fura, ca și atunci când femeia s'ar teme să nu fie atrasă în vreo cursă și să-i fie primejduită viața, numai în asemenea cazuri ea n'ar fi obligată să urmeze pe bărbat ⁹⁰⁾.

Nu mai amintim din multele dispozițiuni cuprinse de Pravila Mare, referitoare la reglementarea raporturilor dintre membrii familiei sau din-

75. Vezi C. A. Spulber, *op. cit.*, p. 178 sq., unde sunt amintite și documente, care vorbesc de asemenea înfrățiri. Se amintește și o înfrățire: «înfrățirea fetelor», potrivit căreia fata se prefăce în băiat, pentru a se eluda regu'a cutumiară a așa zisului privilegiu al masculinității, potrivit căruia fetele sunt excluse dela succesiune de băieți..., v. *op. cit.*, p. 165.

89. Această dispozițiune este întărită și prin glava 284, prin care se impune părinților datoria ca la vremea morții, să dea fiecăruia din feciorii și fetele lor partea lor cea dreaptă, dar obligă și pe copii să respecte și să ajute pe părinți ajunși în sărăcie și slăbiciune, sub pedeapsa decăderii din dreptul la moștenire.

90. Vezi *Indreptarea legii*, glava 188.

tre membrii societății, din toate aceste dispozițiuni desprinzându-se o grijă deosebită pentru latura morală a acestor raporturi. Nu mai amintim de asemenea celelalte dispozițiuni care reglementează în amănunt căsătoria, cu toate condițiile care trebuiesc îndeplinite la încheierea ei sau motivele pentru care se admite desfacerea căsătoriei; nici dispozițiunile care reglementează încheierea logodnei, ridicată în importanță ca și cununia, dacă se face cu binecuvântare (v. glava 175 sq.), sau motivele pentru care se pot despărți cei logodiți (glava 178 sq.). Vom menționa doar câteva cazuri, din care rezultă că Pravila Mare s'a aplicat în reglementarea raporturilor dintre membrii societății, atunci când era nevoie de intervenția judecătii, fie că era vorba de judecata domnească, fie că era vorba de judecata bisericească. Din cazurile ce vom aminti rezultă în mod limpede că Pravila Mare s'a aplicat nu numai puțin timp după publicarea ei sau până la apariția unor noi legiuri, în Țările Românești, ci mult timp și după apariția unor asemenea legiuri, până la jumătatea secolului al XIX-lea. Valoarea obligatorie a dispozițiunile ei a fost invocată — cum am văzut — și spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în decisebi în legătură cu căsătoria și cu reglementarea averii monahilor și mănăstirilor.

V. Aplicarea Pravilei Mari. Am spus că aplicarea Pravilei Mari este astăzi neîndoelnică, fiindcă există suficiente dovezi că ea s'a aplicat și de judecata domnească, dar mai ales de judecata bisericească, de dicasteriile bisericești. Cele mai multe cazuri se referă la căsătorii — desfaceri de logodne și căsătorii — și la moșteniri.

1. Divorțuri aprobate pe baza Pravilei Mari. Am amintit că influența doctrinei creștine s'a exercitat treptat, asupra căsătoriei și ca urmare a caracterului de taină, la care a fost ridicată, căsătoria a devenit indisolubilă. Cu toate acestea, potrivit excepției admisă și de Mântuitorul Hristos, pentru cauză de adulter, — care distruge baza morală a căsătoriei — Biserica, afirmând mereu caracterul indisolubil al căsătoriei perfecte, a constatat că sunt totuși cazuri când menținerea unei căsătorii este mai mult dăunătoare decât folositoare scopului pentru care a fost creată. În acest scop ea s'a străduit să fixeze asemenea cazuri și pricini pentru care se poate admite desfacerea căsătoriei, fie că este vorba de separarea numai trupească a soților — fără dreptul de a se recăsători, cum s'a ajuns în Biserica Romano-Catolică —, fie că este vorba de desfacerea desăvârșită a căsătoriei, cum s'a practicat în Biserica Ortodoxă. În această privință Pravila Mare cuprinde un complicat sistem, din care se vede că s'au admis cauze care atrag după ele desfacerea definitivă a căsătoriei, pe câtă vreme altele nu atrag în mod obligatoriu decât despărțirea pe timp limitat. De asemenea, sunt cazuri când soții se pot lăsa unul pe altul, fără să întrebe pe nimeni și despărțirea este valabilă, și sunt cazuri când numai judecătorul competent poate să aprobe desfacerea căsătoriei. În toate cazurile care se prezentau dicasteriilor bisericești, fie direct de către reclamânți, fie pe baza trimiterii pe care o făcea Domnitorul, se observă o grijă deosebită la judecătoria bisericească, de a aplica, cât mai corect, dispozițiunile Pravilei, cuprinse în glave deosebite. Astfel, dintr'un număr de 28 cazuri, cercetate de Paul Tincușescu, potrivit condicii de Cărți de despărțea la a Mitropoliei Ungro-Vlahiei din anii 1765-1774 (și care se găsește la Acade-

mia R.P.R.⁹¹), (ca Ms. Nr. 634), 24 sunt cazuri de desfacerea căsătoriei, 2 cazuri de desfacerea logodnei, un caz de împăcare și unul de renunțare la soție. Din cele 24 cazuri de despărțală, la 19 sunt arătate glavele din Pravila Mare, pe temeiul cărora s'a aprobat desfacerea căsătoriei. Vom aminti câteva din aceste cazuri, cu indicarea glavei.

La cartea de despărțală, care figurează la Nr. 2 în Condica menționată, judecata bisericească a folosit glava 221, zac. 2 din Pravila Mare, unde se prevede că se îngăduie desfacerea căsătoriei, dacă un soț dovedește că celălalt este hoț de biserici sau de morminte. Cazul este următorul: Neaga din satul Moldoveanii, jud. Ialomița, a cerut Mitropoliei s'o despartă de soțul său Gheorghe, cu care se căsătorise cu cununie pre lege, fără ca să știe că este un vechi tâlhar, fiind înfierat chiar în frunte. Mai mult, nu s'a lăsat de această meserie nici după cununie, ci împreună cu un alt tâlhar a spart o biserică, fiind prins și închis. După aceea a spart o altă biserică, fiind prins și de data aceasta. A fost condamnat să fie dat prin târg, să i se taie urechile și să fie închis la ocnă. Judecata bisericească, cercetând, a constatat că cele afirmate de Neaga erau adevărate. Faptul încadrându-se în dispozițiunile Pravilei, la glava menționată — 21, zac. 2 — prin cartea de despărțală dată la 9 Noembrie 7275 (1767), judecata mitropolitană a admis ca Neaga să se despartă definitiv de Gheorghe⁹²).

Făcând aplicarea glavei 214, zac. 5, care prevede că se aprobă despărțala nuntei, dacă femeia va mânea afară de casă, fără știrea bărbatului ei, la casă streină, «unde nu-i vor fi rudeniile ei», judecata mitropolitană a admis, prin cartea de despărțală dela 1 Februarie 7276 (1768), despărțirea lui Marin ot Târgoviște de soția sa, care era fugită de acasă de 3 ani⁹³). De asemenea, la plângerea unui anume Ion împotriva soției sale Trandafira, cu care a dus treisprezece ani de viață rea și trai amar, fiind pornită spre betie și fapte proaste s'a aplicat glava 214, zac. 5. Trandafira a desmîniț — adică a tăgăduit — mărturiile aduse împotriva ei, dar martorii propuși de ea i-au fost defavorabili. Totuși judecata n'a despărțit pe Ion, motivând că «doară se vor împăca». Curând după aceea, însă, Trandafira a fost prinsă de straжа domnească, noaptea, și închisă la «gros» două săptămâni. Acest fapt a încredințat pe Mitropolitul că Ion are dreptate și i-a aprobat să se despartă de Trandafira, aplicând de data aceasta glava 215, zac. 1 (adică pentru preacurvie, vină pentru care femeia pierde și zestrele și darurile primite dela bărbat), prin hotărîrea dată la 10 Noembrie 7274 (1766)⁹⁴).

Tot pe baza glavei 214, zac. 5, la 14 Iunie 7274 (1766), judecata mi-

91. La Academia R.P.R. există trei condici; 2 aduse dela Mitropolia Ungro-Vlahiei și 1 dela Ep'scopia Râmnicului, care cuprind un mare număr de procese de divorț și moșteniri, deslegate cu ajutorul Indreptării legii. Dintre ele, una, Condica Mitropoliei Ungro-Vlahiei, intitulată: «Cărți de despărțală, 1765 până la 1774, Nr. 1 în pricini ale căsnicii și alte le zăpise de împăciuire» — care formează Ms. Nr. 634 — a fost cercetată de Paul P. Tincuiescu. Cărți de împărțală, 1765-1774. Buc., 1952.

92. Cartea de despărțală dela Nr. 2, fila 15, verso a Condicei.

93. Cartea de despărțală dela Nr. 3 la fila 28 verso a Condicei.

94. Cartea de despărțală dela Nr. 22 la fila 137 a Condicei.

tropolitană a aprobat despărțirea lui Nuțul de soția sa Maria, acuzată și dovedită vinovată de relații cu un țigan lăutar⁹⁵).

Iar pe baza glavei 215, zac. 1, aplicată în cazul Trandafirei, s'a mai dat cartea de despărțeață dela 17 Mai 7273 (1765), despărțind pe Ion de soția sa Ilinca, pentru motiv de adulter⁹⁶), și Cartea de despărțeață din 27 Mai, același an. La această despărțire s'a ajuns în urma a diferite plângeri pe care le-a făcut Drăguș între anii 7269 și 7273 (1762 și 1765), împotriva soției sale Chiva, după șasesprezece ani de căsătorie, pentru motivul că ar avea patima beției și preacurviei. Dela Mitropolie fusese însă mereu sfătuit să mai aștepte, căci «poate își va reveni Chiva». În cele din urmă, Mitropolitul a aprobat desfacerea căsătoriei cu consecințele atrase de aplicarea glavei 215, zac. 1, adică pierderea zestrelor și darurilor primite dela bărbat⁹⁷).

În patru cazuri de despărțeață (menționate la Nr. 11, 15, 23 și 25 din Condică), s'a făcut aplicarea glavei 235, zac. 2, unde se prevede că atunci «când se tâmplă bărbatului să se ducă într'alt loc și să se zăbovească cinci ani dela casa lui, și nu-și va aduce aminte nemica de muiarea lui, sau să-i trimeată de cheltuiala hranei ei, au carte, ci o va lăsa de tot fără' de niciun ajutor, împreunare ca aceea să se despartă de tot fără de nicio opreală și să fie volnică muiarea să-și ia alt bărbat pre lege».

În cazul prevăzut la Nr. 15, s'a aplicat și glava 182, unde se admite desfacerea căsătoriei pentru vina ereziei și a lepădării credinței. În speță, Mihai, soțul Stancăi, după trei luni dela căsătorie a plecat la Țarigrad, unde s'a și turcit⁹⁸).

Pentru două cazuri (Nr. 26 și 28), s'a făcut aplicarea glavei 219, care prevede că «se desparte bărbatul de muiarea lui, sau muiarea de bărbatul ei, când va să se facă călugăr sau călugăriță, și fără de voia unul a altuia, și fără de nicio judecată, pentrucă mai întru bună cale merge». În cazul dela Nr. 26, un anume Tudor ceruse despărțirea de soția sa Maria, pe motiv că numita soție suferă de o boală care face cu neputință traiul în comun. Prezentându-se amândoi la judecată, soția n'a tăgăduit, dar a cerut să se călugărească. De aceea, s'a aplicat glava 219 din Pravilă, iar nu glava pentru neputința împreunării (prin Cartea de despărțeață dela 3 Februarie 1766).

La fel în cazul prevăzut la Nr. 28, Nastasia ceruse să fie despărțită de soțul său Neagul, pentru bătăi și loviri grave, trântind-o peste foc de și-a ars mâinile și picioarele, ceea ce se încadra în glavele 183 și 184, care îngăduesc despărțirea pentru motiv de vrăjmășie. Dar Nastasia cerând să se călugărească, i s'a aplicat mai degrabă glava 219, motivul călugăriei îngăduind despărțirea soților, — după cum s'a văzut din textul citat. — chiar fără judecată⁹⁹).

95. Cartea de despărțeață dela Nr. 27, fila 167 verso a Condiceii.

96. Cartea de despărțeață Nr. 29, fila 129 a Condiceii.

97. Cartea de despărțeață Nr. 21, fila 133 verso a Condiceii.

98. Cartea de despărțeață dela Nr. 15, fila 107 a Condiceii.

99. Aceasta era cu puțință în imperiul bizantin, când canoanele Bisericii aveau putere de lege. Situația aceasta a existat și la noi, ca urmare a încadrării canoanelor în Pravila Mare, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când jurisprudența a revenit asupra punctului de vedere susținut mai înainte, că anume canoanele Bisericii fiind legi speciale, n'au putut fi abrogate de o lege generală, cum este Codul C'vil,

Pentru alte cazuri s'au aplicat glave diferite: Astfel, pentru cazul dela Nr. 18 s'a aplicat glava 230, care prevede că «nunta ceea ce nu e de vârstă, aceea fără de nicio socoteală să se despartă, și nevârsta se chiamă când nu iaste bărbatul de patrusprezece ani și muiarea de doisprezece ani ci mai puțin». Mitropolitul aflând că un anume Marin s'a căsătorit cu Dumitra, călcându-se Pravila, căci Dumitra nu avea decât zece ani, a chemat în fața sa pe cei căsătoriți. Adevărindu-se cu mărturii că Dumitra nu avea nici zece ani când s'a căsătorit cu Marin, preotul a fost canonisit, iar nunta despărțită până ce fata va veni la vârsta ei, urmând ca la împlinirea vârstei legiuite să se prezinte din nou, ca să fie căsătoriți.

S'a întâmplat însă că între timp, Marin a păcătuit cu soacra, și astfel căsătoria cu Dumitra n'a mai fost posibilă canoniceste. De aceea Mitropolitul a pronunțat despărțirea definitivă dintre Marin și Dumitra. Așa se explică existența, la acest număr, a două hotărâri: prima din 12 Ianuarie 1763, pentru despărțirea nunții până ce fata va împlini vârsta legiuită; cea de a doua, din 24 Decembrie 1766, prin care s'a pronunțat despărțirea definitivă pentru motivul arătat ¹⁰⁰).

Pentru cazul dela Nr. 14 s'a aplicat glava 217, despărțindu-se Rada ot Bogați de Matei ot Vulturești, pe motiv că după trei ani și trei luni nu reușiseră, din vina bărbatului, să se împreune, Pravila prevăzând pentru asemenea cazuri termenul de 3 ani ¹⁰¹).

Sunt cazuri, în care s'au aplicat și două glave. Astfel este cazul menționat la Nr. 17. Prin Cartea de despărțeaală dela acest număr, Mitropolitul a despărțit pe Catrina de soțul său M'halache, care fiind dator unui turc, i-a promis că-i dă soția. Catrina neconsimțind era deseori amenințată, soțul vrăjmășind-o de moarte. Pravila consultată, dă două glave în favoarea Catrinei: glava 183, zac. 4 și glava 131, zac. 1; prima, privitoare la vrăjmășia vieții soției de către bărbat, cea de a doua privitoare la supunerea soției de către bărbat. Judecata a despărțit pe Catrina, însă nu deplin, ci pe timp de 3 ani, când nici el nu are voie să se însoare, nici ea să se mărite, «că doar să se îndrepte Mihalache și să-și vie în minte și să se împace cu femeea sa» ¹⁰²).

Din cărțile de despărțeaală menționate, ca și din celelalte care sunt date pe temeiul glavelor 131, 181, 183, 216, 181 combinate cu 216, etc., rezultă pe de o parte aplicarea neîndoelnică a Pravilei Mari, pe de altă parte grija deosebită a autorității bisericești de a păstra și întări familia, iar nu s'o lase să alunece spre destrămare. Căci la aprobarea despărțirii se trece numai după ce, în urma tuturor încercărilor, se convingea că traiul împreună al soților este cu neputință. Așa se și explică de ce alături de cărțile de despărțeaală a căsătoriei și logodnei ¹⁰³), condicile cuprind

admitând, dimpotrivă, că legea generală, Codul Civil, se aplică tuturor cetățenilor. Tunderea în monahism nu mai atrage, deci astăzi, după sine, ipso facto, desfacerea căsătoriei și din punct de vedere civil.

100. Vezi fila 121 verso a Condicei.

101. Vezi fila 102 a Condicei.

102. Vezi fila 115 a Condicei.

103. Condica menționată cuprinde două cărți de despărțire de logodnă, înscrise la Nr. 1 și Nr. 16 al Condicei. În deosebire cea dela Nr. 16 prezintă interes, pentru motivarea pe larg pe care o face Mitropolitul, din punct de vedere canonic, aplicând în același timp, alături de motivele de drept bisericesc pentru desfacerea logodnei și

și zapise de împăciuire¹⁰⁴). Pravila Mare s'a aplicat și mult mai târziu. Astfel, în Septembrie 1794 s'a aprobat despărțirea unei soții, din pricina nebuniei bărbatului. S'a aplicat glava 234, din Indreptarea legii, unde se stabilește că dacă unul din soți se bolnăvește după căsătorie, celălalt soț n'are dreptul să se despartă toată viața; dar dacă vreunul dintre ei a fost bolnav înainte de căsătorie, atunci celălalt să aibă voie să se despartă fără nicio îndoire¹⁰⁵).

La fel se amintește aplicarea Pravilei Mari într'un proces de divorț, spre jumătatea secolului al XIX-lea (la 1840), în Moldova¹⁰⁶). În scopul de a asigura trăinicia familiei, Biserica nu s'a dat înapoi să aplice chiar pedepse soțului care se făcea vinovat de acte prin care turbura buna conviețuire și tindea la desfacerea căsătoriei. Astfel, dicasteria mitropolitană a Moldovei, în 1833, a condamnat la 6 luni închisoare într'o mănăstire de maici, spre înțelegere, pe Ruxandra, soția Hatmanului Anastasie Kasoda, reclamată de soț că după zece ani de conviețuire pașnică, nu se mai înțelege cu ea. Ruxandra a executat pedeapsa, dar de înțeleptit, nu s'a înțeleptit¹⁰⁷). În multe cazuri de asemenea pedepse aplicate de Biserică, scopul a fost ajuns, refăcându-se căsnicia și întărindu-se astfel familia.

2. Pravila Mare s'a aplicat și în cazuri de moșteniri și înstrăinări de bunuri.

a) Astfel se citează între altele, procesul de moștenire judecat în 20 Nov. 1657, sub Constantin Șerban, domnul Munteniei, cu următorul obiect: Anca, soția spătarului Ianache, după moartea fiului său Matei, a venit cu cumnatul ei, paharnicul Florescu, înaintea Patriarhului Antiohiei, Macarie, și a Mitropolitului țării, Ștefan, care împreună cu șase boeri, luați pe răvașe domnești, au căutat să vadă dacă Pravila dă Ancăi ceva sau ba, din partea fiului ei Matei. Judecătoria «au cercetat la pravila și cea grecească și cea rumânească și au aflat cum să ție Anca d'n partea fiului ei Matei a treia (parte) din moșie, din țigani, din haine, din toate»¹⁰⁸).

Pricinile și actele în care Indreptarea legii a fost folosită la soluționarea proceselor de moșteniri sunt multe și diferite. Cu autoritate deosebită se aplica Pravila îndeosebi când era vorba de clerici și monahi, activitatea și actele acestora fiind mult mai mult sub autoritatea canoanelor, aplicându-li-se deci partea canonică a Pravilei. Moștenirile și succesiunile Episcopilor și monahilor se reglementau potrivit dispozițiilor canoanelor, care aveau putere de lege.

o măsură de drept mirenesc: hrisovul lui Ștefan Racoviță, care interzice căsătoriile între străini și pământeni.

104. La Nr. 5, f.ia 44 din Condică este trecut zăpisul de împăciuială dintre Bălașa și Petre Papugiul. Bălașa fiind acuzată de bărbatul ei că ar fi făcut fap'e de curvie, la Rusciuc, cu obraze străine și dovăduindu-se vinovăția cu martori și carte de blestem, s'a temut de consecințele pedepsei domnești (închiderea la mănăstire), și de aceea a căzut «cu plângere din inimă» la bărbatu-său și preoții Mitropoliei rugându-se s'o ierte și dând zăpis că se părăsește pe viitor de faptele ei. Iar de va mai face curvie sau beție, bărbatul ei să aducă aceste fapte la cunoștința Mitropolitului și ea să fie pedepsită: «cu tângul și cu o-na și cu pedeapsa bisericească, ca o călătoare de porunca pravilei...».

105. Vezi St. G. Berechet, *Izvoadele*, p. 129.

106. Idem, *ibidem*, p. 19.

107. Vezi K. Del canis, *Patriarhica engrafa*, vol. III, Constantinopol, 1905, p. 560.

108. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 220, doc. 699; idem, *Vechiul drept penal român*, p. 7, n. 5; St. G. Berechet, *op. cit.*, p. 107.

b) În legătură cu această autoritate și influență a doctrinei canonice, merită a fi evidențiată dispozițiunea canonului 12 al sinodului al VII-lea ecumenic, care interzice trecerea sub orice motiv a pământurilor Episcopiei sau mănăstirii în mâna dregătorilor sau altor persoane, dispunând ca în cazul când ar fi nevoie să se înstrăineze asemenea bunuri, să nu fie date decât sau clericilor sau agricultorilor; înstrăinările făcute fără respectarea acestei dispozițiuni, canonul le declară fără tărie. Căci «dacă s'ar găsi vreun episcop sau egumen, că lasă (să treacă ceva) din pământurile episcopiei sale sau ale mănăstirii în mâna dregătorilor, sau altor persoane dându-le, să fie fără tărie predarea... Iar dacă ar pretexta că pământul aduce pagubă și nu este spre niciun folos, nici atunci locul să nu-l dea dregătorilor localnici, ci clericilor sau agricultorilor. Iar dacă ar uza de vicleșug păcătos și dregătorul ar cumpăra ogorul dela un cleric sau agricultor și atunci să fie fără tărie vânzarea și să se înapoieze episcopiei sau mănăstirii: iar episcopul sau egumenul care a făcut aceasta, să se isgonească: episcopul din episcopie, iar egumenul din mănăstire...¹⁰⁹).

Cu autoritatea Pravlei, care cuprindea acest canon în Sinopsa lui Aristen, se apăra Mitropolitul Veniamin Costache împotriva domnitorului Sturza și a boierilor hrăpăreți, care cereau și forțau ca să-și schimbe pământurile lor proaste, cu moșile productive ale mănăstirilor, care, dacă ar trebui înstrăinate, n'ar putea fi trecute, potrivit canonului, decât clericilor sau celor care-l muncesc, agricultorilor.

VI. Pravila Mare a contribuit la înlănzirea pedepselor și la aplicarea lor cât mai corespunzător gradului de perversitate al delicvenților.

Îndreptarea legii cuprinzând, ca și Cartea Românească de învățătură, multe chestiuni de drept penal, iar pe de altă parte, aceste chestiuni fiind îmbinarea dispozițiunilor de drept mirenesc cu cele de drept canonic, era logic să întâlnim în Pravilă o bună reglementare a împărțirii dreptății, celor care se făceau vinovați de încălcarea dispozițiunilor Pravlei¹¹⁰). Dispozițiunile care reglementează rolul martorilor în dovedirea adevărului, sunt dispozițiuni care pot figura și astăzi în oricare lege de procedură penală¹¹¹). Deasemenea cele 16 vini pentru care judecătorul este îndreptățit să micșoreze pedeapsa¹¹²), cu subdiviziunile care se găsesc la fiecare vină, dovedesc preocuparea de care au fost conduși întocmitorii Pravlei Mari, ca și cei ai Cărții românești de învățătură, în alegerea și gruparea materialului din care au format aceste colecțiuni, ca să dea posibilitate judecătorului să aplice delicventului pedeapsa de care este într'adevăr nevoie pentru îndreptarea lui, principiu care este cunoscut astăzi sub numele de individualizarea pedepsei¹¹³).

Înșelăciunea, mânia și sfada, nevârsta sau minoritatea, beția, obiceiul locului, nebulia, mulțimea pornită să facă vreo răutate, asculta-

109. Vezi N. Milaș, *Canoanele*, vol. I, p. II, pag. 513.

110. Farinaccius însuși, după care fuseseră luate multe din aceste dispozițiuni, își întocmise «*Praxis et theoricæ criminalis...*», sub influența doctrinei și practicii Bisericii creștine din Apus.

111. *Îndreptarea legii*, glava 16 și urm.

112. *Idem*, glavele 350-371.

113. Am spus că acest principiu este prevăzut și aplicat, în adevărata lui însemnătate astăzi în Uniunea Sovietică, ca urmare a prețuirii care se acordă în doctrina socialistă, omului.

rea de domnul țării sau de autoritate, neputința și slăbiciunea firii, somnul, dragostea, iscusirea sau destoinicia cuiva, etc., sunt motive pentru care judecătorul este îndreptățit să mai micșoreze pedeapsa ¹¹⁴). Din subdiviziunile fiecăreia dintre aceste vini, cu exemplele puse la îndemâna judecătorului, se vede străduința de pătrundere a firii și psihologiei umane, pentru ca pedeapsa aplicată să ajute la îndreptarea omului, nu la înrăirea lui. Această posibilitate pe care Pravila a pus-o la îndemâna judecătorului, lăsând la voia lui să hotărască pedeapsa pe care o va socoti mai potrivită, nu trebuie înțeleasă totdeauna ca un arbitrar, care i-a fost asigurat, fiindcă din anumite texte se vede limpede că el era obligat să micșoreze pedeapsa. Astfel, când este vorba de nevrâstnici, la glava 356, zac 8, se spune clar: «De ar vrea, de n'ar vrea, judecătorul tot iaste dator să micșoreze certarea celui mic, când va greși, să o micșoreze după voia lui, pentru că toate judecățile feresc acest lucru, ce se zice micșorarea certării». Că acesta este scopul general al vinilor pentru care judecătorul poate să micșoreze pedeapsa, adică al circumstanțelor atenuante, se vede și din dispoziția glavei 363, zac. 6 — la a 8-a vină care micșorează pedeapsa. Deși textele anterioare și cele ulterioare zacealei a 6-a arată cazurile în care ascultarea sau devotamentul față de domn constituie circumstanță ușurătoare, atrăgând micșorarea pedepsei ce s'ar fi cuvenit, la zaceala 6 se arată că un judecător nu este dator să asculte pe Domnul țării, să muncească sau să spânzure pe cineva, dacă știe că acela nu este vinovat; ci mai bine să-și lase scaunul de judecător decât să se plece învățaturii Domnului cea cu asupreală; iar dacă nu s'ar îndupleca să-și părăsească scaunul de judecător, atunci să scrie Domnului, arătându-i că porunca dată este cu năpastă și să mai socotească, să mai cerceteze și după aceea să aștepte răspuns. Numai dacă la această întâmpinare răspunsul Domnului ar fi clar, că a luat cunoștință de ce i-a scris, dar porunca s'o execute așa, numai în acest caz nu se va certa după Pravilă pentru greșeala ce va fi făcut pentru ascultare.

Această dispoziție arată că la arbitrarul Domnitorului, se căuta un remediu, în această posibilitate care se acorda judecătorului de a afirma adevărul și de a se aplica delicvenților pedepse cât mai corespunzătoare vinovăției.

Chiar din textele Pravilei, pe baza cărora se lăsa la voia judecătorului pedeapsa, pentru aceeași vină putându-se aplica dela pedeapsa cea mai ușoară până la pedeapsa cu moartea, — texte care au fost interpretate ca arbitrarul judecătorului — trebuiesc interpretate dimpotrivă, ca posibilitatea de a se aplica pedeapsa cea mai corespunzătoare gradului de vinovăție, adică să se individualizeze pedeapsa ¹¹⁵). Astfel trebuiește interpre-

114. Intre aceste vini este prevăzută și boieria; însă atunci când se uneltea împotriva domnitorului, nu se făcea nicio deosebire. Dimpotrivă, boieria constituia circumstanță agravantă, iar faptul că uneltitorul împotriva domnitorului ar fi fost om de jos constituia circumstanță ușurătoare.

Astfel la glava 376, zac. 6, se spune: «La greșalele ce învață Pravila să piarză în furci, cum e hainia și vicleșugul, când hiclenește pre Domnul său, atunci se va spânzura și bo'ariul ca și cel mai prost, iară așa furcile bolariului să se facă mai înalte decât ale celui mai mic».

115. Ca arbitrarul judecătorului se citează următorul text din Pravila Mare: «Cum va fi cel ce s' a suduit și ocărât, îl vor socoti (judecătorii); deci sau îl vor goni

tat faptul că se întâlnesc atât de multe cazurile, când s'a lăsat la voia judecătorului alegerea pedepsei. Chiar în cazuri de ucidere din vreo 80 de spețe, peste 50 sunt lăsate la voia judecătorului ¹¹⁶).

Dacă la aceasta adăugăm rolul pe care îl aveau Mitropolitul și Episcopii în hotărîrea pedepselor, se înțelege de ce cu toată asprimea multelor pedepse prevăzute de Pravilă, se întâlnesc atât de puține cazuri când s'au aplicat pedepse aspre. N'a rămas fără consecințe faptul că în Divanul domnesc — după cum spune Dimitrie Cantemir în «*Descriptio Moldaviae*» — în partea stângă se află scaunul Mitropolitului, după el urmînd boierii în slujbă activă, după treptele lor. Potrivit acestui loc de cinste era și rolul Mitropolitului, când se încadra cazul judecat în dispozițiunile Pravilei: «Și după ce s'au auzit gândurile tuturor (boierilor), cunoscînd pre unul a fi vinovat, întreabă domnul pe Mitropolitul, de ce pedeapsă este aceea vrednică după Pravilele cele politicești și ceale bisericești; iară Mitropolitul arată întâi hotărîrea Pravilelor și după aceea pune înaintea milă domnească, căreia nu poate judecata să-i pue hotar. Și făcînd și boierii asemenea, pre urmă arată și domnul gândul său și hotărăște pe cel pârât, ori a fi slobod, sau îl judecă spre moarte sau la altă pedeapsă» ¹¹⁷). Prezența și rolul Mitropolitului la judecata făcută în Divanul domnesc, au contribuit, fără îndoială, la aplicarea cât mai blîndă a pedepselor prevăzute de Pravilă, pedepse de multe ori aspre, necorespunzătoare firii poporului român și obiceiului pămîntului.

*

Din cele de mai sus am văzut că Indreptarea legii s'a aplicat nu numai în Muntenia, ci și în Moldova și în Transilvania, așa cum circula și se aplica și Cartea românească de învățătură a lui Vasile Lupu în celelalte provincii românești, nu numai în Moldova. Și oricât am admite că ea a fost o legiuire cu conținut de împrumut, necorespunzînd concepției juridice a poporului, ea constituie totuși, ca și celelalte vechi legiuiiri ale noastre, o amintire scumpă ca reprezentînd o fărîmă din trecutul nostru românesc. Prin ea, ca și prin celelalte legiuiiri ale epocii corespunzătoare, s'a contribuit la păstrarea unității de limbă și lege a poporului, iar prin aceasta la realizarea unității lui politice.

De aceea, cu prilejul împlinirii a trei sute de ani dela apariția acestei legiuiiri, se cuvine să închinăm un gând pîcs înaintașilor care s'au trudit să așeze dreptul poporului românesc la o cultură proprie și la legi proprii. Între aceștia, în legătură cu mișcarea culturală din Muntenia, care a dus și la publicarea Pravilei Mari, apare luminoasa figură a Mitropolitului Ște-

și-l vor scoate din moșia lui și-l vor lua bucatele domnești, sau îl vor trimite la ocnă, sau va rămînea fără cinste, sau să-l poarte prin ulițe prin tot târgul, sau să pată altă pedeapsă, după cum va fi voia judecătorului, că are judecătorul puterea la lucruri de acestea să certe și cu moartea». Vezi I. V. Filitti, *Vechiul drept penal român*, p. 12. Chiar din acest text rezultă însă că scopul urmărit nu era să se asigure judecătorului arbitrarul, ci să se găsească mijlocul cel mai potrivit ca pedeapsa să corespundă nu atât delicteului, cât gradului de perversitate al delicteului.

116. I. C. Filitti, op. cit., p. 12.

117. Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, mănăstirea Neamțu, 1825, pp. 235-236; St. G. Berechet, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecata mirenilor...*, pagina 8, n. 5.

Ian I (1647-1668), ca priceput sfătuitor și devotat sprijinitor al domnitorului Matei Basarab, în toate acțiunile care au creat epoca de progres, ce coincide cu domnia acestui domnitor.

Indepărtarea dela conducerea mănăstirilor a egumenilor greci, care reușiseră să se infiltreze în aceste posturi și prin puterea și mijloacele pe care le aveau mănăstirile, stânjeneau orice acțiune de afirmare a unei culturi proprii, specifice poporului, este meritul stăruinței neînduplecate a Mitropolitului Ștefan, cu toate necazurile pe care și le-a atras pentru această atitudine, din partea reacțiunii perfide a egumenilor greci și a sprijinitorilor lor. Pentru aceste motive, împlinirea a trei sute de ani dela apariția Indreptării legii este pentru noi un însemnat eveniment, și un prilej care ne face să încercăm un sentiment de justificată mândrie, față de trecutul poporului.

.

INSCRIPTII DIN BISERICI

Publicate de Prof. VICTOR BRATULESCU

INSCRIPTIILE PIETRELOR DE MORMÂNT DELA BISERICA
Sf. NICOLAE DIN SCHEII BRAȘOVULUI

Lucrările de scoborire a nivelului pardoselilor vechii biserici Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, executate în vara anului 1941, au dus la descoperirea urmelor zidurilor de temelie ale bisericii din secolul al XV-lea. Aceasta se deduce după materialul din care au fost lucrate acele temelii (bolovani de râu), și după inscripțiile celor două pietre mormântale, una a preotului din 1475 «Popa Costea», alta din 1480 a lui Manea, fiul lui Dragomir, amândouă așezate în fața altarului, în latura Nord-Estică și găsite la o adâncime de $\frac{1}{2}$ metru sub actuala pardoseală.

Cea mai apropiată de altar, de formă dreptunghiulară, este de o compoziție nipoasă foarte slabă, dintr'o varietate de piatră zisă «cirpie», și are o inscripție incisată, mai mult zgâriată, al cărui cuprins, începând de pe latura vestică, în limba slavă este următorul: „+ КЛѢТО СЦНД МЦА Ё (ДНЬ ПРКСТАВНЄ РАБЪ БЖІЮ ПОПА КОСТА Ъ БРАШОВСКО КЪЧНА П (АМЕТ)).

Traducerea în românește este următoarea: «în anul 6984, luna Octombrie 5 zile a răposat robul lui Dumnezeu popa Costea din Brașov. Veșnica pomenire».

Cea de a doua piatră este dintr'un material mai dur, conținând mai mult calcar, are forma unui capac de sarcofag, iar literele inscripțiilor se prezintă mult mai îngrijit, tinzând spre maniera gotică a epocii și a locului.

Cuprinsul acestei inscripții, care începe însă de pe latura nordică, spre deosebire de cea mai de sus și tot în limba veche slavă, este următorul: „+ КЛѢТО СЦНД ПРКСТАВНЄ РАБЪ БЖІ МАНѢ СЫ ДРАГОМИРОВЪ МЦА ДѢ В ДНЬ КЪЧНА ПАМѢТ“.

«La anul 6989 a răposat robul lui Dumnezeu Manea, fiul lui Dragomir, luna Decembrie 2 zile. Veșnica pomenire».

Cu unele deosebiri de lectură care duc la esențiale deosebiri de fond, inscripțiile de mai sus au fost publicate de Prof. Sterie Stinghie, în «Gazeta Transilvaniei» Nr. 42 din 15 Iunie 1941.

Profesorul Stinghie a citit «Basarab Bojiu» acolo unde, în mod obișnuit, apare formula: rab Bojiu, iar în loc de Manea snă Dragomirovu, adică Manea fiul lui Dragomir, dânsul a descifrat: «Panea snu D(an) rabo mirov» și traduce: Domn fiul lui Dan, unsul rob, ceea ce este cu totul greșit.

În ziua de 4 Iulie 1941, în prezența Părintelui Stinghie, parohul bisericii și a profesorilor Sterie Stinghie, I. Colan și Baboe, am dat la o parte pietrele de mormânt amintite mai sus. Dedesubtul lor am găsit cărămizi și bolovani de piatră, așezați desigur, pentru a ocroti coșciugele de apăsarea directă a lespezilor grele de deasupra. Aceste coșciuge au fost de lemn și cu vremea au putrezit în așa măsură, încât s'au amestecat cu pământul.

Câteva cuie de fier, lucrate din ciocan, s'au mai găsit risipite, în pământul jilav din mormântul lui popa Costea, a cărui țeastă mare, desfăcută în bucăți, arată un om bătrân, cu osul copt. S'au mai păstrat ceva din fluerele picioarelor, și câteva case mărunte, risipite în pământ.

În mormântul lui Manea s'au găsit urmele unui coșciug, probabil de stejar, aproape transformate în pământ. Din oseminte abia a mai rămas ceva din craniu, care îl arată a fi fost copil, judecând după capacitatea craniană și după subțirimea osului, aproape mâncate de pământ.

Acesta este încă un indiciu că nu poate fi vorba de pretinsul Basarab ci de copilul Manea, fiul lui Dragomir.

În săpăturile ce s'au executat pentru degajarea zidurilor vechi din interiorul bisericii, s'au mai găsit două morminte, către latura de Nord a naosului; o groapă de formă pătrată, cu pereți de cărămidă și cu bolta din același material, în latura de Sud a naosului. Această groapă va fi servit de ascunzătoare pentru odoarele bisericii sau pentru a se umbla la mormintele aflate și în această latură, în cazul unei noi înmormântări. Din mormintele din latura nordică s'au scos osemintele amestecate, între altele și ale unei femei čela care s'a păstrat foarte bine părul blond împletit în formă de coadă.

În ce privește păstrarea acestor ziduri, condiție prevăzută în instrucțiunile anexate devizului aprobat de Comisiunea Monumentelor Istorice, propuneam atunci a se păstra așa cum s'a găsit, obligând antrepriza să prezinte un relevu amănunțit al lor, însoțit de planuri și secțiuni, iar pentru documentarea viitoare aceeași antrepriză să marcheze cu linii distincte, săpate în dalele de piatră și însemnate pr'n vreo culoare discretă sau prin dungi metalice, planul însuși al acestor ziduri, care este planul celei mai vechi biserici românești din Orașul Stalin.

Adâncirea nivelului actual s'a făcut în vederea măririi acusticii, dar aceasta a dus la desființarea zidurilor descoperite și la distrugerea unui prețios document pentru viitor.

Acustica putea fi corectată, atunci sau în viitor, prin înălțarea bolților, prea scunde pentru proporțiile bisericii, lucru posibil, fiind vorba de o construcție din secolul trecut.

Pentru colectarea apelor din infiltrație s'au prevăzut în deviz unele drenaje care să înconjoare biserica, la care eram de părere să se adauge unul sau două puțuri absorbante chiar în biserică, dând panta de scurgere spre latura de Nord, pe sub temeliele bisericii, fiindcă am constatat că sub mormântul lui Manea, în săpătura puțin adâncită, după descoperirea osemintelor a ieșit apă.

Am propus atunci:

1. Păstrarea tuturor zidurilor descoperite.
2. Desenarea planului chiar pe dalele de piatră ale noilor pardoseli.
3. Umplerea cu zgură și pământ uscat a zidurilor găsite.
4. Așezarea la locul lor a celor două pietre descoperite, înconjurate de o balustradă care să le ocrotească de a fi călcate în picioare, sau încastarea lor în latura nordică, în dreptul mormintelor, și
5. Executarea puțurilor absorbante, în interior, pentru colectarea apelor rezultate din infiltrarea apelor pe care drenajul exterior nu le-ar putea absorbi în întregime.

Lucrările s'au efectuat ținând seama numai în parte de aceste propuneri.

PIATRA DE MORMÂNT A LUI STROE BUZESCU DELA BISERICA STĂNEȘTI—VÂLCEA

Inscripția pietrei de mormânt a lui Stroe Buzescu, unul din căpeteniile de oști ai lui Mihai V teazul, concepută și dictată după documentul din acel timp dat de Radu Șerban și desigur adăugită de energica soție a lui Stroe, care găsește accente patetice și pline de simț patriotic, a fost citită și publicată sub diferite forme de B. P. Hașdeu ¹⁾, Gr. Tocilescu ²⁾, N. Iorga ³⁾ și de alții, între care și cel care semnează aceste rânduri ⁴⁾.

Inscripția se citește foarte greu astăzi, după aproape 100 de ani de când a citit-o Al. Odobescu și a copiat-o aidoma, însoțitorul său, pictorul elvețian H. Trenk. Deaceea socotesc un adevărat noroc că I.P.S. Patriarh Justinian a aprobat cumpărarea unui album de 21 de planșe din cele rămase la particulari și care odinioară formau întreaga colecție a pictorului amintit.

Între aceste planșe se află și copia inscripției, a cărei lectură o dăm din nou spre a se păstra sub această formă și în fototipie, pentru acei care se ocupă cu probleme de istorie și artă religioasă (fig. 1).

Cuprinsul inscripției, în lectura copiei desenate de Trenk, desen care poate fi socotit aproape echivalent cu originalul, astăzi greu de citit, este următorul: КЪ НАМЪ ВИНА И СНА (И) СТАРО ДАДЪ ЯМНИН.

Această formulă de început este în slavonește. Restul este în românește: «În numele tatălui și al fiului și al sfântului duh amin.

Acesta petă pre ghero (sic) jupânului lu Stroe Buzesculu ceu fostu stolnicu la Mihai Vodă și au fo(st) la toate războele (sic) de preună cu Domnu-său ca o slugă creadencioasă Domnu-său. Și la război dintâi dobândi rană la mâna stângă de Turci. Și la războiul dela Giurgiu cân să loviră cu Hanu să răni la ochiul stână de săgeată și au slujit (l)u Mihai Vodă până peri în Țara Ungurească. Deci să sculară boerii țării cu Buzeștiu rădicară pre Radu Vodă iară Simion Vodă sea culă (sic) cu Tătari, Moldoveni, Leși mulți fără să clătească prea (sic) Radul Vodă și pră Buzești din țara lor? la țara Nemțescă cu oștile lor. Deci mersă jupânul Stroe la (îm)păratulu nemțesc de ceru aju(to)ri, de eșiră la Țara Rumânească cu Radulu Vod(ă) și nu-i așteaptă Simion Vodă ci se dusă de aduse și Moldoveni. Și hanul cu X p (100) ⁵⁾ X ă (60) ⁶⁾ de tătari ș(i) eșiră de să loviră în Gura Telejenului la Teiușani în luna k Săptevrie 14 zile anii 3 P. I.⁷⁾ Luni demineat(ă) pă(nă sara și făcură năvală Ma(r)ți de trei ori

1. B. P. Hașdeu, *Calendar pe 1871*, București, 1871, p. 95.

2. Gr. Tocilescu, *Columna lui Traian*, II, Nr. 33, București.

3. N. Iorga, *Inscripția din bisericile României*, I, București 1905, pp. 169-170.

4. Victor Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neagoe dela Argeș*, București, 1942, pp. 16, 17. G. S. Buzescu, *Reconstituiri istorice privind neamul Buzeștilor*, Sibiu 1936, p. 90, cu greșeli la pr. Gr. Musceleanu în *Calendarulu anticu pe 1862*, Al. Ștefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Tg. Jiu, 1905, pp. 74-75. După Al. Odobescu, *Columna lui Traian*, 1873, An. IV, I, II, Nr. 33.

X mii, lângă P. (100) înseamnă 100.000.

X mii, lângă ă (60) înseamnă 60.000, în total deci 160.000.

7. = 7110 adică 1601.

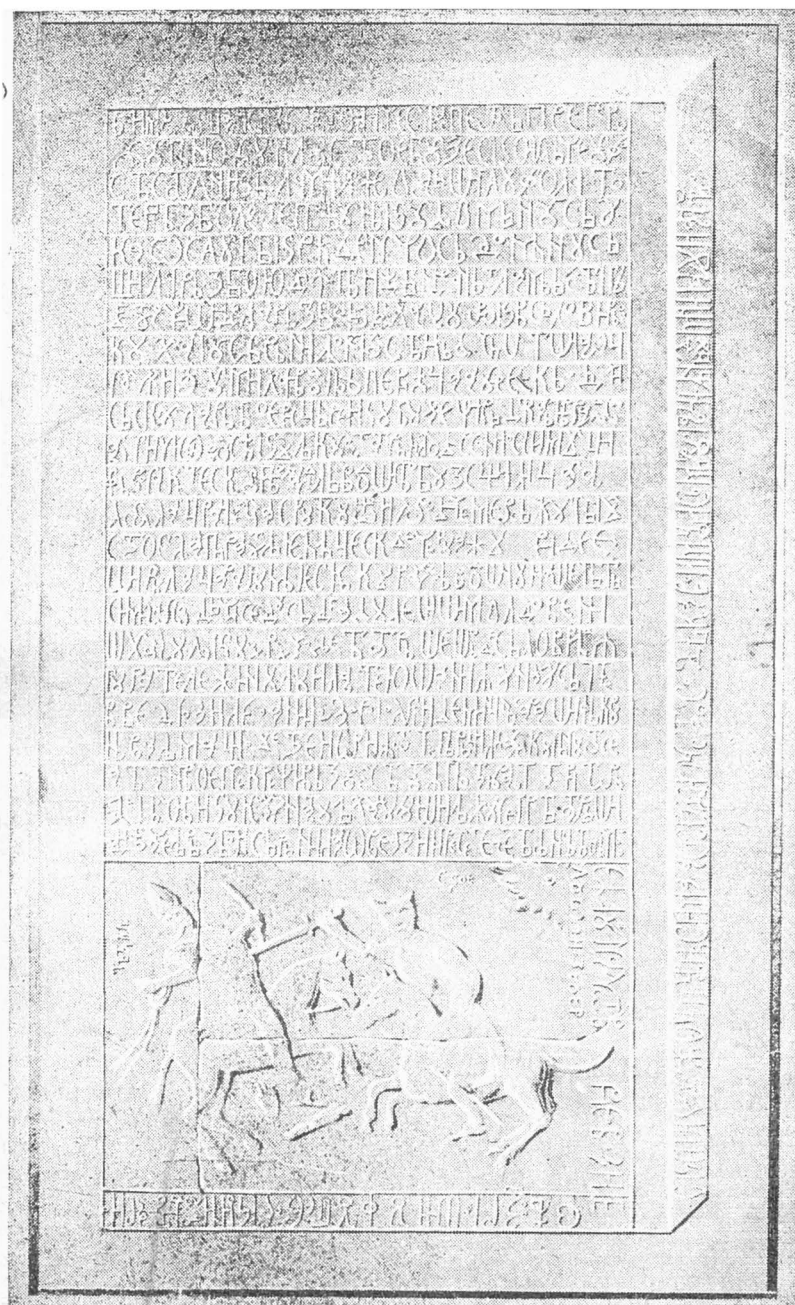

Fig. 1 – Piatra de mormânt a lui Strce Buzescu dela biserica
din Stăneștii vâlcii

în toate părțile deci (?) jupânul Stroe atâta nevoie pre creștini văzu el stătu împotriva Tătariloru de să lovi cu cumnatulu Hanului și-lu junghie pr(e) Tătaru și dintracelu război să răni la obrazi. I prește 5 septemâni să tâ(n)plă morte în luna lu Otovrie 2 zile Vleat 3. P. I.⁸⁾.

Pe o margine: «Și nu fu pre voe căinilor dă Tătari».

Pe cealaltă margine: «Scriși eu jupaneasa Sima a stol(ni)cului lui (?) Stroe. Deaca voi muri să mă grupați lângă dumnialui aicea».

Ca și inscripția de pe mormântul lui Albu Goleșcu dela Vieroș, inspirată direct din hriscvul lui Alexandru Vodă cu data de 30 Noembrie, fără an, în care se cuprind o seamă de amănunte pe care le dă și inscripția de pe piatră, și inscripția pietrei de mormânt a lui Stroe Buzescu este inspirată dintr'un document a lui Radu Șerban, în care acesta vorbind și de vitejia boerilor săi, amintește ca și piatra pusă de Sima stolniceasa, cuvințele: «astfel nu fu voia căinilor de Tătari»⁹⁾.

INSCRIPȚIA CRIPTOGRAMA DELA BISERICA DIN BABELE

La o depărtare de 35 km. spre Sud-Vest de București, odinioară într'un ochi de pădure al vestitului codru al Vlăsiei, deasupra unei coline, pe malul stâng al râului Neajlov s'a ridicat prin grija și evlavia lui Vlad Călugărul, tatăl lui Radu cel Mare, un schituleț modest, hărăzit poate, pentru bătrânele din împrejurimi, de unde și numele de Babele.

Schitul acesta a fost ridicat în anul 1492, deci înaintea altei ctitorii din același ținut, al Vlăsiei de altădată, înaintea mănăstirii Glavacioc.

Chiliele ce vor fi fost în jurul schitului s'au năruit de mult și astăzi biserica slujește satului cu același nume de Babele, luat desigur dela numele schitului.

În călătoria făcută la mănăstirile și schiturile din Eparhie, Mitropolitul Neofit al Ungro-Vlahiei s'a abătut și pe aici și a slujit Liturghia, în ziua de 20 Iulie 1745.

Din însemnările și inscripțiile din veacurile trecute nu s'a păstrat mai nimic în biserică. Pe o singură piatră de mormânt, care servește de prag la intrare, se mai poate citi un început de inscripție, în limba slavonă, elegant săpată și datând poate din veacul al XV-lea sau al XVI-lea, judecând după ductul literelor.

Se mai poate citi cuvântul „прѣстѣ“ «prestavise», adică «a răposat...».

În cursul secolului al XIX-lea și anume în anul 1868, biserica a fost reștată, după cum reiese din inscripțiile aflate la proscomidie, pe dosul tâmplei de zid, pe icoane și pe uși.

Inscripții.

1. La proscomidie:

«Zugravi București. George soția Joița cu fii Ioan ciracu, soția Ecaterina, 1868, Iulie 20».

2. Pe dosul tâmplei de zid, spre Nord:

«1868, Iulie 20».

8. X 7110 adică 1601.

9. St. Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroș*, București, 1936, pp. 10-11 și V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, București.

1. «Biserica Ortodoxă Română», an. II (1875), București.

$$\begin{aligned} K &= \Pi; \Pi = K \\ A &= O; O = A \\ M &= \Xi; \\ P &= \Upsilon; \Upsilon = P \end{aligned}$$

Semne cu valoarea corespunzătoare:

$$\begin{aligned} \mathfrak{K} &= \mathfrak{B}; \mathfrak{G} = \mathfrak{G}; \mathfrak{H} = \mathfrak{H}; \\ \mathfrak{X} &= \mathfrak{X}; \quad = \mathfrak{A}; \mathfrak{N} = \mathfrak{T}; \\ \mathfrak{H} &= \mathfrak{H}; \mathfrak{U} = \mathfrak{U}; \quad = \mathfrak{M}; \\ \mathfrak{M} &= \mathfrak{M}; \mathfrak{A} = \mathfrak{A}; \mathfrak{P} = \mathfrak{P}; \end{aligned}$$

Pentru a încurca pe acel care ar putea încerca să descifreze criptograma, ieromonahul Nicodim s'a folosit și de alte mijloace, în afară de înlocuirea semnificației originale a literelor.

a) $\overset{\mathfrak{A}}{A} = s$ în cuvintele: *din, împodobit, osîrdia, Nicodim.*

b) $A = s$ în cuvântul: *vede.*

a) $\overset{I}{i} = \mathfrak{q}$ în cuvintele: *temelie, Dositie*, (pentru i din silaba penultimă), *iermunah, Gre an, veacnica.*

b) $i = \mathfrak{r}$ în cuvântul: *Kir.*

c) $\mathfrak{H} = \mathfrak{K}$ în cuvintele: *beserică, schitul, Mitropolii*, (pentru a nu repeta pe cei doi \mathfrak{I} din ultima silabă a acestui cuvânt, pentru primul \mathfrak{I} accentul a folosit semnul \mathfrak{q} iar pentru cel de al doilea, neaccentuat, a folosit semnul \mathfrak{K} , ca și în cuvântul *Dosithie* și *osârdie*, unde a folosit pe \mathfrak{q} înaintea sunetelor deschise: e și ia, *Dosithie, prin smeritului, Nicodim, sin, biv, veacinica, pomenire.*

a) $\overset{O}{O} = \mathfrak{A}$ în cuvintele: *schitul, Babele, Mitropolii, temei, zilele, preasfințitului, multa, smeritului.*

b) $O = \mathfrak{G}$ în cuvintele: *osârdia, osteneala, osmeritului.*

2. Despărțirea unui cuvânt în două:

<i>biserică,</i>	<i>Mitropolii,</i>	<i>preasfințitului</i>
<i>be , serică</i>	<i>Mitr , opolii</i>	<i>preasfințit + ului</i>
<i>multa,</i>	<i>osteneală,</i>	<i>Grecianu,</i>
<i>mult + a,</i>	<i>ost + eneală,</i>	<i>Gre + cianu,</i>

În rezumat, criptograma constă deci din schimbarea valorii și semnificației literelor, unele prin altele, unele având și două semne pentru același sunet, alfabetul nou fiind compus din litere chirilice și grecești.

Unele cuvinte sunt despărțite în două pentru a induce în eroare pe cititor, iar altele sunt legate de cuvintele apropiate de ele, cum este cazul cu cele de urmează:

Numai numele *Nicodim*, dela sfârșit, este dat aproape în întregime cu litere adecvate, afară de i înlocuit cu sunetul \mathfrak{q} folosit în criptogramă.

Și acest sunet i este folosit o singură dată pentru cei doi i din cuvântul Nicodim.

Faptul că numele lui apare și la sfârșitul criptogramei, deși e cuprins în textul însuși al acesteia, îl arată ca autor al acestei inscripții criptografice, pe ieromonahul cărturar Nicodim Greceanu.

CRIPTOGRAMA DELA BISERICA BABELE

ΘΙΘΩΨΗ БЕ ѠЕЦЕПЪ ѠПЕΨΧΩ ΕΘΕΕΟΕ ΞΕ ΨΛΥ ΞΕΨЦΑΚΑΟΥΕ ΣΕΝ
 Acea stă be serică skitul Babele me toh Mitropolii din
 ΨΕ ΞΕΟΥΕ ѠΘΧ ΦЪ ΚΧΨ Ψ ѠΘΧ Α ΚΑΛΑΕΨ ΚΕΕΠΧΞ ѠЪ ΗΕΣΕ Α
 te melie sau fă cut și sau în podobit precum să vede în
 ΓΒΟΕΟΕ ΚЦЪ ѠΦΙΝΘΕΨ ΧΟΧΚ ΞΕΨЦ ΠΥЦ ΣΑΥΕΔΟΥΕ ΚЦΕΝ ΕΨΑΥΣΥΑ Ψ
 zilele prea sfințit ului Mitr. Kir Dosithie prin osîrdia și
 ΞΧΟΥ Θ ΕΨΥ ΕΝΚΟΥΕ¹⁾ Ѡ ΞΕΨΨΧΟΧΚ ΗΚΗΣΕΚΞ ΞΕΨΞΧΗΘΟΥ ѠΕΝ ΠΕΘΗ
 mult a ost eneală o s meritului Nicodim iermunah sin Ștean
 ЗЦΕΙΘΗΧ БКН НЕО ѠΟΧΥΕЦ ѠΚЦΕ ΗΚΙΝΕΠΘ ΚΛΞΕΝΕЦΕ ѠΘ ΟΚΨ ΘΤΙΑ
 Grecianu biv vel sluger spre veacinica pomenire la ieat 1799

ΗΛΕΞΗЦЗ Δ Μ
 Η Κ Υ Ω
 Noemvr. 7 Nicodim.

1) Probabil θ=a, din care lipsește o parte.

C U P R I N S U L

REVISTEI „STUDII TEOLOGICE“

pe anul 1952

Pr. Prof. D. I. BELU: <i>Inimă curată</i>	1—2	352
Pr. Prof. ENE BRANIȘTE: <i>Teologia icoanelor</i>	3—4	175
Pr. Prof. ENE BRANIȘTE: <i>Idei, principii și preocupări sociale în cultul Bisericii Ortodoxe</i>	7—8	432
Prof. VICTOR BRATULESCU: <i>Inscripții din biserici</i>	9—10	610
Diac. Prof. O. BUCEVSCHI: <i>Pacea, obiect al misiunii Bisericii Ortodoxe în lume</i>	1—2	3
Diac. Prof. O. BUCEVSCHI: <i>Datoriile individului față de colectivitate, după concepția creștină</i>	7—8	361
Pr. Prof. IOAN GH. COMAN: <i>Temeiuri pentru apărarea păcii</i>	1—2	57
Pr. Prof. IOAN GH. COMAN: <i>Bogăția, piedică în calea mântuirii</i>	9—10	500
Pr. Prof. SPIRIDON CÂNDEA: <i>Limba veche liturgică și învoațiile introduse în ea de fosta Biserică Unită</i>	9—10	531
Pr. Lector D. FECIORU: <i>Manuscrisele dela Neamțu — traduceri din Sfinții Părinți și din scriitorii bisericești</i>	7—8	459
Pr. Lector D. FECIORU: <i>Biserica Ortodoxă sprijină strădaniile credincioșilor săi pentru o viață mai bună</i>	9—10	489
Prof. IORGU IVAN: <i>Statutele de organizare ale cultelor religioase din Republica Populară Română</i>	3—4	216
Prof. IORGU IVAN: <i>Pravila Mare dealungul vremii</i>	9—10	580
Conf. N. LUNGU și Diac. Asist. A. UNCŪ: <i>Cântări religioase transcrise pe notație psaltică și liniară</i>	1—2	25
Pr. Prof. Gr. T. MARCU: <i>Cunoașterea aprofundată a Sfințelor Scripturi, îndatorire de căpetenie a preotului zilelor noastre</i>	3—4	202
Diac. Prof. N. I. NICOLAESCU: <i>Biserica Ortodoxă, păstrătoarea celor mai bune tradiții și metode de exegeză biblică</i>	3—4	113
Diac. Prof. N. I. NICOLAESCU: <i>Actualitatea parabolilor istorisite în Evanghelia după Sfântul Luca</i>	5—6	273
Asist. C. PAVEL: <i>«Vrednic este lucrătorul de plata sa»</i>	3—4	142
Prof. L. PADUREANU: <i>Vaticanul, cetate zidită pe nisip, — mănăstirea papalității în primele trei veacuri</i>	5—6	293

Pr. Prof. ION POP: <i>Desvoltarea istorică a revelației divine</i>	1 - 2	77
Prof. TH. M. POPESCU: <i>Sfințenia și răspunderile preoției</i>	3 - 4	157
Prof. TH. M. POPESCU: <i>Sfânta Tradiție în Biserica Ortodoxă, spre deosebire de celelalte Biserici</i>	7 - 8	401
Diacon VINTILĂ POPESCU: <i>Motivele care determină pe unii creștini ortodocși să treacă la alte culte</i>	7 - 8	294
Pr. Prof. V. PRELIPCEAN: <i>Idei despre pietate în Vechiul Testament</i>	1 - 2	15
Pr. Prof. PETRU REZUȘ: <i>Poziția Bisericii Ortodoxe Române față de lupta pentru pace</i>	1 - 2	8
Pr. Prof. PETRU REZUȘ: <i>Creștinismul și dragostea de Patrie</i>	1 - 2	108
Pr. Prof. PETRU REZUȘ: <i>Religia în slujba păcii</i>	5 - 6	241
Pr. Prof. LIVIU STAN: <i>Importanța canonică și juridică a Pravilei dela Târgoviște</i>	9 - 10	561
Pr. Prof. I. STĂNILOAE: <i>Formele și cauzele falsului misticism</i>	5 - 6	251
Pr. Prof. D. STĂNILOAE: <i>Temeiuri dogmatice și duhovnicești pentru viața monahală de obște</i>	7 - 8	371
Pr. N. ȘERBANESCU: <i>Mitropolitul Teodosie al Țării Românești (1668—1672; 1679—1708)</i>	5 - 6	380
Diac. Prof. EM. VASILESCU: <i>Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de progresul cultural</i>	9 - 10	516
Pr. Prof. P. VINTILESCU: <i>Ora sau vremea din zi, pentru săvârșirea Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite</i>	1 - 2	66
Prof. I. ZĂGREAN: <i>Creștinismul și drepturile fundamentale ale omului</i>	3 - 4	134

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXA
BUCUREȘTI